

ségek közmegegyezése, hanem csak a hagyományos tekintély tevén Worms község rabbi állását egész Németország főrabbiságává, úgy, hogy még a 16. században is a fentemlített Josel von Rosheim, a ki Stadlanja volt a német zsidóságnak, szorosán vett vallási ügyeket mindig a wormsi rabbinátushoz utasított;¹⁾ s ha Jákób wormsi rabbi «Kaiser-Rabbiner»-nek neveztetett,²⁾ úgy e cím nem azt jelenti, hogy a császár kinevezte őt a német zsidók főrabbijának, hanem csak a tényleg elfoglalt állására vonatkozó császári megerősítést jelenti, a mint Burgau zsidói is 1551-ben azt kérik a császártól, hogy községük és biróságuk «Oberster Rabbi»-jának a wormsi rabbit választhassák meg.³⁾ A községek elismeréssel adóztak a vallástekintélyek iránt, kik tényleg vezették s irányították az ország összes községeinek vallásügyeit a nélkül, hogy a községek választása vagy uralkodói kinevezés adott volna nekik jogcímet s hatalmat a legtávolabb eső községek vallásos belügyeibe való beavatkozásra. Az ilyen tekintély-uralom mellett nem volt arra szükség, hogy tisztán egyházi ügyek intézése céljából egy országos főrabbiság létesíttessék a községek felett, a minthogy egyházi ügyektől egészen elütő célok és érdekek fűzték egymáshoz egyöntetű eljárás végett a községeket, valamint hogy az uralkodókat is egyéb tekintetek vezérelték a zsidók ügyeinek rendezésében, mint csak az a törekvés, hogy egyházi dolgaikban uralkodják teljes rend. A községek szükség

1) Feilchenfeld, i. m. 49. l.

2) Revue des Études Juives. XXII. k. 94. l.

3) Geiger, Zeitschrift für Gesch. d. Judenth. III. k. 161. l.

esetén mindig megtalálták útjokat az országos tekintélyekhez, a kik sokszor valóságos szuverénitással diktáltak a községeknek, ámde az uralkodóknak volt szükségük arra, hogy az összes zsidóadóügyek élére országos főrabbit nevezzenek ki, a ki a kiközösítési átok hatalmával tudja szolgálni a községek hátrányára a császár érdekeit.

Az első, a ki ily célzattal alapította a Reichsjudenhochmeisteramt-ot Ruprecht császár volt, 1407-ben. Mi indította őt e hosszú nevű hivatal létesítésére? Em-lítettük, hogy IV. Károly 1356. évi aranybullája adta meg a választófejedelmeknek a zsidótartás jogát, a mi által a zsidók terhe megkétszereződött; a közvetlen védelmi díjat a fejedelmeknek fizették, de a császároknak is volt rajtuk követelni valójuk; e kettős teher természetesen nem lehetett a zsidók inyére s bizonyára hol a fejedelemnek fizetendő adóteherrel védték a császár iránti kötelezettségük teljesítésének késedelmezését, hol pedig a császárral takaróztak a fejedelem követeléseivel szemben. Ezen érdekösszeütközéseknél mindig a császár húzhatta a rövidebbet, minthogy a zsidók legközvetlenebb érdeke kívánta meg azt, hogy a fejedelem, mint legközelebbi védnökük haragját ne idézzék föl.

Ilyenek lehettek a körülmények, a melyek Ruprecht császárt 1401-ben arra indították, — a mire már fent is utaltunk — hogy az «aranyáldozati fillér» császári adót Elijah von Mainz és Isak von Oppenheimra s 1403-ban Mayer von Kronenbergre bizza; remélte, hogy ezek közvetlenebb hatást fognak gyakorolhatni hitsorsosaikra s hogy jobban ismerik az utakat, a me-

lyeken a községek zsebéhez férközhetnek. Reményeiben azonban bizonyára csalódott, minthogy könnyen elképzelhetjük, hogy ezen császári adószedők ha meg is tudták nyerni a rabbik egynémelyikét az adóhátralékosok Cherembe tevésére, úgyde ennek ellensúlyozására a fejedelmek annál jobban tudtak kényszeríteni más rabbikat arra, hogy viszon-Cheremet zúdítsanak a császári érdekeket szolgálókra. Ilyennek kell képzelnünk a helyzetet, melynek folyamánya bizonyos Izraél 1407 május 3-án Ruprecht által Oberster Hochmeisterré történt kineveztetése volt; ezt kell kiolvasnunk magából a kinevezési rendeletből: Minthogy sok helyütt a zsidók olyanok által, kik magukat «für Hochmeister in der jüdischen Kunst ausgeben, ohne Ursache mit dem Judenbanne belegt werden, um ihnen Geld abzunehmen, so dass manche Juden zum Schaden des Reichs, der Landesherrn oder der Städte fortziehen, so setze er den jüdischen Künsten wohlbewährten alten Meister und gelehrten und redlichen Juden, der bei den Juden einen guten Leumund habe und nie einen Juden ungerechter Weise mit dem Banne belegt habe, zum obersten Hochmeister über alle Hochmeister, Juden und Jüdinnen in Deutschland, damit die Juden, welche offenbare Missbräuche in ihrem *Glauben* begehen, auch nach jüdischen Rechtsgebrauche bestraft werden . . . Dass sich die Juden wegen Beschwerung und Bedrückung von Seiten der königlichen Amtleute und anderer Christen nicht zu beklagen, sondern vielmehr einen Glaubensgenossen zu ihrem Oberen haben soll, der ihre Rechte und Nothdurft kennt» s egyben fölhatalmazza Izraelt, hogy bárkit maga elé idézhessen, átok-

kal sujthasson s hogy *beszedje az adókat.*¹⁾ A hamis Ruprecht tehát tulajdonképen vallásos okot tolt előtérbe, arra számítván, hogy a községek így örömmel neki mennek a hálónak; de rosszul számított; ha nyíltan kimondja szándékát, hogy csak vallási hatalommal felruházott adószedőt akar, úgy a községek a kényszerűség előtt bizonyára fejet hajtottak volna, de a lelkiekről való gondoskodás nagy ellenzést kelthetett, mint-hogy ugyanazon év november 23-án szigorúbb formában volt kénytelen megújítani a rendeletet.²⁾ A zsidó források különben szóval sem emlékeznek meg Izraelről, a mi legalább is azt bizonyítja, hogy a községek nem országos főrabbit, hanem csak adószedőt láttak benne.

Zsigmond császár 1435-ben Konrad von Weinsberg-et bízza meg Anselm von Cöln (R. Ansel Halevy) a birodalom oberster Rabbijává való kinevezésével,³⁾ a kiről szintén nem esik szó a zsidó forrásokban, valamint arról az Oberrabbi vagy Allrabbi-ról sem, kit V. Károly megbízásából kamarása, gróf Werdenburg Félix nevezett ki a császár nevében gyakorlandó adóbehajtás céljából.⁴⁾

Az ilyen országos főrabbi jelentőségét és állását legjobban világítja meg egy történeti munka címlapja, mely a következő: «Die Bücher der Chronika von den

¹⁾ Stobbe, i. m. 146. l.; Nübling, i. m. 444. l.; Wiener, i. m. 74. l.

²⁾ U. o.

³⁾ Güdemann, Gesch. d. Erz. u. d. C. d. Juden in Deutschland im XIV—XV. Jahrhundert. 36. l.

⁴⁾ Wolf, Kleine historische Schriften. 155. l.

Kriegen, welche die Frantzosen mit Theresia, der Königin von Ungarn geführt haben. Beschrieben durch *Jeckof Ben Saddi, welcher anjetzo ist bestellter Land-Rabbiner in Bayerland, auch Ober-Barnoss zu München, vormals aber gewesen ist Livrant bey der Armee der Frantzosen in Bayerland.* Gedrückt zu Prag 1744.»

E munkát Jeckof Ben Saddi maga rendezte sajtó alá s az előszóban kiönti keserűségét a sok vesztesége miatt, melyet a francziák okoztak neki, de a címlapon feltüntetett állásai eléggé világosan szólnak a mellett, hogy a 15. század elejétől egészen a 18. század közepéig Németországban az uralkodók által kinevezett országos főrabbi nem voltak rabbik, hanem adószedők; a kiket a községek környeztek tisztelettel s fölruháztak országos tekintélylyel és bizalommal vallásügyekben, azokat a császárok nem használhatták céljaik elérésére; a kiket azonban a császárok találtak alkalmasoknak szolgálatba való fogadásukra, azokat maguk a császárok tüntették ki, vagy mondjuk: képesítették az országos főrabbiágra.

A legjobban szervezett országos főrabbiág, mely a községek szabad választásából indulva ki az uralkodó által csak megerősített s így tényleg közbenjáró hatóságot képezvén a községek s a kormányhatalom közt úgy lefelé, mint fölfelé tisztán egyházi méltóságnak tekintetett: *Morvaországban* volt. Mikor és mely okok folytán keletkezett Morvaországban az országos főrabbiág? E kérdésre még nem tud határozott választ adni a történet; az okok ugyanazok lehettek, mint Angliában és Németországban: maguk az uralkodók óhajtottak vallásbirói képesítéssel felruházott egyént állítani

az adóbehajtás élére s Morvaország valószínűleg már korán jutott abba a kellemes helyzetbe, hogy olyan főrabbira esett az uralkodói kinevezés, kiben a községek bizalma is összpontosult. Tény az, hogy már 1625-ben a nagytudományú R. Jom Tob Heller Lipmann országos főrabbi volt a morva Nikolsburgban¹⁾ s hogy az 1754. évi General-Polizei-Prozess und Commerzial-Ordnung für die Judenschaft im Markgrafthume Mähren²⁾ mint ősrégi intézményt említi a morva Landes-Rabbinat-ot, melynek székhelye «seit undenklichen Zeiten Nikolsburg.» Bár a 17. század végén két részre oszlott a morva főrabbiság: nikolsburgi és kremsieri Landrabbínat-ra, de tekintve a kettészakadás okát s azt, hogy a 18. század végén a kremsieri ismét csak fiókját képezi a nikolsburginak,³⁾ az egész csak jellegzetes vonását képezheti a zsidó községek szertehúzó törekvéseinek, a nélkül azonban, hogy mélyebb történeti nyomot hagyott volna. A kremsieri község ugyanis az ottani püspök hatalma alatt állt s a püspök nevezte ki — 100 arany díj fejében három évre s azután minden megújítás alkalmával nyolcz aranyért — a rabbit Landrabbi czímmel, a mi annál könnyebb volt, mint-hogy az egész püspökségben csak a kremsieri rabbiság létezett. A püspök ezen külön jogának árnyékában kerestek oltalmat a 17. század végén Bécsből kiűzött zsidók, kik iránt — főleg kereskedelmi és községi dolgok-

¹⁾ Grætz X. k. 44. l.; Gastfreund, i. m. 42. l.

²⁾ Közölve van Scari i. m.-ban 83. kk. ll.

³⁾ Frankel-Grün, Das Landesrabbinat in Kremsier (Kaufmann-Brann Monatschrift 43. Jahrgangban) 360. kk. ll.

ban — nem voltak túlságos előzékenyek a morva zsidók, a miért is a püspöknél — kinek pénztára nagyon is megérezte a bécsi kereskedőktől húzott hasznot — ki tudták eszközölni, hogy Kremsierben ugyanoly joghatályú Landrabbijuk legyen a bécsieknek, mint Nikolsburgban van a morváknak.¹⁾

Az 1754. évi General-Polizei etc. Ordnung II. szakasza szerint a morva országos főrabbiág célja: fentartani az egyetértést egyesek s községek közt, elintézni a vallási czivódásokat s gondoskodni az adótartozás pontos teljesítéséről; ezért mindig az országban kellett tartózkodnia s külföldre csak kormányengedélylyel utazhatott, ha távolléte idejére helyettes kinevezése céljából három jelöltet hozott javaslatba a kormányzáságnál. Megválasztatása következő formában történt: Morvaország községei felső, közép és alsó kerületbe voltak beosztva, mindegyik élén két-két Landesälteste állt; ezen hat kerületi elnök, kiegészítve minden kerület hat-hat képviselőjével, tehát 24-en három évenként összegyűltek Brünnben a vásár idején, esküt tettek önzetlen eljárásra s hármás jelölést nyújtottak be a kormányzáságnál, mely a jelölteket a király elé terjeszté; a jelöltek közül az uralkodó nevezett ki egyet, a ki azután a kerületi elnökök előtt a nikolsburgi templomban királyhűségre s a községek iránti pontos hivataloskodásra esküt tett. (G. P. Ord. III.) Csak az országos főrabbi jogosult Morénú czímet adományozni s a községek nem alkalmazhatnak olyan rabbit, ki nem az orsz. főrabbiágtól kapta képesítését (U. o. X.) s ha

¹⁾ U. o.

megüresedett valamely rabbiállás és az illető község négy héten belül nem intézkedik betöltése végett, úgy az orsz. főrabbi hivatalból nevezhetett ki rabbit az illető községbe,¹⁾ valamint minden újonnan választott rabbinak az orsz. főrabbi előtt kellett esküt tennie a nikolsburgi templomban kötelessége pontos teljesítésére. (G. P. Ord. IV.)

Miután az 1787. évi Gubernialordnung megszüntette a kerületi elnökök hivatalát, változást szenvedett a főrabbi választási módozata is, valaminthogy ezen időtől fogva nem volt többé Nikolsburghoz kötve a főrabbiság, melynek székhelyét — jelzett rendelet szerint, megtoldva az 1830. évi Gubernialordnung-gal²⁾ — a hatóság állapítja meg. Ezen rendelet értelmében a főrabbi hivatal megüresedése esetén pályázat volt hirdetendő az összes morva és cseh templomokban; a pályázóktól megkivántatott: 1. Morva vagy cseh letelepülési jog; 2. az illetékes kerületi hatóság bizonyítványa a pályázó erkölcsi és politikai «Unbedenklichkeit»-járól; 3. a német nyelv teljes tudása; 4. vallástudomány, bizonyítva a nikolsburgi rabbi-kollegium által, vagy más három rabbi által, a kik közül azonban kettőnek morvaországinak kellett lennie; 5. egyetemet végzetek előnyben részesültek. A pályázat lejárta után minden morva község választ *egy* választót, a kik a Gubernium által megjelölt napon a kerületi hatóság részéről megerősített választási jegyzőkönyvvel kerületek szerint összeülnek (külön mind a hat morva kerületben) s a

¹⁾ Scari, i. m. 88. l.

²⁾ U. o. 85. l.

kerületi hatóság felügyeletével és szótöbbséggel megválasztanak az illető kerület *rabbijai* közül egy «országos főrabbi választót» s akadályoztatása esetére egy helyettes, kiknek mandátumát a kerületi hivatal állítja ki. Ezen hat választó — miközben a Gubernium átvizsgálta a hozzá beérkezett pályázatokat — hatóságilag megállapított napon Brünnben megejti oly módon a választást, hogy mindegyik kor szerint hármast terjeszt elő s a legtöbb szavazatot nyert három pályázó képezi a végleges hármast jelöltet; ha oly elütő volna a szavazás, hogy a hármast jelölést nem lehetne megállapítani, úgy a brünni kerületi hivatal a helyetteseket hívja meg a jelölés befejezésére. Az ily módon megejtett hármast jelölést a Gubernium terjeszti fel az udvari kabinetirodához, mely a végleges kinevezést eszközöli.

Az 1789. évben Morvaországra javaslatba hozott Judenordnung meg akarta szüntetni az országos főrabbiságot s csak kerületi rabbiságokat akart létesíteni. Nikolsburg, Boskowitz, Holleschau, Eibenschütz és Ung. Brod székhelyekkel, de a terv nem volt keresztülvihető. Az utolsó főrabbi, kit II. Lipót nevezett ki 1791-ben, Márkus Benedict (Benet) volt; utódját, Trebitsch Nehemijást a Hofkanzlei nevezte ki; ¹⁾ a jelenlegit, dr. Placzeket, már csak a morva helytartóság erősítette meg hivatalában.²⁾

¹⁾ Wolf, Kleine hist. Schriften 149. l.

²⁾ A negyvenes évek elején mozgalom indult meg a morva zsidók körében az országos főrabbiság megszüntetésére, de 1843 május 18-án az udvari kabinetiroda 14828. sz. rendelete

Névleg *Csehországban* is megvolt az országos főrab-
biság, de ha Morvaországban joghatással felruházva
mint állandó intézmény századokon át létezett s mai
napig is fennáll, úgy Csehországban csak időről-időre
voltak országos főrabbik s azok is minden tényleges
jogkör nélkül szükölködtek. Valószínűleg csak a szom-
szédos Morva vagy Galiczia országos főrabbisága csá-
bította a prágai rabbikat vagy községet, hogy országos
czímmel ékeskedjenek, a mi annál kevésbé ütközött
nehézségbe, minthogy nemcsak Prága volt a legtekin-
télyesebb cseh község, de századokon át egyedül Prá-
gában volt megengedve a zsidóknak a községalakítás.
Így, épúgy mint Kremsierben, a prágai rabbi bátran
viselhette a csehországi Landrabbiner czímet.

Rabbi Jom Tob Heller Lipmann már 1629-ben prá-

további fentartását véleményezte s kimondta egyszersmind,
hogy pontosan határozottassék meg a kerületi rabbik viszonya
a főrabbihoz, minthogy állásuk nagy fontossággal bír szellemi
és *politikai* tekintetben (Allg. Z. d. Juden VII. évf. 655. l.).
1846 december 30-án Hirsch Sámson Ráfáel választatott ni-
kolsburgi s egyben országos főrabbívá (u. o. XX. évf. 62. l.),
de négy évi hivataloskodás után leköszönt állásáról, elfogad-
ván a majnai frankfurti község orthodox töredékének meg-
hívását. (U. o. XV. évf. 270. l.) Utána Placzek Ábrahám bos-
kowitzi rabbira bizatott ideiglenesen az orsz. főrabbiság veze-
tése (u. o. XVII. évf. 70. l.) s egyszersmind mozgalom indult
meg az iránt, hogy Brünmben legyen a főrabbiság székhelye,
mely mozgalom dr. Placzek B. 1860-ban történt megválasz-
tásával eredményre is vezetett. (U. o. XVIII. évf. 629. l. és
XXIV. évf. 683. l.) — A morva főrabbiság utolsó száz éves
történetéről l. Löw, Das mährische Landesrabbinat (Ges.
Schriften II. kötet 165. l.).

gai főrabbi volt s mint olyannak elnökölnie kellett az adókivető bizottságban, mely állásából kifolyólag sok keserűséget, sőt — rágalmazás következtében — fog-ságot is kellett elszenvedenie.¹⁾ Ő előtte nem ismer a történet csehországi főrabbit s így nem valószínűtlen, hogy — miután ő előbb tényleg morva országos főrabbi volt — maga vette föl a cseh orsz. főrabbi címet s noha 1647-ben maguk a prágai zsidók mondják III. Ferdinándhoz intézett folyamodásukban, melyben a megejtett rabbiválasztás megerősítését kérik, hogy «*beláthatalan idők óta választanak a prágai zsidók rabbit, ki egyben Csehország főabbija is,*»²⁾ a történet még sem ismer Heller Lipmann előtt csehországi főrabbit.

Hogy Csehországban az országos főabbiság puszta cím volt, bizonyítja azon körülmény, hogy időnként nemcsak egy, de két, sőt három országos főabbija is volt Csehországnak s hogy nemcsak tudós rabbik, hanem érdemeket szerzett pénzes emberek is megkapták e kitüntető címet a prágai községtől. Így pl. 1705 körül Wolf Spira, Oppenheim Dávid és Wertheimer Sámson egyszerre volt cseh országos főrabbi.³⁾

A mai *Galiczia* hozzátartozott a Négy Ország syno-

¹⁾ Gastfreund, i. m. 42. l.

²⁾ Wolf, i. m. 140. l.

³⁾ Wolf, u. o. 147. l.; Grätz X. k. 308. l. Érdekes, hogy Rappaport S. L. a prágai hitközség nagytudományú rabbija, kinek hivatalos címe «Oberjurist» volt, 70-ik születése napja alkalmával 1860-ban a cseh helytartóság részéről «erster Rabbiner Prags» címmel tüntettetett ki. (Allg. Z. d. J. XXIV. évf. 408. l.)

dusához s Lemberg központ országos főrabbiságával illeszkedett a lengyel szervezetbe. De a synodus feloszlása után is megmaradt a hatóságilag megerősített főrabbiság; így 1763-ban R. Chajim Rappaport neveztetett ki Galiczia főrabbijává s hivatalába Czartoryski lemergi helytartó által vezettetett be, a ki felszólította az összes vajdákat, hogy Rappaportot, kit közmegegyezéssel választottak a községek, mint megerősített főrabbit segítsék a zsidó ügyek vezetésében.¹⁾

Ám a galicziai országos főrabbiság a tartománynak Ausztriához való csatoltatása után sem szűnt meg azonnal. Mária Terézia ugyanis 1772-ben Judenordnungot adott, mely szerint Galiczia, Lodomeria és Szamost tartományok fölé egy főrabbi választassék, mellette 12 tagú tanács (Judendirection) működjék s együtt intézzék a zsidók ügyeit; egész Galiczia hat kerületre osztatott fel, midegyikben egy-egy tanácstag székel, a többi hat tanácsos állandóan Lembergben tartozott lakni; a tanács a főrabbi elnökletével intézte a rabbik, előljárók, egyesek s községek ügyeit, büntethetett kiközösítéssel, börtönnel, nyakgyűrűvel s ítélete ellen csak az udvarhoz (Oberste Justitzkammer) lehetett fölebbezni. A főrabbi választása közvetett volt; minden község választókat küldött a központba s azok ejtették meg három jelölt közt a választást; szavazategyenlőség esetén maga a császár döntött. A községek csak a főrabbi engedelmével vehettek rabbit, előimádkozót és saktert. Az első és egyszersmind utolsó főrabbi-választásnál Mária Terézia Landau Ezekielét nevezte

¹⁾ Buber, Ansé Sém. Krakau, 1895. 236. l.

ki, a ki Prágában Nagy Frigyes porosz seregei ellen nagyban segítette az osztrákokat, de Landau annyira szerette prágai állását, hogy a kitüntető választást nem fogadta el s maga helyett a szintén jelölve volt Bernstein Juda Léb tudóst ajánlotta, kit Lembergben maga a kormányzó fogadott s miután a királyi kinevezést átvette, hűségesküt tett.¹⁾

Lengyelországban már jóval a Négy Ország szervezete előtt létesült az országos főrabbi hivatal. I. Zsigmond (1506—1548) volt az, a ki adók pontosabb behajtása céljából adott a községeknek központi vezetést a főrabbi hivatallal. Szorosan vett Lengyelországban nem sikerült a terve, a lengyel főurak erőszakoskodásán s a zsidókhoz fűződő anyagi érdekén hajótörést szenvedett minden törekvése. Lithvániában azonban a községek megkérdezése nélkül nevezett ki bizonyos Michel Brzez-et korlátlan hatalommal; a községek szomorúan fogadták ezt a rabbikényszert; maga a rabbi-állás vált ezáltal gyűlöletessé, minthogy erőszakos adópréssel volt a méltóság egybekötve. Ítéletei ellen szüntelen felebbeztek a királyhoz, a ki a folytonos zaklatásnak végre engedve, fölhatalmazta Michel-t, hogy egy tudós s közelismerésben részesülő rabbit vegyen maga mellé a vallásügyekben való ítélkezésre. Michel erre 1529-ben R. Mendel Frank brisk-i rabbit vette maga mellé, miáltal még nagyobb lett a községek ellenszegülése, minthogy a községek saját választásukból kikerülő rabbinak akartak engedelmeskedni.²⁾ Michel

¹⁾ Buber, i. m. XIX. kk. 11.

²⁾ Halter, Ir Tehilla. Varsó, 1886. 21. és 54. kk. 11.

főrabbi királyhűségét jellemzi az, hogy a lengyel fölkelésben résztvett két zsidót Istenkáromlás s felségárulás czimén nagy átokkal sujtott s ítéletét egész Lithvániában harsonaszó mellett hirdettette ki.¹⁾

Lithvánia mellett — hol még 1590-ben meg volt a külön főrabbiság — Wolhyniában is létesült egyidejűleg a központi intézmény, melynek élén R. Selomoh Lurja főrabbi állt,²⁾ de a lengyel királyok elvégre is belátták, hogy mindaddig nem fog megszűnni a községek elégedetlensége, míg vallásos és községi belügyeket, valamint az adózási viszonyt saját hatáskörükből kifolyólag maguk nem intézik; a miért is maguk a lengyel királyok nyújtottak segédkezet az előljárók és rabbik időnkénti összejöveteleihez, a mi hozzájárult a Négy Ország Synodusa szervezetének kifejléséhez.

Erdélyben is működtek országos főrabbiak,³⁾ kiknek hatalma s jogköre gyulafehérvári székhelyükről kiterjedt Erdély összes zsidó községeire. 1754-től 1879-ig működtek itt országos főrabbiak, kiknek jelentősége azonban távolból sem fogható más országok főrabbiáiéhoz, sem a működési kör, sem pedig egyéni befolyás tekintetében. Keletkezése egyedül annak tulajdonítható, hogy a 18. század első felében Erdély gyér zsidó lakosságának csak Gyulafehérvárott volt akkora községe, hogy rabbit is alkalmazhatott s természetes, hogy az egész Erdélyrész zsidósága az ő tanácsát és

¹⁾ Grætz, IX. k. 62. l.

²⁾ Halter, i. m. 59. l.

³⁾ L. Eisler, Az erdélyi országos főrabbiak (IMIT 1901. évkönyvében 221. kk. ll.).

ítéletét kérte ki előfordult esetek alkalmával. Megszüntetésére már az 1868-iki országos kongresszuson tett indítvány, a mi azonban nem volt keresztülvihető, minthogy az akkor működő orsz. főrabbinak előbb szerzett jogait csorbítani nem lehetett¹⁾ s így az intézmény a főrabbinak 1879-ben bekövetkezett elhalálózásával szűnt meg.

Az országok sorozatában még csak *Törökországról* kell megemlékeznünk, hol az európai Törökország megalapítása óta áll fenn mai napig az országos főrabbisági intézmény. Midőn II. Mohamed 1453-ban Konstantinápolyt elfoglalta és görög patriarkát nevezett ki birodalmának görög lakosai fölé, egyszersmind a zsidóknak is adott a tudós Kapsali Mózes személyében egy országos főnököt, ki nemcsak helyet foglalt a Diwan-ban, de rangfokozata magasabb volt a görög patriarkáénál. Kapsali volt tulajdonképen a szultán zsidóadó szedője, de vallásos vezetője is volt a községeknek, a mennyiben ő erősítette meg hivatalukban a rabbikat s képviselte a kormánynál a török zsidóságot.²⁾ Utódja a nagytudományú Elija Misrachi volt (mgh. 1525-ben³⁾).

Az országos főrabbiság intézményének ezen főbb vonásaiban vázolt történetéből világosan kitűnik az, hogy maguk a hatóságok is érezték minden időben annak a természetes voltát, hogy csak egyházi fő képviselheti a zsidóságot, olyannyira, hogy a zsidók ügyeinek vezető-

¹⁾ L. az 1868. évi egyetemes kongresszus Naplóját, XXIX. gyűlés.

²⁾ Grætz, VIII. k. 205. és 281. kk. II.

³⁾ U. o. IX. k. 30. l.

jét — kinél hiányzott a vallástudományi képesített-
ség — egyházi méltósággal tüntette ki. A hatóságok
ezen felfogásánál közrejátszott egyrészt a keresztény
egyházról alkotott nézet, másrészt pedig az adófize-
tésre kiközösítési átok hatalmával való kényszerítés,
melyet zsidó törvény szerint csak rabbi alkalmazhatott.
Az utóbbi körülménynél fogva maguk a zsidók soh'se
vágyakoztak országos főrabbiság létesítésére, minthogy
kétes vallási ügyekben mindig megtalálták s illő tiszte-
lettel környezték a tudomány közelsimert tekintélyét,
kinek nem az uralkodó hatalom kitüntetése nyújtotta a
vallástudományi képesítést; valamint ebből magyaráz-
ható meg az is, hogy ha a zsidóság a legnagyobb hódol-
lattal viseltetett igaz lelkű s önzetlen Stadlan-jai iránt s
elismerte vezető méltóságukat, a nélkül, hogy hibáz-
tatta volna nem rabbi-voltukat, de sőt még ki is tün-
tette őket a legmagasabb czímmel, mit a zsidóság ad-
hat, úgy másrészt többre becsülte a Gáónokat, mint az
Exilarchákat, s nagyobb tisztelettel adózott a tudós
iskolafők iránt, mint a hatalmat hajhászó udvari zsi-
dókkal szemben, kiket elnyomott helyzetüknél fogva
kénytelenek voltak eltérni.

IV. FEJEZET.

Országos szervezet.

Azon függő viszony mellett, melyben a zsidók Európa
egyres államaiban védnökeikkel szemben állottak, vala-
mint azon részletekre kiterjedő gondoskodás mellett, a
melylyel a védnöki uralom a hatóságok nagy lánczo-
latával vette körül a zsidó községeket, hogy az adó-

behajtást pontosan eszközölhesse s a kormány intézkedéseinek érvényt szerezhessen, nagyon is meglepő — — egy-két országot kivéve — a községek teljes szervezetlensége, melynek daczára is fenn tudták magukat tartani a községek. Ennek titka a hatalmas közérzületben rejlett, mely a zsidóságban az elnyomatás hatása alatt mindenkor ébren volt, valamint a szervezetlenség okát nem abban kell keresnünk, hogy maguk az államok nem óhajtottak területükön egy életerős szervezettel egységes cél felé törekvő tekintélyes zsidó testületet, hanem inkább a községek ama öntudatlan szerte-húzásában, mely természetes következménye a szakadatlan vándorlási s újabb letelepülési folyamat hullámzásának. A községek egyszerűen nem törődtek egymással s csak az időlegesen felmerülő szükségletek hozták őket egymáshoz közelebb, hogy egyes vidékek vagy országok közszükséglete fölött tanácskozzanak s a kölcsönös támogatással esetleg nagyobb veszéket hársítsanak el.¹⁾ Nagyon sűrűn fordultak elő ilyen, adóügyben

¹⁾ Nem tekinthető szervezettel bíró községegyesületnek az a jelenség, mely szerint pl. természetesen ahhoz a községhez tartoztak valamely terület zsidó lakosai, a hol temető volt; így Angolországban csak II. Henrik engedte meg 1171-ben, hogy a zsidók bárhol temetkezhetnek; eladdig az egész országból Londonba hozták halottaikat a zsidók, minthogy csak ott tarthattak temetőt (Goldschmidt, i. m. 6. és 31. ll.); vagy pl. Csehországban, hol az újabb korig egyedül Prágában alakulhatott község (H. v. Scari, Syst. Darst. etc. 51. l.), olyanira, hogy zsidóságról szólva, egymást teljesen fedező kifejezés gyanánt használtatott Csehország és Prága neve (Tudelai Benjámín, Maszoth B. 26. b.); a mai értelemben vett fióközségek nyomát a XVIII. század közepén találjuk Glogau

s hitélet érdekében folytatott közös tanácskozások — melyekre az «Országos határozatok» fejezetében utaltunk — melyek ha nem is tételezik fel az egyes részletekre kiterjedő szervezetet, de mindenesetre a tanácskozások egybehívása s megtartása tekintetében bizonyos megállapodásra jutott s szokás-törvényre emelt formák mellett bizonyít. Közeli és távoli községek állandó levelezést folytattak,¹⁾ kölcsönösen feltárva bajait s panasz kíséretében fel-felvetették a gyülekezés eszméjét, mely végre alkalmas tekintély kezébe kerülve, közmegegyezéssel megjelölt helyen s időben megtartott gyűlésen valósággá vált, megállapodtak az adófelosztás dolgában, meghozták egymásra kötelező határozataikat s megbizást vagy felhatalmazást adtak állandó, vagy alkalmilag választott vagy pedig rájuk erőszakolt Stadlanjuknak. Az egyes országok zsidóinak teljes községi szétagoltsága mellett ezen közérzületen alapuló alkalmi szervezkedés, ép azért, mert a községek saját jól felfogott érdekeik megvédése céljából és spontán elhatározásából indult ki, sokkal szorosabbra

kerületében, hol Prausnitz, Militsch és Trachenberg helységek zsidói Glogau községhez fizettek rendes adót, s a mely helységek sakterjei és móheljei 1765-iki rendelet alapján a glogau-i rabbinál tettek képesítő vizsgát (Berndt, i. m. 87. l.); Altona, Hamburg és Wandsbeck szövetkezése, melynek főkapcsát a közös rabbinátus képezte, tulajdonképen onnan eredt, hogy a holsteini herczegek (dán királyok) már akkor adtak Altona és Wandsbeck zsidóinak védelmet s szabadalmakat (már IV. Keresztély 1641-ben), midőn Hamburgban még nem alakíthattak községet (Haarbleicher, i. m. 21. l.).

¹⁾ Tudelai Benjámín, i. m. 26. b.

fűzte egymáshoz a községeket, mint azon állami befolyás és felügyelet által létesült szervezetek, a melyeket a történet ismer, s a melyek céljuknál s keresztülviteli módozatuknál fogva mindenekfölött a községek szabad önrendelkezési jogán ejtett csorbát.

Európában legelőször III. Alfonzó szervezte országa zsidó községeit, mely szervezetnek középpontját a rabbiság képezte. Portugália ezen szervezetét tulajdonképen az előbbi fejezet keretébe kellett volna beleilleszteni, de ha a portugál főrabbiság alapját és célját ép úgy a bíraskodás és az adóügyi felügyelet képezte is, mint Európa más országainak főrabbiságaiét, úgy a portugál főrabbiság — legalább is későbbi fejlettsége fokán — nem volt a zsidóságtól elkülönített s csak az uralkodó érdekeinek végrehajtására szánt intézmény, hanem kiinduló s végpontját képezte olyan szervezetnek, mely a zsidóság érdekeit szolgálta. Valószínűleg Portugáliában sem volt a főrabbiság első kezdeteiben egyéb, mint adóbehajtási közeg s csak későbbi fejlődés juttatta hatáskörébe a községek belügyei fölött gyakorolt felügyeletet is.

Már egy 1278. évi okiratban említették a portugál zsidók főrabbija, Arrabi Moor dos Judeos czímmel.¹⁾ Úgy látszik, hogy ezek a főrabbik visszaéltek hatalmukkal, mert a lissaboni s más községek panaszára I. Joao 1402-ben revideálta a szervezetet s újból megszabta közelebbről az országos, kerületi s községi rabbik, valamint más hivatalnokok hatáskörét. Az országos fő-

¹⁾ A következő adatok Kayserling, Geschichte der Juden in Portugal. Leipzig, 1867. 9—15. l. foglaltatnak,

rabbi, kinek állását csak olyanok nyerhették el, a kik nagy szolgálatokat tettek a királynak, a legelső személyiség volt a zsidók közt s mint koronahivatalnok legközvetlenebb közbenjáró hatóságot képezett a zsidók s a király közt. Mellé egy főbíró (ouvidor, auditor) volt kinevezve, a ki a főrabbival beutazta az országot és — büntető hatalommal is fel lévén ruházva — elintézte a peres ügyeket. A főrabbi hivatalos pecsétjén a portugáli czímer s a következő felirat volt: a portugáli főrabbi (főrabbiság) pecsétje (Scello do Arraby [Arrabiado] Moor de Portugal) s minden iratot, ítéletet s hivatalnokok kinevezését, ezen pecséttel ellátva a király nevében adott, holott olyan ügyek elintézéséről szóló iratok, melyek az alantasabb hivatalnokok jogköréhez tartoztak, a főrabbi nevében állíttattak ki.

A főrabbinak évenként legalább egyszer minden községben meg kellett jelennie. Megérkezésekor kihirdette, hogy «a ki a kerületi vagy helyi rabbi ellen, a többi hivatalnok vagy bárki ellen panaszt akar emelni, jelenjék meg a főrabbi előtt corrigálás végett»; azután a községi jegyzők jelentéseit fogadta a folyó ügyekről, s a könnyebb eseteket az előljárással egyetemben azonnal elintézte, holott a súlyosabb bűnügyeket a kerületi rabbihoz utasította vizsgálat végett. Megvizsgálta a helyi s kerületi rabbik ellen beadott panaszokat, s ha kitünt, hogy valamely ítéletben a rabbikat illette a mulasztás, úgy kárpótlás fizetését rendelte el a rabbik fizetéséből. Megvizsgálta az árvaügyeket, alapítványokat, községi vagyonkezelést s végrehajtotta az adóhátralékokat; gondoskodott arról, hogy minden község helyi rabbit s tanítót alkalmazzon, s ha a községnek ez iránt

nem volt tehetsége, úgy az országban élő állomás nélküli rabbikat s tanítókat kényszeríthette, hogy az illető községben működjenek.

A főbirónak zsidó tudósnak kellett lennie, de az állandó kísérethez tartozó irodafőnök (kanczellár), irnok és végrehajtó lehetett keresztény is.

A főrabbi a király nevében az ország hét kerületébe egy-egy főbirót nevezett ki, kik peres ügyekben a helyi rabbiság fölött második forumot képeztek, s ítéletüket Portugália czímerével és a «N. N. községek főbirójának (főbiróságának) pecsétje» felirással ellátott pecsét megerősítésével nem a király, hanem a főrabbi nevében hozták.

Minden meghatározott számú lakóval bíró községben helyi rabbi működött, kit ép úgy, mint a többi helyi hivatalnokokat maga a község választott, de a király nevében kiállított kinevezési okmánynyal a főrabbi erősített meg.

A helyi rabbi felügyelete alatt állt a metsző (degolador), egyedül általa szabadott szarvasmarhát s apró jószágot vágatni, melyekről időközönként a királyi adószedőnél jelentést kellett tennie az adóellenőrzés céljából.

A község belügyeit szabadon választott előljárók (procuradores), kincstárnokok (thezoueiros) és bizalmi férfiak (homes boos dos comunas) intézték.

Ha már most tekintetbe vesszük a zsidó községek különállását, a melyet az országban elfoglaltak, minek következtében az államnak mindenek fölött arról kellett gondoskodnia, hogy a külső rend fentartassék s a községekre bizott igazságszolgáltatás rendes mederben

folyják ; tekintetbe véve továbbá azt, hogy a községi belügyek, bár a főrabbi mint államhivatalnok közvetlen felügyelete alatt, de szabadon választott előljárók által intéztettek, úgy ha egyrészt természetesnek találjuk a szervezetnek egészen bírósági alapon történt felépítését, valamint helyesnek ismerjük el a szorosán vett községi belügyek autonom vezetésének meghagyását, mindazonáltal be kell látnunk azt, hogy e szervezet túlságos hatalommal ruházta fel a főrabbit s megalkotásánál nem a községek érdeke, hanem kizárólagosan államérdek jutott kifejezésre.

Ezen portugáli külszervezet kiegészítését képezhetné az ugyanazon időben hozott castiliai községsszabályzat,¹⁾ melyet a belügyek előmozdítása és hitélet erősítése céljából alkottak a királyság községeinek egybegyűlt képviselői. Az 1390. év óta folyvást napirenden volt zsidóüldözések következtében züllésnek s pusztulásnak indultak a községek ; rendkívüli mértékben terjedt a valástalanság, lábra kapott az erkölcstelenség, erőszakoskodtak az adószedők és előljárók s félelmetes módon szaporodtak az árulók. Ilyen közállapotok uralkodtak Castiliában, midőn Don Ábrahám Benveniste főrabbi lépett hivatalba s a kit II. Juan király fölhatalmazott, hogy 1432-ben a fővárosba, Valladolid-ba az összes községek képviselőit gyűlésbe hívja össze, mely a községi rendtartás szabályzatát dolgozza ki. A főrabbi felhívására a községek egy része képviselőket küldött, másik része pedig előre kinyilatkoztatta, hogy aláveti

¹⁾ Kayserling, Das castilianische Gemeindestatut. i. h. 289. kk. 1.

magát a határozatoknak. 1432. év május havában tartott meg Valladolid főzsínagógájában a gyűlés, mely a tíz évre kötelező következő szabályzatot dolgozta ki. A szabályzat öt szakaszból áll; az első a tóra tanulmányozásáról szólva, miután elpanaszolja, hogy szünőfélben van a vallástörvény ismerete, az iskola és Istentisztelet erősítése céljából a következőket rendeli el: Minden községben a talmud-tóra javára adó szedendő; még pedig: minden kóser marháért 5 maravedis, borjuért 2, bárányért 1 maravedis s egészen fiatal kecskéért 1 Coronado; kicsinyben eladott borért korsónként 3 dineros s nagyban eladott borért 2 dineros; minden lakodalom és fiúgyermek születése után 10 maravedis s tíz éven felüli halottak után ugyancsak 10 maravedis; a szegényeket az utóbbi esetekben felmentheti a talm. tóra kezelője. Ezen iskola-adó oly helyeken is beszedendő, hol nem lakik tíz család s így különben nem is fizetnek adót, s minden év végén beszolgáltatják a legközelebb eső község talmud-tóra-pénztárba. Ezen pénztárak fölött csak a főrabbi rendelkezhetik, kinek tudta nélkül még kölcsönösszeget sem vehet belőle a község egyéb kiadások fedezésére. Tizenöt családból álló község köteles tanítót tartani s ha a tanulók szülei nem képesek a tanító-terhet viselni, úgy az egész község tartozik a tanítót állásának megfelelően, a helyi és korszerű követelményekhez képest ellátni. Oly községben, hol negyven család lakik, minden lehető meg kell tenni, hogy ne csak elemi tanító alkalmaztassék, ki pusztán Szentírást tanít, hanem olyan is, a ki talmudot s valláskodexeket is előadni képes. Méltányos fizetését vagy a községi adójövedelemből, vagy a talmud-tóra-pénz-

tárból húzza; s ha a község nem tudna vele egyezsége jutni, úgy övé a talmud-tóra-pénztár jövedelme s a hiányzó összeget a főrabbi veti ki belátása szerint egyenes adó alakjában a község tagjaira.

Oly helyeken, hol legalább tíz család lakik, imaház rendezendő be, a hol pedig húsz vagy több család lakik, ott büntetés állapítandó meg azokra, kik — szükség-szerű eseteket kivéve — nem jelennének meg minden reggel és este az istentiszteleten, s a ki a templomban a legcsekélyebb verekedést idézi elő, az 200 maravedist fizet, melynek fele a talmud-tórát, fele a szegénypénztárt illeti.

A második szakasz a községi tisztségek és hivatalok betöltésével foglalkozik. A birák, pénztárnokok, előjárók, ellenőrök s alkalmazottak választása előtt kiközösítési átok hirdettessék mindazokra, kik a választó joggal visszaélnék s nem a község javára való tekintettel adják le szavazatukat. Ha nem jut dülőre a választás, úgy még kétszer kell megkísérelni, hogy szabad választással jusson a község előjáróihoz s hivatalnokaihoz; de ha egy ízben sem sikerült többséget összehozni, úgy 30 napon belül a község jelentést küld a főrabbihoz, a ki kinevezéssel tölti be a tisztségeket. A megválasztott köteles egy évig tisztségét viselni.

Ha a község nincs megelégedve választott birájával, úgy a többségnek — mely magában foglalja nemcsak a személyi, de vagyoni többséget is — jól megokolt kérésére a főrabbi más birát nevezhet ki.

A harmadik szakaszon mintegy a spanyol inquisitio áramlata vonul keresztül: a zsidók legveszedelmesebb ellenségéről, a közepükben támadó árulókról s rágal-

mazókról van benne szó. A legenyhébb büntetés, melyet rágalmazóra szab a határozat, tíz napi fogság és 100 maravedis birság, de a kire két hiteles tanú három ízben elkövetett árulást bizonyít, azt a főrabbi a királyi törvényszék által halálra is ítéltheti.

A negyedik szakasz a községek legnagyobb s állandó panaszainak forrásával, az adóval foglalkozik. Mindenkinek kötelessége a községre kivetett adóhoz hozzájárulni s senki sem vonhatja ki magát alóla; ha azonban valamely község a királyi adó szétosztása által hátrányosan érintetnék, úgy panaszával a főrabbihoz fordulhat, valamint az egyes tagokra kivetett arány meghatározása ügyében a községek rabbijai gyakorolnak igaztalanság elkerülése végett felügyeletet. Özvegyek, árvák és nyomorékok, kik nem rendelkeznek 400 maravedis vagyon felett, nem fizetnek adót.

Az adó vagyon és jövedelem arányában vettetik ki; minthogy pedig befolyásos s erőszakos emberek gyakran megfélemlítik az adókivető bizottságot s különböző fogságokkal élnek, hogy minél inkább könnyítsenek adóterhükön, minden engesztelő nap előtti szombaton a Thorafelolvasás után átok mondassék azokra, kik ily jogtalanságot akarnának elkövetni. Adóügyben csak akkor hozhat a község érvényes határozatot, ha a gyűlésen az adókötelesek szám- és vagyontöbbsége van jelen. Különben minden oly határozat érvényességére, melyet közgyűlésnek kellett meghoznia, a következő szabály létezett: Ha a tárgyalással nem lehet addig várni, míg az egész község vagy legalább a többség összegyűl, úgy a következő szombaton tóraolvasás után minden imaházban kihirdetendő a közgyűlés helye,

ideje és tárgysorozata, azzal a megjegyzéssel, hogy határozat fog hozatni még a kisebbség jelenlétében is; ha oly természetű az ügy, hogy már nem lehet szombatig várni, úgy a hirdetés hétfőn vagy csütörtökön is eszközölhető; de ha oly sürgős, hogy addig sem várhatni, úgy a következő nap reggeli vagy esti imája után hirdetendő ki a templomban; ha pedig rögtön elintézendő tárgyról van szó, úgy a jegyző az adófizetők többségénél házról-házra járva, személyesen jelenti a gyűlést s addig halasztandó a tárgyalás, míg minden községi tag eljöhét lakásától a gyűlés helyéig, mely idő elmúltával a jelenlevők számára való tekintet nélkül hozatott végérvényes határozat.

Az ötödik szakasz a fényűzésnek akart gátat vetni s erélyes hangon szól a pazar ruházat s ékszerek ellen, valamint az eljegyzések, lakodalmak, pasziták s egyéb családi ünnepélyek alkalmával előforduló feltűnő pazarlás megszorításáról; minthogy pedig minden községben más a divat és a szokás, a szabályzat kötelelességévé teszi minden községnek, hogy a kihirdetésétől számított 30 napon belül mindenütt szigorú rendelet hozandó e tárgyban, a helyi viszonyoknak megfelelően.

Ime rövid kivonata a tíz évre terjedő kötelező erejű szabályzatnak,¹⁾ melyet Castilia községei elfogadtak,

¹⁾ J. Lœb, Règlement des Juifs de Castille en 1432 comparé avec les réglemens des Juifs de Sicile et d'autres pays című dolgozatában a Revue des Études Juives XIII. köt. 187. kk. lapjain összehasonlítja ezen kasztíliai szabályzatot az avignoni és sziciliai, valamint carpentrasi szabályzattal és kölcsönhatást konstatál a spanyol, siciliai s délfrancia szervezet közt.

félszázaddal a Spanyolországból való kiűzetés előtt. Valamennyi pontján megérzik a nyomott légkör, melyben vihar kitörése előtt keres mindenki biztos menedékhelyet. Talán sehol sem oly tanulságos s következtetések levonására oly alkalmas a történet, mint Spanyolországban, hol sem az országos főrabbiág, sem a közmegegyezéssel hozott községi belső szervezet nem volt képes az udvarnál oly tekintélylyel érvényesülni, hogy a kiűzetési katasztrófát tudta volna elkerülni a zsidóság.¹⁾

¹⁾ Spanyolországban már 1355-ben találjuk az önvédelmet célzó szervezkedés némi nyomait. Ugyanis az 1348-iki s egész Európában elterjedt üldözések alatt sokat szenvedtek a spanyol zsidók is, minek következtében Arragon, Catalonia, Valencia és Majorca községei 1355-ben Barcellonába küldték képviselőiket, kik elhatározták, hogy közös pénzalapot teremtenek s megválasztanak egy központi bizottságot, mely minden közös ügyekben közbenjárjon a királynál s hatóságoknál; megkéri IV. Alfonzót, hogy eszközöljön ki VI. Ince pápánál oltalmat a spanyol zsidók részére, nehogy *egy* zsidó miatt, ki megsértette a keresztényeket, az egész ország zsidóságának kelljen megszenvedni; hogy a zsidó, ha saját vallása ellen vét, ne állíttassék az inquisitio elé, legfőleg olyan hittételek megsértéseért, a melyek minden vallásban közösek, pl. ha Istent tagadja; valamint akkor sem, ha oltalmába fogad olyan keresztényt, ki saját vallása szerint eretneknek tartatik; s ha már e miatt büntetésre méltónak tekintetik is, úgy büntesse a király, s ne az inquisitio; de ha egyáltalán nem kerülhető ki az inquisitio, úgy adassék a zsidónak rendes vádlevél, hogy jogosan védekezhessék. Elhatározta továbbá a gyűlés, hogy árulók s rágalmazók ellen a legszigorubb eljárást fogják tanusítani; hogy továbbá a választmány mindig kéznél legyen, valahányszor a Cortez összeül, hogy felvilágosítással szolgáljon, s a zsidók érdekében közbenjárjon.

A spanyol zsidók történetének megszűntével nem volt Európában egyetlen állam se, melynek zsidó közösségeit szervezet kötelékei fűzték volna egymáshoz. Fentebb utaltunk már arra, hogy állandó szervezet szükségét nem érezték, mert lakóhelyük sem volt állandóan biztosítva s ha adóügyben vagy hitélet tekintetében felmerült időnként közös eljárás szükségessége, úgy megtalálták az időleges egyesülés útját s nem nélkülözték soha azon vezető embereket, kik ügyeikben a főhatóságoknál közbenjártak.

Nálunk Magyarországon Zsigmond kora óta tartottak a nagyobb községek küldöttei közös tanácskozásokat, melyek célja az volt, hogy a mód nélkül zsaroló országnagyok ellen — kiknek Zsigmond kezdte nagyobb mértékben adományozni a zsidótartást — szószólókat küldjenek a királyhoz. Ezen megbizottak «az országban levő minden zsidók nevében és képviseletében» jártak közbe a királynál s nagyoknál,¹⁾ valamint a trónra lépő uralkodó előtt az élvezett szabadalmak megerősítését szorgalmazták. A magyar zsidóság ilyen megbizottja gyanánt legelőször bizonyos Salamon Székes-Fehérvárról említették 1396-ban, utóbb 1406-ban ugyancsak két fehérvári zsidó, bizonyos Saul Budáról és Saul Pestről, majd 1431-ben egy Farkas nevű soproni zsidó jár az udvarnál országos képviseletben, Albert trónralépésekor

Végre megválasztották a 6 tagú választmányt, oly utasítással, hogy eszközöljön ki a királynál kiközösítési engedélyt azon községekre, melyek e szabályzat alól ki akarnák magukat vonni. (Hechaluz I. évf. (1852) 20—35.; U.-Basnage, Histoire des Juifs IX. 14.)

¹⁾ Kohn, i. m. 182. l.

két pozsonyi zsidó: a budai Kis Jakab és egy másik szintén Jakab nevű kéri az országos szabadalomlevelet, melyet V. László már két budai zsidónak, bizonyos Farkas és Mayer (Major) országos megbizottaknak kérelmére ad meg, s Mátyás 1458-ban tartott budai bevonulása alkalmával Farkas, Major és Nyúl, valamint 1464-ben tartott koronáztatásakor Farkas, Nyúl és Jakab budai zsidókat fogadja, mint országos küldöttséget.¹⁾ Világos, hogy szervezetről itt nem eshetik szó; Fehérvár, Sopron, Pozsony és Buda szerepelnek oly helyek gyanánt, honnét az országos megbizottak választattak, s ha már nem is tételezzük fel azt, hogy a nevezett helyeken volt a legalkalmasabb talaj az udvari zsidók nagyranövésére s azoknak a községi ügyekben való hatalmaskodására, de természetesen fogjuk találni, hogy koronáztatás alkalmával beállott közszükséglet olyanokat bizott meg a szabadalom megerősítésének országos képviselőivel, kik az udvar közelében tartózkodva, összeköttetések révén jobb reménnyel járulhattak a trón elé. Mátyás a fent említett Præfecturát léptette életbe, a mely hivatal azonban kizárólagosan az udvar érdekeit szolgálva, sem a községeket nem képviselte, sem pedig csúcspontját nem képezte valamelyes szervezetnek, melynek szálai akár királyi rendeletből, akár a községek szabad elhatározása folytán állandó összeköttetést létesített volna a magyar zsidóságban.

Községek egységes szervezet keretében s egyöntetű eljárás céljából megalkotott állandó társulását legelőször a spanyol kiűzetés után Rómában láthatjuk,

¹⁾ U. o. 185., 196., 203. és 209. l.

hol az egész középkoron át sok község állt fenn teljesen külön igazgatással egymás mellett s nagyon gyakran egymás ellen. De a XVI. század elején bevándorlott menekültek szükségessé tévék az egyesülést, főleg azért, hogy a bevándorlottak ne folyhassanak be a községek vezetésébe s alapítványok kezelésébe úgy, mint a régóta ott lakók, és hogy a községek benső autonomiájának meghagyása mellett egységes föllépéssel kifelé jobban érvényesülhessenek. A szervezeti szabályzatot Dániel b. Izsák da Pisa tekintélyes római zsidó dolgozta ki és IV. Kelemen pápa megerősítette 1524-ben. A szervezet alapját a katolikus minta szerinti beosztás képezte; az összes római zsidók két részre osztottak: Italiani és Ultramontani-ra (olaszok és más országbeliek). A főképviselő-testület (congrega) 60 tagja közül 35 olasz és 25 ultramontán volt, mely testület évenként 3 fattori-t (határozatok végrehajtóit) választ, kik közül kettőnek olasznak kellett lennie. A gyűléseket a templomban tartották s határozatokat fehér és fekete babbal eszközölt titkos szavazás útján hoztak. Az egész Congrega a következő albizottságokra oszlott: Defensori, kik a szabályzat megtartása felett örködtek, községi pénztárnokok, kiket három Sindechi ellenőrzött, szegényügyi előljárók, hús — alapítvány — s egyes adományok jövedelmének kezelői, foglyok kiszabadításáról gondoskodó bizottság, felügyelők utcák s terek tisztántartására, kemenczék ellenőrzői (vajjon a szombat közeledtével már bezárvák-e?), biztosok (kik egész nap jártak-keltek az utcákban, hogy minden hangosabb szóvitát vagy czivakodást megakadályozzanak); végre szegény özvegyek, árvaleányok, menyasszonyok s beteg

nők segélyezésére 1—2 matronát (parnessessa) választott a congrega.¹⁾

Elvégre szervezet volt ez is, a mennyiben több község központi képviselőjét képezte, de tényleg csak egy város területén élő zsidók által érzett azon természetes szükségesség folyamának tekinthető, mely egyöntetű eljárásra készíti az egymással szüntelen érintkezésben levők közös érdekeit.

Az egyetlen országos község-szervezet, mely a lengyel synodusokkal egyidejűleg keletkezhetett, Morvaországban volt.²⁾ Megalapítójának Lewi ben Beczalél nikolsburgi rabbi (1557—1577) mondják, a ki összegyűjtötte a régi morva községi szabályzatokat, melyekből — a saját eszméivel megtoldva — a szervezetet alkotta meg.³⁾

Ezen szervezeti szabályzat egész Morvaország zsidó községeit három kerületbe osztja: felső, közép és alsó kerületbe, melyek mindegyikéből választott két-két or-

¹⁾ Berliner, i. m. II.^{1.} k. 87. kk. II.^{2.} k. 31. l.

²⁾ Löw, Ben Chananja I. 411. l.: Oppenheim czikkei a Neuzeit 1862. évf. 49. és 51. sz. 1863. évf. 6. sz.; Steinschneider, Hebräische Bibliographie 1863. évf. 42. l.

³⁾ G. Wolf, Die alten Statuten der jüdischen Gemeinden in Mähren (Saj Tekanoth). Wien, 1880. V. l. Az alább következő kivonat ezen szabályzatról van kivéve, mely «Saj» Tekanoth néven ismeretes, minthogy 311 pontból áll. Ezen 311 pontból álló országos statutum négy főrésze oszlik: az 1. a tóra tanulmányozásával foglalkozik, a 2. szegények segélyezésével, a 3. országos szervezettel s a 4. községi szervezettel. Bennünket a két utóbbi érdekel, a minthogy a két első, mely egészben csak 23 pontot ölel fel, általános óhajítások keretében mozog.

szágos vén, két-két adókivető és két-két adószedő képezi az országos képviselőtestületet, melynek élén a főrabbi áll.

Az országos tisztviselők közvetett választás útján az összes községek részvételével töltetnek be; ki van azonban zárva az olyan község, mely csak $\frac{1}{2}$ frt állami adót fizet; olyan község, mely $\frac{1}{2}$ —1 frtig terjedő adót fizet, egy képviselőt, a mely pedig 1—20 frt vagy több adót fizet, kettőt küld az országos választáshoz (25); községek, melyek utolsó három évi adójukkal hátralékban vannak, nem vehetnek részt a választásban (26).

Az egyes községek ily módon megválasztott képviselői kerületenként összegyűlnek s minden kerület öt-öt képviselőt választ a saját kebeléből olyképen, hogy a nagygyűlés sorshúzással jelöl ki egy tagot javaslat előterjesztése céljából s az általa előterjesztett jelöltek felett nyílt szavazással dönt (27). Ezen 15 képviselő választ ezután a következő módon kilencz tagú bizottságot az országos főhivatalok választásának megajtására: a templomban az országos irnok külön papírszeletekre írja az összes képviselők neveit s kerületenként külön dobozokba helyezi, azután sorrendben háromszori ismétléssel a felső, közép és alsó kerület dobozából egyet-egyet húz ki, s e kilencz kisorsolt, kiknek egymással nem szabad rokonságban lenniök, képezi a végleges választó bizottságot (30), mely utasításul csak azt kapta, hogy miután a nikolsburgi község a középső kerület legnagyobb községe s egymagában több adót fizet, mint az egész kerület együttevve, hogy a kerületből választandó két adókivető egyike föltétlenül nikolsburgi legyen, a mint azon engedmény is megadatott a nikolsburgi községnek, hogy kerülete há-

rom kisorsolt választója közül kettő saját községbeli lehessen (32). A kilenczes bizottság következőkép választja az országos véneket, adókivetőket s beszédőket: Együttes gyűlésben mindegyik kerület három képviselője közül egy kisorsoltatik, hogy javaslatot tegyen saját kerületére, a mely javaslat fölött a másik nyolcz szavaz; ha a javaslat nem nyerné el a többséget, úgy a kerület másik képviselője tesz propozicziót s ez folytatódik mindaddig, míg kölcsönösen meg nem egyeznek a hat országos vén, a hat adókivető és a hat beszédő személyében (36).

Az adókivető-bizottság három évre szabja meg a községek adóját, mely ellen felebbezésnek nincs helye s az orsz. vének s beszédők együttes gyűlése sem változtathat rajta (38).

E tizennyolcz tagú országos bizottság három évenként tart összgyűlést, de mindig más kerületben; a várost a soron levő kerület két országos véne jelöli meg s ha nem tudnának megegyezni, úgy a főrabbi dönti el (54).

Minden félévben a községek elnökei kihirdetik, hogy a kerület két orsz. véne mely városban fog megjelenni törvénytartás végett; a két vén maga mellé választ egy rabbit (rendesen azon község rabbiját, hol épen törvényt tartanak) s elintéz minden felmerült pörös ügyet; de ha a felek az országos főrabbit óhajtják, úgy saját költségükre az is elhivandó (74). De a vének nemcsak akkor ítékeznek, ha szabad akaratból jelennek meg előttük a felek, jogukban áll maguk elé idézni olyanokat, kik csalnak, vallástalan és erkölcsellenes dolgokat cselekszenek, s a rabbi bevonásával meg-

inthatik, sőt átokkal is sujthatják (76). Semmiféle jogügyletben nem dönthetnek a vének rabbi jelenléte nélkül; kis gyűléseken (a kerület két véne) bármely rabbit lehet bevonni, de nagy gyűléseken az orsz. főrabbinak kell jelen lennie (77). Magánosok közti ügyeket egy orsz. vén s a rabbi intézi el; nagyobb bíróságot soron kívül (a rendes félévi törvényülésen kívül) magánosok nem követelhetnek; de a községi ügyek, valamint községi hivatalnokok és egyesek s községek közt felmerült viták két vén s egy rabbi, illetőleg orsz. főrabbi által intézendők el (82). Az orsz. vének és beszedők közti nézeteltérések a főrabbi döntése alá kerülnek (88). Az adószedők ajánlatára a vének kiközösítési átkot mondhatnak a késedelmes fizetőkre, s ha község a gyöngge fizető, úgy az illető község elnökére s előljáráóságára szabhatnak öt napi börtönt, vagy súlyos esetben átkot (93).

Ezen 18-as országos bizottság három évenként újítatik meg, s nem választható tagjává az olyan, ki az utolsó három évben viselt hivatalt; 100 arany és átok büntetés terhe alatt még ajánlani sem szabad ilyennek a megválasztását, s ha egy hivatalából az idő leteltével kilépett vén vagy adószedő mégis elfogadná az új választást, 1000 tallért fizet s senki sem tartozik neki engedelmeskedni (98). Ha valaki felsőbb rendeletet eszközölne ki maga részére, hogy vén vagy beszedő lehessen, úgy minden megengedhető eszköz felhasználandó, hogy az autonomia maradjon érvényben (99). Országos vén csak az lehet, a ki községében az öt legnagyobb adófizetőhöz tartozik s 15 éve házas; adószedő pedig csak az, a ki a hét legnagyobb adófizető közül

való s nyolcz éve házas; mindkettőnek legalább három év óta morvaországi adófizetőnek kell lennie (126).

Az országos főrabbit a 15 választó s a hivatalból kilépő vének s adószedők választják szótöbbséggel (145).

A mely község e szervezeti szabály ellen hozna határozatot, a főrabbi és vének által büntetéssel sújtatik (156).

Ezen országos szervezetbe beleilleszkedett a következő községi szervezet: Minden községnek saját szabályzata van, saját belügyeinek vezetésére, a mely szabályzatot azonban egy rabbinak s egy országos vénnek jóvá kell hagynia (176). Elöljáróság minden évben újból választandó; oly községben, hol nincsen 30 adófizető, hét tagú elöljáróság, nagyobb községben 11 tagú intézi a községi ügyeket (184), de pénzügyi kérdésekben a község két legnagyobb adófizetőjének is van joga szavazni, ha nem is tagja az elöljáróságnak (185). Elöljáróvá nem választható s nincs is szavazati joga, ki utolsó évi adójával hátralékos (187), de a Morénú czímmel kitüntetettek ebben az esetben is megválaszthatók (188).

A királyi szabadalomlevelek a felső kerület országos ládájában őriztetnek meg (301).

Ha idegen akar valamely községben letelepedni, a község a kerületi vén jóváhagyását tartozik kikérni, a ki azonban a község ellenére is adhat telepenge-délyt (307).

Ezen szervezeti szabályzat a következő helyeken és éveken tartott összyüλέseken egyes részleteiben módosított: Holleschau (1653), Kanitz (1654), Strassnitz (1659), Austerlitz (1662), Kanitz (1665), Kanitz (1674),

Ung.-Brod (1677), Kremsier (1681), Kanitz (1686), Göding (1689), Kremsier (1694), Lundenburg (1697), Ung.-Brod (1701), Butschowitz (1709), Kanitz (1713), Göding (1716), Butschowitz (1720) és Austerlitzben (1724), mely módosítások legnagyobb részt az előjárósági tagságra való képesítettséget, adófizetés módozatát, s a főrabbi hatáskörét szabják meg az időlegesen felmerült szükségletnek megfelelően.

Ezen szervezetnek kiegészítését s mintegy folytatását képezi a morva zsidó közalap (der mährisch jüdische Landesmassafond),¹⁾ melynek története a következő: 1669. évi udvari rendelet szerint a morva zsidóság 12.000 frt. évi türelmi adót tartozott fizetni, mely azonban 1723-ban VI. Károly pragmática sanctiója után csak 8000 frtban állapítottatott meg. De Mária Terézia háborúi következtében ismét oly rohamosan emelkedett, hogy 1773-ban csak 82.200 frtot követelt az udvar a morva zsidóktól, a kik könnyítésért folyamodván, azt a választ kapták, hogy «nichts von dieser Summe zu entbehren sei.» Utána II. József háborúi sem engedték meg, hogy kevesebb legyen az adó, de a behajtás módozatában történt változás, a mennyiben 1787-ben elrendeltetett, hogy az 5400 morva zsidó család egyenként 5 frtot fizessen, a mi 27000 frt, a többi 55.200 frt pedig fogyasztási adó útján hajtassék be. Ez a contributio bérbe adatott hat esztendőre, de egyszersmind II. József fenkölt gondolkozásával azt is elrendelte,

¹⁾ A reá vonatkozó adatok l. Scari i. m. 209. l. és Duschak, Geschichte der Verfassung mit besonderer Beziehung auf die östr. ung. Israeliten. Wien, 1888. 34. kk. l.

hogy a bérlő köteles évi nyereségének felét egy zsidó Landesmassafond alapítására fordítani. Az első hat évi bérlet lejárta után nem a nyereség felét, hanem 6080 frt általányösszeget tartozott a bérlő az alaphoz juttatni. Az alap jövedelmét képezték 1756. évi rendelet értelmében a fogyasztási adók elleni kihágások miatt kirótt birságok egy része, az 1798. évi rendelet szerint az ideiglenesen Morvaországban tartózkodó zsidók 5—20 frt járuléka, valamint kivándorló családok részéről 15 frt; 1831. évi rendelet az alap jövedelmét csak a kamatozásra s büntetéspénzekre szorítja.

A közalap célja: 1. Tűz, vagy egyéb elemi csapás által sújtott községek felsegélyezése; 2. iskolaépítési segély (az első három évre kamat nélkül); 3. ha az évi jövedelem megengedi, magánszemélyeknek is engedélyezhető kölcsön (keresztények részére is, de az 1814. évi udvari rendelet szerint zsidók előnyben részesítendő); 4. elszegényedett községekért a contributiót fizetni (1816. évi rendelet Strassnitz, 1821. évi pedig Hotzenplotz községek érdekében).

A rendes kiadások voltak: a közalap kezelése, az országos főrabbi fizetése (1830-tól kezdve 600 frt) és az orsz. főrabbi választására kiküldött bizottságok utiköltségei s 3 frt napidíjai.

1868-ban felszólította a morva helytartóság a községeket, hogy tárgyaljanak a közalap saját kezelésükbe való átvételéről. Ugyanazon év augusztus 9-én össze is gyültek 33 község küldöttei Lundenburgban s elhatározták, hogy a közalap kamatjövedelmeinek 40 százalékát segélyre szoruló községeknek, 20%-át rabbik, tanítók, árvák és özvegyeknek, 20%-át közintézetek alapí-

tására s fentartására, 15%-át elemi csapással sujtott községek alkalmazottainak segélyezésére és 5%-át tartalékalapra fordítja. Az 1870—73. évi jelentés szerint¹⁾ 1872-ben a vagyon 982.130 frt 41 kr. volt, kiadás pedig: orsz. főrabbiságra 420 frt, személyi segélyre 11.529 frt, községek segélyezésére 4.790 frt iskolasegélyre 12.540 frt, jótékony intézményekre 1.420 frt és stipendiumokra 500 frt. Ezen közalap tart fenn Brünmben egy árvaházat és egy szemináriumra előkészítő talmud-tora iskolát.

Európában ezen páratlan országos szervezet mellett, melynek nyomai mai napig is meg vannak, a zsidóságból kiindult s csak állami megerősítést nyert szervezettel csak a mecklenburg-schwerini zsidók bírtak a 18. század közepétől kezdve.²⁾ Ekkor szaporodtak el a herczegségben annyira, hogy önszántukból 1752-ben Malchinban Landtagot tartottak, melyen négy képviselőt választottak a mecklenburgi zsidóság központi vezetése céljából; Malchin, Bützow, Penzlin és Waren községek 1—1 tagját választották meg a központi képviselőségbe, melynek felhatalmazást adtak a zsidók javának belátásuk szerinti előmozdítására, peres ügyek elintézésére s szükség esetén büntetésre is; a működésről évenként tartozott volna számot adni a Gustrowban tartandó közgyűlésen. De a szervezet nem vezetett

¹⁾ Bericht über die Verwaltung des mährisch jüdischen Landesmassa-Fondes 1870—73.

²⁾ L. Donath, Geschichte der Juden in Mecklenburg. 115. kk. 1.; Hecht, Zur Geschichte der Juden in Mecklenburg. (Monatsschrift etc. VIII. évf. 56. 1.)

czélhoz, minthogy elmulasztották kikérni a herczeg jóváhagyását s így a képviselők minden jogérvényes tekintély nélkül szükölködtek. Személyes okok ellenzékét támasztottak, a központi működés lehetlenné vált s maga a herczeg is betiltotta a képviselők biráskodását. Végre a Landrabbi és Áron Hofagent kezdeményezésére a herczeg megengedte, hogy a mecklenburgi zsidóság 1764-ben Schwaanban gyűlést tarthatott, melyen főbb vonásaiban a következő határozatokat hozták: Négy képviselőt választanak, kik közül mindegyik külön kerületben működik; e kerületek központjai: Bützow, Wahren, Pentzlin és Rhena. Ezen képviselők választanak egy főképviselet, kinek Schwerinben kell laknia. Minden 50 talléron aluli peres ügyet a kerületi képviselő dönt el, kinek ítélete ellen a tartományi főrabbihoz lehet fölebbezni. A kerületi képviselők feladata a községekben a rendet s békét fentartani, s a főképviselet útján a herczeget a letelepülni akaró idegenek megbízhatóságáról informálni, valamint a kerület tagjait a 2 évenként tartandó közgyűlésre meghívni. Közsükséglet céljából közalapot is létesítenek, melyet a főképviselet kezel. A rabbinatus a herczegi kinevezéssel biró Landesrabbinerből és a főképviselet előterjesztésére a schwerini község által választott két ülnökből áll.

Ennek a szervezetnek folytatását képezi — mint látni fogjuk — a mai fennálló szervezet Mecklenburg-Schwerinben.

Poroszországban 1727-ben történt az első kísérlet az egész porosz zsidóság egyesítésére, a midőn az eladdig csak Berlinben beszédett házassági levél-, kalendárium-

és ujonczozási adó kötelezettsége az ország összes zsidóira kiterjesztetett. Ezen intézkedés némi szervezetet követelt meg, minthogy öt évenként országos gyűlések tartattak, ezen illetékek általányösszeggel történt megváltása miatt, az adó szétosztására.¹⁾

Ebből fejlődött az 1750. évi General-Juden-Privilegiumban kifejezésre jutott törekvés, mely elismeri a községalakulást s megengedi, hogy minden községnek előljárói legyenek, a kik közbenjárnak a hatóság és zsidók közt s hogy Berlinben országos előljárók (Oberälteste) székeljenek, kik közül az első Oberlandesältester czímet viselt és országos zsidó ügyekben közbenjárt a kormánynál. Ezek mellett voltak Landrabbिनerek s Berlinben egy Oberlandesrabbiner, a kik a zsidók közti pereket intézték. Úgy az előljárókat, mint rabbikat a községek választása alapján a tartományi kormányzóság erősítette meg, holott a berlini Oberlandesrabbinert a község 3 vagyonosztályából választott 32 tag választotta s az udvar erősítette meg hivatalában.²⁾ Kétségtelen, hogy a hatáskört bővebben meg nem szabott ezen intézkedésben bizonyos országos szervezet nyomai látszanak, de az a körülmény, hogy II. Frigyes Vilmos idején, midőn a barbár zsidóvám megszüntetésének kérelmezése céljából egész Németországból községi meghatalmazottak gyűltek egybe, kik Friedländer Dávidot és Itzig Dánielt bizták meg 1787-ben a kérés előterjesztésével,³⁾ már nyomát sem látjuk a szerve-

¹⁾ Geiger, i. m. 46.

²⁾ Donnersmarck, Darstellung der bürgerlichen Verhältnisse der Juden im preussischen Staate vor 1812. 104. kk. 1.

³⁾ Grætz, XI. k. 159. 1.

zetnek, azt bizonyítja, hogy azt a szervezetet maguk a községek sem óhajtották, minthogy bizonyára nem volt egyéb, mint az adójövedelem biztosabb befolyásának alkalmas eszköze. Ilyen kényszerszervezés ellen századunk elején Ansbachban protestáltak is a községek, hol a porosz uralom az ansbachi zsidókat kerületekbe osztva, mindegyik fölé egy kerületi előljárót és egy a kormány tagjai közül kinevezett Kreisdirectort állított, hogy az utóbbi legyen a közvetítő a kormány és a kerületek közt; persze a községeknek nem tetszhetett a szüntelen ellenőrzés, de ellenkezésük mitsem használt. E kényszerszervezetet valószínűleg 1813 ban szüntette meg a bajor kormány, midőn állampolgárokká lettek a zsidók is.¹⁾

A zsidóság történetének legérdekesebb és legtanulmányosabb lapjait tárja fel előttünk az államhatalom iránti viszonyának a megfigyelése. Ezen széles mederben folyó történeti tanulmányozása a községek bel- és külszervezetének érteti meg velünk a mi korunk jelenségeit. A zsidók polgári egyenjogusítása óta hitközséggé alakult a zsidó közösség, de azért úgy bel-, mint külszervezetében megtalálhatjuk ma is ugyanazokat az elemeket, a melyek a legsötétebb középkorban képezték a zsidó községi élet kereteit. Az idő forgásának hatalmas emanczipációs lendületével csak a név változott, különben a zsidókat érdeklő semmiféle téren nem hiányzik a történeti folytonosság. A királyi véde-

¹⁾ Hænle, i. m. 192. kk. 1.

lem és szabadalom helyébe az állami védnökség s országos törvények léptek, a melyek ép annyi védelmet nyujtanak a zsidó állampolgároknak, a mennyit mint kamaraszolgák élveztek. A középkori védnök és védnökhelyettes helyébe a kormányok és helytartók léptek, de azért a mult évi prágai zavargást ép oly kevéssé tudta az osztrák kormány vagy a cseh helytartó meggátolni, mint Henrik császár a wormszi mézszárlást a keresztes hadjáratok idején. Nagy változás állt be a büntető perrendtartás ügyében is, mely a főkapcsot képezte a zsidó községeknek az államhoz való viszonyában; az önálló biráskodás polgári ügyekben — ott, a hol — megszűnt, helyébe tisztán községigazgatási belügyek s kultuszügyek elbirálása lépett, de az ősi szabadalomlevelekben biztosított autonom eljárás koronája, mely az önálló biráskodás ítéletét a védnöki bíróság elé kényszerítette végeldöntés czéljából, ma is diszeleg a minisztériumok s szolgabiróságok hivatalában. Változott az adóügy is, a mennyiben az állami adó állami kezelése lépett a védelmi díj s türelmi adó községi kezelése helyébe, de a fenmaradt hitközségi adó kivetése, behajtása s a jövedelmi források tekintetében ugyanott tartunk, mint a hol községeink ezer évvel ezelőtt voltak. A polgári bíróság és az állami adó elvonásával megváltozott a rabbi állása is, kinek hivatala a vallásügyek elbirálására s tanításra terjed ki, de viszonya a községhez és előljáróságához ma is ugyanazon jelenségeket tárja fel, mint azelőtt. Községi hivatalnokok s előljárók kinevezése, vagy hatósági megerősítése, választások befolyásolása a hatóság részéről, községi ügykezelés hatósági felülvizsgálattal, befolyá-

szos községi tagok hatalmaskodása itt-ott ép úgy látható Európa egyes államaiban, mint a hogy abszolút szervezetlenség mellett egyes országokban teljes községi szervezet áll fenn ma is, úgy a mint előbbi korok is tudnak rá példát.

Az európai zsidó községek bel- és külszervezetének bemutatott története alapján teljes képet alkothatunk arról, hogy valamely ország zsidó községei szervezetének megteremtésében minő irányú eszmékre jogosít fel a történet.

II. RÉSZ.

A ZSIDÓK FENNÁLLÓ KÖZSÉGI
SZERVEZETEI
EURÓPA EGYES ÁLLAMAIBAN.

I.

Franciaország.

Európa államai közül az első, mely emanczipálta a zsidókat, kiknek teljes polgári egyenjogusíttatása mellett a külön testületi szervezkedést kizárólagosan válasközösségi alapon ismerte el: Franciaország volt. Átszellemült lelkesültség magas szárnyalásra ragadja a gondolatot, midőn elvonulnak előtte a francia forradalom dicső alakjai, kik a Szabadság, Egyenlőség és Testvériség hármasságától hevítve megvetették a modern Európa alapjait s az emberi jogok nélkül szükködő zsidóságot is beleolvasztották az államtestbe. Nagyon csodálnánk azonban, ha azt hinnők, hogy a francia általános testvériesülés ment volt minden előítélettől s hogy a zsidók egyenjogusítása, valamint válasközösségüknek a keresztény felekezettel egy sorba helyezése s állami szervezése minden keserű mellékiz nélkül simán jött létre. De bár nem a magasba törő és sokat dicsőített szabadelvűség, hanem inkább Napoleon számító s államalkotó okossága emelte a zsidóságot, mint felekezetet, egy rangba a kereszténységgel, úgy végeredményében mégis csak francia földön kapott először polgári jogot a zsidó s a francia községi szervezet — mely, mint látni fogjuk, nem a legideálisabb s a zsidóságnak nem nagyon hizelgő okokból indult

ki — mégis csak irányadó mintáját képezte, s kifejelettségében képezheti ma is Európa egyéb országaiban a zsidó községek szervezetének.

A francia forradalom szent lelkesültsége nem egyszerre emanczipálta az ország zsidóságát. Az 1790. évi január 28-iki nemzetgyűlés 374 szóval 224 ellen mondta ki: «*Tout les juifs connus en France sous le nom de juifs Portugais, Espagnols et Avignonnais . . ils jouiront des droits de citoyens actifs.*»¹⁾ Tehát az általános felbuzdulás csak a spanyol zsidókat emanczipálta, s hiába került már 1790 február 25-én a párisi zsidók kérelme, hogy a törvény az összes zsidókra terjesztésük ki, a nemzetgyűlés elé, hiába hozatott 1791 január hó 18-án is szóba az egész francia zsidóság emanczipálásának ügye, csak az 1791. évi szeptemberi alkotmány mondta ki általánosságban: «*La Constitution*

¹⁾ Halphen i. m. 198. l. A spanyol-portugál zsidók ezen kiváltságos helyzetére vonatkozólag megjegyzendő a következő: az 1492. évi spanyol kiűzetéskor főleg Aragon és Navarra zsidói legnagyobb részt Bordeaux és Bayonneban telepedtek meg, hol külön községet alapítva, «*Nouveaux Chrétiens*» név alatt szerepeltek, s a francia királyoktól, az ország jól felfogott érdekében, a kereskedelem előmozdítása céljából már eleve kiterjedt privilegiumokat kaptak s úgy tekintettek, mintha benszülöttek lettek volna. Ilyen szabadalmat adott «*aux Portugais, dits nouveaux chrétiens*» már 1550-ben II. Henrik, utána — de már a *nouveaux chrétiens* kitévelt elhagyva s csak *marchands portugais*-t említve — 1574-ben III. Henrik, 1656-ban XIV. Lajos, 1725-ben XV. Lajos és 1776-ban XVI. Lajos (l. Léon, *Histoire des Juifs de Bayonne*. Paris, 1893. 10. kk. II.). Tehát meg volt történeti vonatkozásában a spanyol-portugál zsidók előbb való emanczipálásának alapja.

garantit comme droits naturels et civils . . . la liberté à tout homme . . . d'exercer le culte religieux auquel il est attaché»,¹⁾ miután oly hangulat uralkodott az országgyűlésen, hogy egy ellenzéki szónok beszédébe Regnaud de saint Jean d'Angely képviselő belevágott azzal az indítvánnyal: «Je demande, que l'on rappelle à l'ordre tous ceux, qui parleront contre cette proposition, car c'est la constitution elle même, qu'ils combattent.»²⁾

Elvégre is az összes zsidók elnyerték a teljes polgári egyenjoguságot, melynek tíz éven át tartó zavartalan élvezete után a községek szervezetének kérdésével kezdtek foglalkozni. Nagyon valószínű, hogy a zsidók szervezetének eszméje nem Napoleontól indult ki, hanem maguktól a zsidóktól, kik a keresztény felekezeteknek 1802 április 8-án törvénybe iktatott organizációján kedvet találva, bizonyára megmozgattak minden követ, hogy a szervezet tekintélyének keretébe illesztessék a községeket. Ilyen törekvés olvasható ki Portalis államtanácsosnak a keresztények szervezete tárgyalásánál április 5-én mondott szavaiból: «En s'occupant de l'organisation des divers cultes le gouvernement n'a point perdu de vue la religion juive ; elle doit partici-

¹⁾ Az összes itt idézett törvények és rendeletek a következő három törvénygyűjteményben foglaltatnak: Halphen, Recueil des lois, décrets, ordonnances, avis du conseil d'état, arrêtés et règlements concernant les Israélites depuis la révolution de 1789. Paris, 1851. — Uhry, Recueil des lois, décrets, ordonnances etc. concernant les Israélites depuis 1850. Bordeaux, 1887. — Beaufin, Législation générale du culte Israélite en France. Paris, 1894.

²⁾ Halphen XXXIX. 1.

per comme les autres à la liberté décrétée par nos lois. Mais les juifs forment bien moins une religion qu'un peuple ; ils existent chez toutes les nations sans se confondre avec elles. Le gouvernement a cru devoir respecter l'éternité de ce peuple, qui est parvenu jusqu'à nous à travers les revolutions et les débris des siècles, et qui pour tout ce qui concerne son sacerdoce et son culte, regarde comme un de ses plus grands privilèges de n'avoir que Dieu même pour législateur.»¹⁾ Látható tehát, hogy jóval az emánczipáció után még mindig kísértett a politikai és társadalmi előítélet, mely a zsidókat külön nemzetnek tekintette. Előbb francziákká kell lenniök ; törekvéseikben, foglalkozásaikban s érzületükben egybe kell olvadniok a franczia nemzettel, hogy teljes állami elismertetésben részesülhessenek. Ilyen volt a hivatalos felfogás, melynek folyamán gyanánt Napoleon 1806 május 30-án kiadta a franczia zsidók országos gyűlését egybehívó rendeletet. Maga a rendelet cseppet sem hagy kétségben az iránt, hogy tulajdonképen mi volt a gyűlés egybehívásának indító oka : «Sur le compte, qui nous a été rendu, que dans plusieurs départemens septentrionaux de notre empire, certains juifs n'exercant d'autre profession, que celle de l'usure . . . ces circonstances nous ont fait en même temps connaître combien il était urgent de ranimer, parmi ceux qui professent la religion juive dans les pays soumis à notre obéissance, les sentiments de moral civile», a miért is összehívja országa zsidóságát, hogy közölje velük uralkodói akaratát s szivükre kösse

¹⁾ U. o. 240. l.

«l'exercice des arts et professions utiles.» Ez képezte tehát a későbbi szervezet első alapját; Napoleon gyűlésbe hívta az egész ország zsidóságát, hogy arczába vágja egyeseknek, «certains juifs» bűneit.

A rendelet utasítása értelmében a «rabbik, műveltek és elismerten becsületesek közül» a megyei præfectusoknak kellett a küldötteket kinevezni, oly módon, hogy Haut-Rhinből 12, Bas-Rhin 15, Mont Tonnerre 9, Rhin et Moselle 4, Sarre 1, Roer 1, Moselle 5, Meurthe 7, Vosges 7, Gironde 2, Basses Pyrénées 2, Vaucluse 2, Côte d'Or 1 és Seine-ből 6 képviselő küldetett, a többi megyékből pedig minden 100—500 terjedő számra egy képviselő neveztetett ki. 1806 július 26-án tartatott meg a párisi városházán az első ülés, melynek elnöke Furtado Ábrahám, jegyzői pedig Avgodo Izsák Sámuel és ifj. Rodrigue voltak, s a kormányt Molé, Portalis s Pasquier császári biztosok képviselték. A gyűlést¹⁾ Molé nyitotta meg előitéletekkel teli nagy beszéddel, mely végre oda konkludált, hogy «Sa Majesté veut, que vous soyez français» s előterjesztette a következő 12 kérdést: 1. A zsidó vallás megengedi-e a többnejűséget? 2. Megengedi-e a zsidó vallás az elválást s érvényes-e, ha az állami törvényszék nem bontotta fel a házasságot? 3. Megengedhető-e a vegyes házasság?

¹⁾ U. o. 248. l. — Bloch az IMIT 1897. évkönyvében «a francia zsidó kongresszus története» cz. dolgozatában egy kalap alá veszi az országos gyűlést és a synodust, mintha a császár már eleve mind a két testület megalakítását tervezte volna; tényleg azonban — mint látni fogjuk — a kongresszus tárgyalása közben merült csak föl a synodus (szanhedrin) szükségessége.

4. Testvéreknek tekintik-e a zsidók a francziákat, vagy idegeneknek? 5. Mit parancsol a zsidó vallás azok iránt, kik nem zsidók? 6. A franczia zsidók hazájuknak tartják-e az országot, kötelesek-e azt megvédeni s az állami törvényeknek engedelmeskedni? 7. Ki nevezi ki a rabbikat? 8. Mi ezeknek a teendője? 9. Tekintélyük törvényen vagy szokáson alapszik? 10. Vannak-e olyan foglalkozások, melyeket a zsidónak folytatni tilos? 11. Törvényük megengedi-e ez uzsorát? 12. Szabad-e nekik az idegenekkel uzsoráskodniok?

E sarkalatos kérdésekre adandó választól függött a zsidók állami elismertetése; a válasz kidolgozására bizottságot alakítottak, mely Berr Izsák, Berr Ségre, Zinsheimer Dávid, Andrade Ábrahám rabbik, és Lazare Jakab, Godchaux Berr Jakab, Lewy Mózes, Rodrigue, Ghidiglia Sámuel Jakab, Berr Mihály, Cerf-Berr Baruch, Marx Lyon tagokból állt. A bizottság munkálatát a császár elé terjesztették s a szeptember 17-én tartott gyűlésen Molé kormánybiztos már azt jelenthette a kongresszusnak, hogy a császár meglelégedéssel vette tudomásul a válaszokat s «... elle vous assure le libre exercice de votre religion et la pleine jouissance de vos droits politiques... il faut, que ses réponses converties en décisions par une autre asssemblée d'une forme plus imposant encore et plus religieuse, puissent être placées à côté du Talmud.» Tehát egy vallásilag kötelező tesületben, Szanhedrinban bizott csak meg a császár. A Szanhedrin előkészítésére s egybehívására 9 tagú bizottság választatott, mely kellő körültekintéssel végezővén munkálatait, 1807 február 9-től márczius 9-ig a szanhedrin is beható tárgyalás után teljes meglelége-

désre erősítette meg az adott válaszokat. Miután a szanhedrin határozatait az egyetemes gyűlés is magáévátette, a kongresszus április 6-án feloszlott.

Közben azonban, míg a szanhedrin előkészületei folytak s a kongresszus tagjai szét nem széledhettek, a szanhedrin egybehívására kiküldött kilenczes bizottság a három császári biztossal egyetemben 1806 december hó 9-én a következő községe szervezeti szabályzatot terjesztette a kongresszus elé, mely azt hosszú tárgyalás után változtatás nélkül el is fogadta. A szabályzatot, melynek czíme *Règlement organique du culte mosaïque* du 10. decembre 1806., *történeti jelentősége* folytán egész terjedelmében közöljük.

Az 1806 május 30-iki császári rendelet alapján egybehívott izraeliták gyülekezete, meghallgatva a gyülekezet munkálatait előkészítő kilenczes bizottság előterjesztését, mely a franczia császárság s az olasz királyság területén lakó hitsorsosok vallásgyakorlatára s hitközségi igazgatására (*police intérieure*) vonatkozik, a következő javaslatot fogadta el:

1. Minden megyében, hol kétezer zsidó vallású egyén lakik, egy község (*synagoge*) s egy tanács (*consistoire*) alakítandó.

2. A mely megyében nem laknék kétezer zsidó, annak kerülete kiterjesztendő a szomszéd megye legközelebbi helyeire, míg be nem telik a szám. A község székhelye a legtöbb zsidó lakóssággal bíró városban legyen.

3. Mindkét esetben minden megye területén csak egy Tanács-Község (*synagogue consistoriale*) létezhetik.

4. Külön község nem alakulhat, csak a Tanács-Község előterjesztésére. Ilyen külön községek (*synagogue particulière*) vezetésére két tekintélyes polgár (*notables*) s egy rabbi neveztessek ki illetékes helyről (*par l'autorité compétente*).

5. A Tanácsközség élén főrabbi (*grand rabbin*) áll.

6. A Tanács tagjai: a főrabbi, egy rabbi és három hitközségi tag, kik közül kettőt a Tanács székhelyén lakó zsidók választanak.

7. A Tanács legidősebb tagja egyszersmind az elnök, s a «Tanács véne» czímet viseli (le nom d'ancien du consistoire).

8. Illetékes helyről neveztessek ki minden Tanácsközségben 25 előkelő zsidó.

9. Ezen 25-ös bizottság válassza a Tanács tagjait, kiket azonban illetékes helyen meg kell erősíteni.

10. Tanácstag nem lehet: 1. ki 30 évesnél fiatalabb, 2. a vagyonbukott, 3. ki — köztudomás szerint — valaha uzso-ráskodott.

11. Minden zsidó ki Franczia- vagy Olaszországban le akar telepedni, három hó leforgása alatt jelentkezni tartozik azon tanácsnál, melynek kerületében állandó lakóhelyet választott.

12. A Tanács feladata:

a) Örködni afelett, hogy a rabbik sem nyilvánosan, sem magánérintkezésben ne adjanak a törvénynek más magyarázatot, mint csak az Egyetemes Gyűlés által adott s a Nagy Szanhedrin által megerősített válaszok értelmében.

b) Fentartani a községek benső rendjét, felügyelni a fióközségek igazgatására, rendezni a községek bevételeit s kiadásait, valamint a felett örködni, hogy vallás ürügye alatt ne keletkezzék semmiféle Imaegyesület (assemblée de prières).

c) Minden lehető módon odahatni, hogy a kerület zsidói tisztességes foglalkozást üzzenek s hogy az ellenkezőket illetékes helyen feljelentsék.

d) Évenként kimutatást küld felsőbb helyre a kerület zsidóinak számáról.

13. Párisban székel egy Központi Tanács (consistoire central), melynek tagjai: három rabbi és két világi zsidó.

14. A Központi Tanács rabbijai a főrabbik közül választandók, a másik két tagra a 10. pont irányadó.

15. Minden évben egy tag kiválik a Központi Tanácsból, de újból megválasztható.

16. Újból való megválasztatásáig a megmaradt tagok helyettesítik, de az újonnan választott csak akkor léphet hivatalba, ha felsőbb helyen megerősítetést nyert.

17. A Központi Tanács feladata ;

a) A tanácsokkal való érintkezés ;

b) örködni a jelen szabályzat minden pontjának keresztülvitele felett ;

c) felsőbb helyen feljelenteni az ezen szabályzat ellen vétőket ;

d) megerősíteni a rabbik választását s javaslatot tenni felsőbb helyen rabbik és tanácstagok elmozdítására vonatkozólag.

18. A főrabbit a 8. pontban említett 25-ös bizottság választja.

19. A megválasztott csak a Központi Tanács megerősítése után foglalhatja el hivatalát.

20. Rabbinak nem választható meg : a) ha nem született, vagy nem honosított Francia- vagy Olaszországban ; b) ha nem mutathat be képesítő bizonylatot 3 francia vagy 3 olasz főrabbi által aláírva ; c) 1820-tól kezdve pedig, ha Franciaországban nem ismeri a francia s Olaszországban az olasz nyelvet ; d) a ki görögül s latinul is tud, előnyben részesítendő.

21. A rabbik teendői : a) vallásmagyarázat ; b) a Nagy Szanhedrin határozatait hirdetni ; c) az államtörvény iránti kötelességet hangsúlyozni, különösen a haza védelmét, melyről évenként külön előadásokat is kell tartania ; d) a katonaszolgálatot, mint szent kötelességet hirhetni s kijelenteni, hogy a katonaszkü kötelező idejére fel vannak mentve azon vallástörvények alól, melyeknek nem felelhetnének meg a szolgálat alatt ; e) prédikálni és imádkozni a császárért s annak családjáért ; f) házasságkötést s válást eszközölni, miután a polgári kötés és válás már megtörtént.

22. A Központi Tanács rabbijainak fizetése 6000 franc, a Tanácsok főrabbijainak 3000 franc, a fiókközségek rabbijainak fizetését az illető községek tagjai határozhatják meg, de 1000 francnál kevesebb nem lehet.

23. Minden Tanács illetékes helyen előterjesztést tesz a kerület zsidóira kivetendő adó ügyében a rabbik fizetésének előteremtése céljából ; a községek többi kiadásai a Tanács kérésére illetékes felsőbb helyen repartáltatnak. A Központi Tanács rabbijainak fizetése arányosan vettetik ki a kerületekre.

24. Minden Tanács egy a saját kebelén kívül álló községi

tagot, ki nem rabbi, választ a kerületből befolyó összegek kezelésére.

25. Ezen pénztáros fizeti a rabbikat negyedévenként s eszközli az összes kiadásokat, de csakis a Tanács 3 tagja által aláírt utalvány alapján; azonfelül évenként számadást terjeszt a Tanács elé.

26. Minden rabbi, ki ezen szabályzat életbeléptetése után nincs hivatalban s Francia- vagy Olaszországban óhajt állandóan tartózkodni, aláírásával ellátott nyilatkozatot köteles adni arról, hogy aláveti magát a Nagy Szanhedrin határozatának. Ezen nyilatkozatok a Tanácsok útján a Központi Tanácshoz szolgáltatandók be megőrzés végett.

27. A Nagy Szanhedrin rabbi-tagjai előnyben részesülnek a főrabbi állások betöltésénél.

Fölösleges e szabályzat beható birálatába bocsátkoznunk, hiszen minden egyes pontjából kiérzik az alapos rendőri szervezet. Napoleon 1808. márczius 17-én kelt rendeletével elfogadta a szabályzatot, megbízta a belügyi és a kultuszminisztert a keresztülvitellel, utasítva egyszersmind a következő pótlások szemmel tartására:

1. A kultuszminiszter oszsa be a kerületeket oly módon, hogy azon megyék, melyekben az idő szerint nem volt zsidó lakos, szintén határoltassanak meg, hogy oda való letelepedés esetén az illetők azonnal valamely Tanácshoz tartozhassanak.

2. Fiókközség alakulását csak a császár engedélyezi, a Tanácsközség, a központi Tanács s az illető megye præfectusának jelentése, valamint az alakulandó község népessége alapján.

3. A 8. pontban említett 25-ös bizottságot a megyei præfectus s a Központi Tanács ajánlatára a belügyminiszter nevezi ki.

4. A megyei Tanács tagjait a præfectus jelentése

alapján s a kultuszminiszter előterjesztésére a császár nevezi ki.

5. A Központi Tanács tagjait első esetben a kultuszminiszter ajánlatára az Egyetemes Gyűlés s a Nagy Szanhedrin tagjai közül nevezi ki a császár.

6. Ugyancsak a kultuszminiszter terjeszti elő a 15. és 16. pontban említett új tagokat császári kinevezés alá.

7. Az adókivetést a megyei Tanács útján a Központi Tanács felülvizsgálata alapján a megyei præfectus hajtja végre.

Ha még ehhez hozzáveszszük Napoleon által 1808. október 19-én kelt rendeletben előírt eskümintát, melyet a Tanácsok tagjainak az illető megyék præfectusai előtt kellett hivataluk elfoglalása előtt letenniök: «Je jure et promets à Dieu, sur la sainte Bible, de garder obéissance aux constitutions de l'empire, et fidélité à l'empereur. Je promets aussi de faire connaître tout ce que j'apprendrai de contraire aux intérêts de souverain ou de l'État», úgy már teljesen tisztában lehetünk az annyira magasztalt francia szabadelvűség alapján létesült községi szervezettel, mely eredetileg bizony nem volt egyéb, mint a császárnak helyesen szervezett s jól működő titkos rendőrsége s csak idők multán vált felekezeti érdekek képviselőjévé.

A legelső beosztás 1808. deczember 11-iki rendelettel 13 Tanácsközséget alakított a következő központokkal: Páris, Strassburg, Wintzenheim, Mayence, Metz, Nancy, Tréves, Coblentz, Creveld, Bordeaux, Marseille, Turin és Casal.

Sokkal hiányosabb volt egyes részleteiben e szabály-

zat, hogysem gyakori kormányintézkedésekre s utasításokra ne lett volna szükség, de csak 1823 augusztus 20-án rendelte el Lajos király a Tanácsok s a Központi Tanács javaslatára a módosított szabályzatot, melynek főpontjai a Központi Tanácsra vonatkoznak. Ezen rendelet szerint a Központi Tanácsnak kilencz tagja van: két főrabbi és hét laikus s az utóbbiak úgy választatnak, hogy az összes kerületek notables-ei kijelölnek két, Párisban lakó laikust, kik közül a belügyminiszter ajánlatára az uralkodó nevezi ki a Központi Tanács tagjait. Ha a Központi Tanács egyik főrabbi állása üresedik meg, úgy minden Tanács egy jelöltet nevez meg a megyei főrabbik közül, kikből három jelöltet választ a központi Tanács s ezek közül nevez ki egyet a belügyminiszter előterjesztésére az uralkodó. A Központi Tanács határozza meg, egy a belügyminiszter által jóváhagyott szabályzat alapján a rabbik képesítését s a felekezeti iskolákban csak olyan könyvek használhatók, miket a Központi Tanács a főrabbikkal egyetértve approbált.

A rabbik képesítésének szabályozása céljából 1829 augusztus 21-iki rendelet egy École Centrale Rabbinique Metzben való felállítását határozza el, mely szeminárium részére a Központi Tanács javaslata folytán egy 1832. október 15-iki miniszteri rendelet a következő rabbiképesítő szabályzat betartását követeli meg:

1. kétféle rabbi van: Morenu, ki rabbifunkciókra kap képesítést és Morenu Harab, ki főrabbi állásra is pályázhatik.
2. A rabbi képesítése: héber nyelv, Biblia, Talmud, Alfasi, Maimonides, Tur és Sulchan Arukh, franczia nyelv, latin nyelv elemei, zsidó történet s a

Nagy Szanhedrin határozatainak ismerete. 3. A főrabbi képesítése : az előbbi pontban említetteken kívül latin és görög, retorika, philosophia és világtörténet ismerete. 4. A jelölteknek, kiknek Metzben kell vizsgázniook, legalább 25 éveseknek kell lenniök. A vizsgálat alapján a rabbidiplomát azon megyei Tanács adja ki, melyhez a jelölt tartozik, holott a főrabbidiplomát a Központi Tanács állítja ki.

A rabbik illetén képesítésének a kormány részéről való szabályozásával egyidejüleg került napirendre a zsidó felekezet állami elismerésének legnagyobb fontosságú tényezője : a rabbik és hitközségi alkalmazottak fizetésének az állampénztárból történő kiszolgáltatása. Már az Egyetemes Gyűlés 1806 deczember 15-én tartott tanácskozásán felkérte a jelenlévő három császári biztost, hogy pártolólág hozzák szóba a rabbik állami fizetését a császár előtt, de 1830. év végéig semmi sem történt ebben az ügyben. Csak az 1830. november 13-án Casimir Périer elnöklete alatt tartott képviselőházi gyűlésen terjesztette elő Merilhou vallásügyi miniszter «consacrer un grand principe de tolérance religieuse» törvényjavaslatát a zsidó egyház hivatalnokainak fizetése iránt: «Article unique : A compter du 1-er janvier 1831 les ministres du culte israélite recevront des traitemens du trésor public.» Deczember 2-án került Augustin Périer ajánló referálása után tárgyalásra a javaslat, melyet már deczember 4-én 211 szavazattal 71 ellenében el is fogadott a képviselőház; miután 1831 január 8-án, 11-én, 29-én és február 1-én folytatott tárgyalásokon 57 szóval 32 ellen a pairek gyűlése is elfogadta, a javaslat törvényté vált.

E törvény azonban a rabbik fizetésének minimumát 300 francban állapította meg, minek következtében Crémieux Adolf képviselő egy évben sem mulasztotta el a vallásügyi budget tárgyalásánál a képviselőház figyelmét felhívni arra, hogy «un grand nombre de rabbins et de ministres officiants sont par conséquent privés des choses les plus nécessaires à la vie.» Crémieux mozgalma csak 1846-ban termett gyümölcsöt, a midőn a május 2-iki gyűlésen már azt felelte a miniszter: «la réclamation de l'honorable M. Crémieux est parfaitement juste» s a ház 8200 frankot szavazott meg a zsidó hivatalnokok segélyezésére s röviddel ezután, 1847 október 9-én már királyi rendelet szabályozta az ügyet oly módon, hogy 200—600 lélekkel bíró község rabbija 500 frankot, 601—1000-ig 600 frankot, 1001-nél nagyobb községben 800 frankot s minden 5000-nyi nagyobbodás után 25000 lélekig 100 franc többletfizetést húz. Természetes, hogy a fizetések kérdése ezzel a szabályzattal nem jutott végleges megoldáshoz: részben megindított mozgalmak, részben pedig rendszeres előléptetések folytán már 1878-ban a budgettárgyalásnál a következő táblázat előterjesztését látjuk a Culte Israélite kiadásainak: 1 Grand rabbin du Consistoire central à 12000 fr., 1 Grand rabbin du consistoire de Paris à 5000 fr., 7 Grands rabbins des Consistoires à 4000 fr., 28000., 4 rabbins communaux à 2000 fr., 8000 fr., 3 rabb. com. à 1800 fr., 5400 fr., 4 rabb. com. à 1600 fr., 6400 fr., 10 rabb. com. à 1400 fr. 14000 fr., 1 rabbin communal à 1300 fr., 2 ministres officiants à 2000 fr., 4000 fr., 11 min. off. à 1000 fr., 11000 fr., 2 min. off. à 900 f., 1800 fr., 5 m.

off. à 800 fr., 4000 fr., 2 m. off. à 700 fr., 1400 fr., 4 m. off. à 600 fr., 2400 fr. Logement du grand rabbin du Cons. Cent.: 2000 fr., secours à des ministres de culte isr.: 8000 fr., dépense du Seminaire isr.: 32.000 fr., indemnités au Cons. cent. et départ. pour frais d'administration: 14.100 fr., összesen 165.800 fr.

Az 1887 évi budgettárgyalásnál a zsidó kultusz kiadásai 180.900 franknyi összeggel szerepelnek. Itt már persze teljesen kifejtett szervezettel támaszthatta igényeit a francia zsidóság az állammal szemben.

Mert a községek szervezete, a mint azt az 1806. május 30-iki rendelet és 1808 márczius 17-iki módosítás megalkotta, nem maradhatott abban; eltekintve attól, hogy maga az állam is röstelhetette a rendőri alapra helyezett szervezetet, melyre a francia zsidóság rá nem szolgált, de a részletek hiányossága és évtizedek tapasztalata következtében 1844. márczius 27-én az igazság- és vallásügyi miniszterek leiratot intéztek a központi és megyei Tanácsokhoz a szervezeti szabályzat újonnan való megszerkesztése tárgyában. Ezen felszólítás alapján a központi, párisi, Metz-i, Colmar-i, Nancy-i, Marseille-i, Bordeaux-i és Strassburgi tanácsok által előterjesztett munkálatra Lajos Fülöp 1844 május 25-én a következő szabályzatot szentesítette:

Az izraelita hitfelekezet szervezési szabályai.

1. Az izraelita hitfelekezet igazgatása egy központi tanács, megyei tanácsok, főrabbi, községi rabbi és szolgálattevő hivatalnokok által történik.

I.

A tanácsokról. (Konzisztorium.)

2. A központi tanács Párisban székel.

3. Minden megyében, hol legalább 2000 léleknyi zsidó lakosság van, község tanácsnak kell lennie. Ha kisebb számú zsidóság volna valamely megyében, úgy a Tanácskerület kiterjed a szomszéd megyék legközelebb fekvő helyeire, míg a megszabott szám be nem telik. De egy megyében több mint egy Tanács nem lehet.

4. A fennálló Tanácsok, székhelyükkel és kerületükkel továbbra is fentartatnak; de ha újabb Tanácsok létesítése válnék szükségessé, úgy azoknak kijelölése csak királyi rendelettel történhetik.

1. §. A Központi Tanácsról.

5. A Központi Tanács egy főrabbiból s annyi laikus tagból áll, a hány megyei tanács van.

6. A Központi Tanács laikus tagjai a tanácskerületek notablesei által a Párisban lakó notablesek közül választatnak.

7. A Központi Tanács főrabbijának választása az alábbi 40. pont szerint történik s kinevezése királyi megerősítéstől függ.

7. A laikus tagok működési ideje nyolcz évre terjed, de két csoportra osztatnak 4—4 évi felváltott működéssel.

9. A Központi Tanács négy évre választja elnökét és al-elnökét.

10. A Központi Tanács közvetítő fórum a vallásügyi miniszter és a megyei tanácsok közt; legfőbb felügyeletet gyakorol az izraelita hitélet érdekei felett, jóváhagyja az istentiszteleti szabályzatot s a Központi Tanács főrabbijának hozzájárulása alapján adott jóváhagyás nélkül semminémű tankönyv nem vezethető be a felekezeti iskolákba.

11. A Központi Tanács ellenőrzési jogot gyakorol a megyei tanácsok laikus tagjai felett; súlyos esetekben kieszközölheti a vallásügyi miniszternél az illetők elbocsátását, sőt valamely megyei tanács feloszlatását is.

12. A Központi tanács szolgáltatja ki a főrabbi diplomáját az 1832 október 15. rendelet szerint felmutatott képesítés alapján. Jelentést terjeszt fel a kinevezés alá bocsátandó megyei és községi rabbikról. A megyei Tanács ajánlatát a vallásügyi miniszter hozzájárulásával elrendelheti a községi rabbiknak az illető Tanács kerületén belül való helyváltoztatását. Ellenőrző és vizsgálati jogot gyakorol a megyei főrabbiakkal szemben, de csakis az illető megyei Tanács panaszára s felhivhatja a vallásügyi minisztert azok felfüggesztésére, illetőleg elbocsátására, az ügy súlyosságához képest. A megyei Tanács és főrabbijának jelentésére vizsgálatot indíttat a községi rabbik ellen, kimondhatja legfőlebb egy évre terjedő felfüggesztésüket s kieszközölheti a vallásügyi miniszternél elbocsáttatásukat. A megyei tanácsok előterjesztésére véglegesen intézkedik a szolgálattevő hivatalnokok elbocsátása ügyében.

13. A Központi Tanács királyi rendelettel fel is oszlatható s újabb megalakulásáig a főrabbi és a vallásügyi miniszter által kinevezett négy notables vezeti az ügyeket.

2. §. A megyei tanácsokról.

14. A megyei tanács áll a tanácskerületi (megyei) főrabbiból és négy laikus tagból, kik közül kettőt a tanács székhelyén lakó községi tagokból kell választani.

15. A főrabbi és a laikus tagok a kerületi notablesgyűlés által választatnak.

16. A laikus tagok a kerület notablesei közül választandók.

17. A laikus tagok működési ideje négy évre terjed; két évenként 2—2 kisorsoltatik, de azok újból választhatók.

18. Elnököt s alelnököt saját kebeléből két évre választ.

19. A tanács hatásköréhez tartozik: a területén lévő kerületi és községi templomok és vallásos (pieuses) társulatok igazgatása; kiszolgáltatja a rabbik diplomáját a bemutatott képesítés alapján; képviseli a kerületet a 64. pontban említett esetekben; kinevezi a bizottságot, mely előkészíti a

községi rabbik s hivatalnokok választását a 48. és 51. pont szerint; jelentést ad a választásról a központi tanácsnak; kinevezi a főrabbi jelentése alapján a tanács székhelyére a Móhélt és Sóchetet, a községi rabbi jelentése alapján pedig megerősítve a főrabbi által a többi községbe.

20. A tanács jogában áll a templombiztos, vagy templombizottság javaslatára a hivatalnokokat felfüggeszteni s elbocsáttatásukat ajánlani a központi tanácsnak; panaszszal fordulhat a főrabbi s a községi rabbik ellen a központi tanácshoz; örködik a központi tanács által approbált temetési és templomi szertartások pontos betartása felett a területén lévő templomokban; örködik a felett, hogy senki sem adjon a törvényeknek más magyarázatot, mint a mi az Egyetemes Gyűlés és a Nagy Szanhedrin által mondatott ki, s hogy meghatalmazás nélkül senki se alakíthasson imaegyesületet.

21. Minden templomhoz kinevez a szükség szerint vagy egy biztost (commissaire administrateur) vagy egy bizottságot, kik évenként jelentést tartoznak tenni a megyei tanács előtt.

22. Minden évben jelentést küld a tanács a megyei præfectushoz a jótékonyági és vallásos intézmények állapotáról.

23. A megyei tanács feloszlatható a vallásügyi miniszter által s ujjáalakulásáig a főrabbi és a központi tanács által kinevezett négy tag vezeti az ügyeket.

3. §. Központi és megyei tanácsokra vonatkozó közös határozatok.

24. A tanácsok laikus tagjait a király nevezi ki. Hivatalba lépésük január 1. napjára tüzetik ki; atya, fiú, unoka, após, vő, fivér és sógor nem lehet egy időben tagja a tanácsnak. Az első megújításnál a kiváló rész sorshúzással határoztatik meg. Elnök s alelnök újra választhatók. Valamely tanács feloszlatása esetén három hónap alatt újból megalkítandó.

4. §. A notables.

25. Minden tanácskerületben notables-testület van a következők megválasztása céljából: a) a tanács főrabbiját, b) laikus tagjait, c) a központi tanács egy laikus tagját,

d) két képviselőt a központi tanács főrábbijának a 42. pont szerinti megválasztására.

26. A notables-testület tagjai azon 25. életévet betöltött községi tagok, kik a következő osztályok valamelyikéhez tartoznak: *a)* közigazgatási hivatalnokok, *b)* a birói karhoz tartozók, *c)* az állami, megyei és községi tanács tagjai, *d)* az állami választói lajstromba fölvetettek s az esküdtsékek tagjai, *e)* a tényleges s szabadságolt tiszték a hadseregben s a tengerészetnél, *f)* a kereskedelmi kamara tagjai, *g)* a főrábbik s községi rabbik, *h)* az egyetemi és középiskolai tanárok, és *i)* a központi rabbiszeminárium igazgatója és tanárai.

27. Ezek sorát a vallásügyi miniszter kiegészítheti — de csak az összsám 1/6-ig — a megyei tanács és a præfectus javaslatára s a központi tanács előterjesztésére olyanokkal, kik nem tartoznak ugyan e csoportokba, de nyilvános szolgálatokkal érdemeket szereztek.

28. Nem lehet tagja a testületnek, ki nem franczia, ki bűnügyi vizsgálat alatt áll, ki már büntetve volt, a vagyonbukott, s a ki legalább két év óta nem lakik a tanács területén.

29. A tanács állítja össze a névsort; minden év márczius 1-től kezdve két hónapon át ki kell függesztve lenni a tanács székhelyén levő templomban; ez idő alatt fogadható el minden reklamáció, mely a præfectus útján a tanács meghallgatásával a vallásügyi miniszterhez kerül, ki a központi tanács előterjesztése alapján végleg dönt. E lajstrom — a præfectus által megerősítve — egy évi hatálylyal bír.

30. A tanács nyilvántartást vezet e lajstrom tekintetében a szaporodásról s kevesbedésről s a végleges lajstrom minden év július 1-én lezárandó.

5. §. A notables gyűlése és tanácstagok választása.

31. A notables gyűlése a megyei tanács által hivatik egybe a megyei præfectus jóváhagyásával a 25. pontban említett választás céljából.

32. A választás a jelenlévő tagok abszolút többségével dől el, de jelen kell lennie legalább is a notables felének; ha nincsenek annyian, úgy újból egybehivandó, s akkor a jelenlevők számára való tekintet nélkül dönt.

33. A választás vezetői (bureau) a megyei tanács tagjai.

34. Az utóbbiak határoznak felmerült nehézségekben s szavazategyenlőség esetén az elnök dönt. Ha a tanács határozata nem fogadtatnék el, úgy haladéktalanul fölebbezendő a vallásügyi miniszterhez.

35. A jegyzőkönyvnek, melyet a tanács tagjai irnak alá, minden incidensről meg kell emlékeznie; két példányban állítandó ki, az egyik a praefectushoz, a másik pedig a Központi Tanácshoz továbbítandó.

36. A központi és megyei tanács laikus tagjainak installációja a praefectus által történik, a ki előtt leteszik az 1830 aug. 31. rendeletben megszabott esküt. Az eskű fölemelt kézzel történik, minden egyéb alakiség kizárásával.

37. Ha a tanács vonakodnék teljesíteni a kötelességet, melyet a jelen szakasz határoz meg számára, úgy mind arról a praefectus gondoskodik.

II.

1. §. A Központi Tanács főrabbijáról.

38. A főrabbi feladata felügyelni és ellenőrzést gyakorolni a felekezet összes lelkészei felett s jogában áll istentisztelet végezni s prédikálni Franciaország minden zsinagógájában.

Vallási vagy istentiszteleti kérdésekben nem tarthat a Központi Tanács semminémű tanácskozást az ő hozzájárulása nélkül.

Ha a Központi Tanács és főrabbija közt nézeteltérés merül fel, úgy a párisi tanács főrabbija is bevonandó a tanácskozásba.

Ha a két főrabbi nézete is különbözik egymástól, úgy a legrégebben kinevezett megyei főrabbi dönti el a kérdést.

39. A főrabbi kinevezése élethossziglanra szól. Nem lehet főrabbi, ki be nem töltötte negyvenedik életévét, kinek nincs főrabbi diplomája, ha nem volt legalább tiz évig községi rabbi, vagy öt évig megyei főrabbi vagy szemináriumi tanár.

40. A főrabbi elhalálózása vagy lemondása esetén az összes kerületek notablesei 2—2 képviselőt választanak, kik

a központi tanács tagjaival egyetemben választják meg a főrabbit.

41. E képviselők csakis a párisi kerület notablesei közül választhatók. Ha több kerület választana egy és ugyanazon képviselőt, úgy a Központi Tanács sorhúzás útján dönti el, hogy mely választást fogadhatja el s a többi kerület újra választ.

42. A képviselők s a Központi Tanács egyesült gyűlésének elnöke a központi tanács elnöke, a jegyzői teendőket pedig a legifjabb tag végzi.

A választás titkos szavazással s abszolút többséggel dönt és legalább 15 tagnak kell szavaznia. A választási jegyzőkönyv a Központi Tanács útján a vallásügyi miniszterhez terjesztendő fel.

2. §. A megyei tanácsok főrabbijairól.

43. A megyei főrabbi joga felügyelni a kerületben működő rabbikra s hitközségi hivatalnokokra. Jogában áll Istentiszteletet végezni s prédikálni megyéjének bármely templomában.

44. Nem lehet megyei főrabbi az, ki nem töltött be 30 életévet s ha nincsen főrabbi diplomája.

45. Megyei főrabбивá választható: *a)* valamely más megye főrabbija, *b)* a központi szemináriumból kikerült működésben lévő rabbi, *c)* öt év óta működő rabbi, ha nem a központi szemináriumot végezte, *d)* a szeminárium tanárai.

A főrabbi kineveztetése a király elé terjesztendő.

3. §. A községi rabbikról.

46. A rabbik kerületük templomában végzik az istentiszteletet és prédikálnak.

47. Nem lehet rabbi, ki még nem 25 éves s nincs rabbi-diplomája.

48. A rabbi a megyei tanács által a notables közül — s nagyobb részt az illető község notables-ei közül — választott képviselők gyűlésében választatik. Az illető község templombiztosa elnököl a gyűlésen. A tanács szabja meg a választó képviselők számát is, mely azonban ötnél kevesebb nem lehet. A választási jegyzőkönyv a megyei tanács útján

a központi tanácshoz küldendő. A kinevezést a vallásügyi miniszter eszközli.

49. A rabbik a központi szeminárium növendékei közül választhatók a megfelelő diploma alapján. Ha a szemináriumból nem kerülne ki kellő számban növendék, úgy a 47. pontban megjelölt föltétel alapján bárki kandidálható.

4. §. Előimádkozók.

(Ministres officiants.)

50. Előimádkozó csak az lehet, ki 25 évet betöltött s a kerület főrabbiától bizonyítványt nyert, mely kellő vallásismeretéről tanuskodik. A központi tanács határozza meg e bizonyítvány szövegét.

51. Az előimádkozók is a 48. pontban megjelölt módozattal választatnak. Választásukat a központi tanács erősíti meg; de a megyei tanács directe nevezi ki a székhelyén alkalmazott előimádkozót; a központi tanács minden kinevezésről jelentést tesz a vallásügyi miniszternek.

5. §. A Móhél és Sóchétről.

52. Móhél és Sóchét csak az lehet, kinek ezen funkciókra külön képesítést adott a kerületi tanács. Működésükben a megyei tanács rendelkezéséhez tartoznak, melyet a központi tanács szabályoz.

6. §. Közös határozatok a különböző hivatalokra.

53. A megyei főrabbi és rabbik csak saját kerületükben eszközölhetnek házasságkötést s ott is csak akkor, ha a polgári kötés már megtörtént. Esküvő csak a templomban tartható, s kivétel csak a megyei tanács hozzájárulásával történhetik. A rabbik minden temetésen jelen vannak a megyei tanács által előirt ornátusban a megszabott funkció végzésére.

54. Semmiféle gyűlés nem tartható, semmiféle vallásos határozat nem hirdethető ki s nem tanítható a kormány határozott felhatalmazása nélkül.

55. A rabbiknak önkényes fellépése, egymásközi vitái,

jogtalan túlkapásai a vallásgyakorlatban s a nekik biztosított szabadsággal való visszaélés a vallásügyi miniszter útján az államtanács elé terjesztendő s a király ítélete alá bocsátatik.

56. Egy rabbi sem adhat a törvénynek más magyarázatot, mint a mit az Egyetemes Gyűlés s a Nagy Szanhedrin határozott meg.

A rabbi, a tanács felhatalmazása alapján, felügyelői és igazgatói a felekezeti iskolák vallásoktatásának.

57. Főrabbinak, községi rabbinak s előimádkozónak nem nevezhető ki az, a ki nem franczia.

Korengedélyt csak a vallásügyi miniszter adhat a központi tanács ajánlatára.

A rabbi állása összeférhetetlen valamely kereskedelmi vagy ipari foglalkozással.

58. A főrabbi és rabbi, székhelyük előtt, esküt tesznek a praefectus vagy helyettese előtt; a központi tanács főrabbija a vallásügyi miniszter előtt tesz esküt.

59. A rabbi s előimádkozók installációja a megyei tanács utasítása szerint történik; az installációról jegyzőkönyv állítandó ki két példányban, melyek egyike a praefectushoz, másika a központi tanácshoz küldendő a megyei tanács által.

III.

A rabbikerületekről és templomokról.

60. Nem létesülhet új rabbi-kerület, sem változás a meglevő kerületekben, csakis királyi jóváhagyással, m. p. a közérdek, a megyei praefectus s a központi tanács ajánlata alapján a vallásügyi miniszter előterjesztésére.

61. A megyei tanács székhelyén a szükséghez képest egy vagy több rabbi alkalmazható a főrabbi mellé.

62. Előimádkozói állás az állampénztár terhére csak a megyei tanács kérelme, a praefectus és központi tanács ajánlata alapján s a vallásügyi miniszter rendeletére kreálható.

63. Minden családfő kaphat engedélyt a megyei tanács ajánlata folytán házi imateremre, de saját költségére; ezen engedélyt azonban a vallásügyi miniszter előterjesztésére a király adja.

IV.

Különböző rendelkezések.

64. A tanácsok előzetes királyi meghatalmazás nélkül nem bocsátkozhatnak peres ügyek vitelébe (sem vádra, sem védelemre), nem fogadhatnak el sem ajándékot, sem hagyatékot, s nem eszközölhetnek adás-vételt.

65. A kerületi notables lajstromának lezárása után azonnal eszközlendő a kerületi és központi tanácsok laikus tagjainak megújítása. Az újonnan választott tagok királyi jóváhagyás után azonnal hivatalba lépnek, de egyöntetűség miatt az időszaki megújításnál csak az installácziót követő január 1-én kezdik meg működésüket.

66. Különben minden rendelkezés a mennyiben a jelen szabályzattal nem ellenkezik, az 1808 márczius 17. és december 11-iki decretum szerint, valamint az 1819. junius 29., 1823 augusztus 20., 1831 augusztus 6., 1841. julius 19. és december 31-iki királyi rendelet értelmében történik.

67. Jelen rendelet keresztülvitelével az igazság- és válásügyi miniszter bizatik meg.

Ez a szervezeti szabályzat — mely már tisztán felekezeti érdekek megvédését czélozza az államhatalom részéről — van ma is érvényben. Egyes aprólékos módosítások s végrehajtási utasítások történtek ugyan miniszteri rendeletek alapján, de lényegében ma is ez a szabályzat alkotja a franczia zsidóság szervezetét. A fontosabb utasítások s módosítások — időrendben — a következők: 1849 december 15-iki rendelet az iránt intézkedik, hogy a notables megválasztásához nem szükséges az egész kerületnek a tanács székhelyére iönnie, hanem a kerület egyes s a præfectus által megjelölt vidéki központjaiban is beadhatják szavazatukat egy öttagú bizottság előtt a vidéki községek. A tanácsok választásáról az 1850 április 24-iki rendelet akként

intézkedik, hogy a laikus tagok relatív többséggel választandók, de az összes választók egyharmadának kellett szavazniok, holott a főrabbi csak az összes választók abszolút többségével választhatók meg, de ha ily többség el nem érhető, úgy két hónap alatt újból megejtetik a választás oly módon, hogy a szavazók legalább is felét képezzék az összes választóknak s a kapott szavazatok legalább egy harmadát képezzék a leadott szavazatoknak. De miután Bonaparte L. N. 1850. évi június hó 15-iki rendeletével a megyei tanácsok laikus tagjainak számát négyről hatra emelte fel, kik közül négynek a tanácsos székhelyén kell laknia, 1867. évi január hó 4. és február hó 5-iki miniszteri rendeletekkel változott a tanácsbeli választások módja is annyiban, hogy visszaállított a laikus tagokra az abszolút többség követelménye s hogy a szavazatoknak az összes választók egy harmadát kell képezniök; relatív többségnek csak akkor volna helye, ha az első választás eredménytelen lenne. De a főrabbi és rabbi választását is módosította egy 1870. évi november 11-iki rendelet, mely szerint: 1. az összes megyei választók jelöltek ki 25 delegáltat, kik a megyei főrabbit választják (egy 1853 július 9-iki rendelet szerint a megyei rabbi az illető tanács laikus tagjai s a tanács által kijelölt 25 notables választotta); 2. a községi rabbiat az illető község választói által delegált bizottság, 3. melynek legalább öttagunak kell lennie, választja; 4. főrabbi és rabbi abszolút többséggel választatnak, de a delegáltak felének részt kell vennie a választásban; 5. a választók lajstroma két évenként revideáltatik. Utolsó módosítást az 1872 szeptember 12-iki rendelettel

szenvedett a rabbik választása, mely szerint: 1. a megyei főrabbit a központi tanács választja három jelölt közül; e jelölteket a megyei tanács és egy delegált bizottság, melynek felét a kerület, felét a tanács székhelyének tagjai választják, terjeszti elő a központi tanácsnak. A megyei főrabbit az államfő erősíti meg. 2. A községi rabbit a megyei tanács választja egy olyan, legfőbb hat tagú bizottsággal, melynek felét az illető község, felét a kerület választói delegálják; a községi rabbit a központi tanács előterjesztése alapján a vallásügyi miniszter erősíti meg.

Ezen teljesen felépített szervezettel szemben — mely kellő módon képviseli a községek érdekeit és méltóan repræsentalja a felekezetet — joggal felvethető a kérdés, vajon minő hatással volt és van e szervezet a szorosán vett vallásügyek fejlődésére?

A vallásügyek benső rendezése céljából legelőször 1856 május 13-án gyültek össze tanácskozásra Ullmann központi főrabbi elnöklete alatt a megyei főrabbik. Egy heti tanácskozás után kijelentették, hogy nem synodust tartanak, hanem csak bizalmas értekezletet, hogy megbeszéljék a szükséges teendőket az egyes kerületekben, a hitsorsosok vallásos s erkölcsi emelésére. E tanácskozás eredménye a következő határozatok voltak:

1. Az istentisztelet rendezése érdekében megbízták a központi főrabbit a Pijutim revideálásával.

2. Szombatonként előadandó a Szidra vagy Haphtarah akár prédikáció, akár paraphrasis alakjában.

3. A templomi énekek és melódiák szabályozására kimondatik, hogy a) Párisban bizottság alakítandó, mely az összes templomokban bevezetendő énekek

komponálását eszközölje; *b)* szolgálati szabályzatot dolgozzék ki egy bizottság a kántorok részére; *c)* a hagyományos német és portugál ritusok melódiái fentartandók; *d)* a bizottság jóváhagyása nélkül egy kántor sem vezethet be új éneket; *e)* egyszerű és recitativ legyen az előadás; *f)* minden kántor képesítési okmány birtokában legyen, mely vallásismeretét bebizonyítja.

4. Az istentisztelet méltó és épületes voltának elősegítésére elhatározott: *a)* az iskolában a templomi énekekre is tanítsák a gyermekeket a tanítók; *b)* az imák dialógus formában reczitáltassanak; *c)* a tóra olvasásnál megszűnik a Miczvoth eladása és a Mi Se-bérakh mondása.

5. Esketési s temetési szertartás egyöntetű legyen, melynek meghatározásával a központi főrabbi bizatik meg.

6. Mindkét nembeli újszülött gyermekekért a templomban ima mondassék, a mi azonban fiúknál a circumcisiót nem pótolja (Service des relevailles).

7. Orgonaügyben nem akartak határozni, egyáltalán a napirendről is le akarták venni, de végre abban egyeztek meg, hogy bevezethető, ha nem zsidó játszik rajta s ha a megyei főrabbi megadja hozzá a helyi rabbi előterjesztésére az engedélyt.

8. A felavatás vagy vallásos nagykorúság szertartása (cérémonie de majorité religieuse, Bar Miczvo) a központi főrabbinak adatik ki kidolgozás végett, hogy mindenütt egyöntetű legyen.

9. A vallásoktatás emelésére elhatározták, hogy mozgalmat indítanak felekezeti tanítóképezde s felekezeti iskolák minél nagyobb számban való felállítására, s

hogy vallásos előadások tartandók a templomon kívül s ismertető iratok terjesztendők.

10. A vallástankönyvek revisiója a központi főrabbira bizatik.

11. A metszők ellenőrzésére kimondatik, hogy a kifogásolt egyének felterjesztendők a megyei főrabbi útján a központi főrabbihoz, a ki körlevélben közli az összes megyékkel. Ily felügyelet alá tartoznak a Szófér-ek is, kik szent tárgyakkal (Tefillin és Mezuza) kereskednek.

Elhatározták továbbá, hogy lépéseket tesznek a metzi rabbi-iskola Párisba való áttétele végett (ami 1859. évi július 1-én kiadott miniszteri rendelettel meg is történt,) s hogy a rabbik és funkcióit végző hivatalnokok részére egyöntetű ornátus hozassék be.

Végre abban állapodtak meg, hogy ilyen megbeszélésre minden öt évben össze fognak jönni.

Elég szép eredménynek mondható, ha már az első összejövetel alkalmával ily hosszú napirendet tárgyaltak le; de ha tekintetbe vesszük azt, hogy érdemleges határozatot egyetlen pontra nézve sem hoztak, s hogy még 24 év múlva is, 1880 deczemberben Isidore központi főrabbi körlevelet intézett a főrabbikhoz, melyben a többek közt következő kérdések is foglaltattak: Béke és egyetértés van-e a községekben? Milyen a község adminisztrációja? A főtemplom mellett vannak-e magán-imaházak? Miként és gyakran jönnek-e a hívek a templomba? Van-e kórus vagy orgona? Milyen ceremóniával tartják a circumcisiót, Bar Miczvoth, házasságkötést és Jahrzeitot? Mondanak-e Pijut-okat és franczia imákat? Minő eljárást tanusítanak a Miczvoth-

tal? s végre ha tekintetbe vesszük, hogy e körlevélre beérkezett válaszok után 1881 deczemberében intézett Isidore központi főrabbi újabb körlevelet a temetési szertartások egyöntetősége tárgyában, melylyel kapcsolatban annak a meleg óhajtásnak ad kifejezést: «Je pense donc, que l'heure est venue de veiller á ce qu'un service régulier et uniforme soit organisé partout, et qu'il n'y ait plus désormais de communauté israélite en France ou l'on ne trouve pas la même cérémonie, ou l'on n'entende pas les mêmes prières, ou l'on ne suive pas le même programme», úgy az eladdig már több mint 70 év óta szervezett s 40 év óta részletes szabályzat által széles hatáskörrel felruházott központi főrabbisághoz vallásügyi tekintetben nem szabad nagyon vérmes reményeket fűznünk. De a történet csak helyeselheti a főrabbi tartózkodását, melyet vallásügyekben tanusítanak s melylyel a hívek közlelkiismetének megnyugtatóására, hatalmuknál fogva, a benső reformok elharapódzását gátolták meg, valamint hogy főfigyelmüket arra fordították, hogy az idők folyamán kifejlődött külső szertartások kellő méltóságot kölcsönözzenek a felekezetnek. S ha az összes hivatalok s igazgatási közegek állami kinevezése természetesen minden alkalommal olyanokra irányul az állam részéről, a kik a felekezeti életben az állam érdekeit fogják szolgálni, mindazonáltal a községek autonomiája sincs figyelmen kívül hagyva, s a tapasztalat bizonyítja, hogy a fennálló szervezet nemcsak a községek benső rendjét s békéjét tudja megóvni, de méltó külső képviseltetést biztosít a zsidó felekezetnek is Franciaországban.

Jelenleg a Párisban székelő központi tanács vezetése

alatt a következő székhelyekkel bíró kerületi tanácsok állanak fenn: Bayonne, Besançon, Bordeaux, Epinal, Lille, Lyon, Marseille, Nancy és Páris.

II.

Németország.

Részben földrajzi fekvése, részben pedig történeti vonatkozásai következtében válik szükségessé, hogy Franciaország után mindjárt Németország zsidó községeinek szervezeti viszonyai tárgyalassanak, mint-hogy Németország nagy részében nemcsak a közvetlen szomszédság hatása vehető észre, hanem a közvetlen francia uralom alatt volt részekben mai nap is a francia törvény által adott szervezet áll fenn.

A szervezetek legcsodálatosabb konglomerátumának példáját szolgáltatja a nagy német birodalom, melynek — minden egysége daczára — nemcsak politikai széttagoltsága, de történeti fejlődése emlékjeleit is az egyes tartományok zsidó község-szervezetei képezik. Lehetetlenség az összbirodalom zsidóságának község-szervezetét együtt tárgyalni, mert ha a birodalom egyes belügyileg autonóm tartományaiban egymástól függetlenül intéztetnek a zsidó községi ügyek, úgy még magában Poroszországban is egymástól teljesen elütő szervezeteket találunk, a mennyiben Hannovera, Kurhessen, Nassau, majnai Frankfurt, Bajorország, hesseni nagyhercegség, Schleswig és Holstein, a melyek csak 1866-ban csatoltattak Poroszországhoz, megtartották továbbra is eladdig külön-külön község-szervezeti tör-

vényeiket, a melyek az egyesítés után kiadott porosz rendeletekkel csak kibővültek.

Ezen teljes széttagoaltság mellett két történeti tényről kell említést tennünk, a melyek általánosságban voltak hatással a birodalom zsidó községeinek szervezeti kialakulására: Napoleon hódításairól s az 1815-iki bécsi kongresszusról.

A hova Napoleon győztes hadai bevonultak, ott a C^ode Napoléon-nal nemcsak a zsidók teljes egyenjogúsítása lépett életbe, de a francia mintájú község-szervezkedés is elrendeltetett; így jutottak a Rajna menti tartományok s a westpháliai királyságot alkotott részek községei rendezett szervezeti viszonyokhoz.¹⁾ De Napoleon uralmának Németországban való megszűntével vége szakadt az ő állami intézkedésének is s a zsidók ugyanazon állapotba estek vissza, mint a melyben a francia uralom előtt voltak. Igaz ugyan, hogy az 1815-iki bécsi kongresszus a június 8-án hozott Bundesacte 16. pontjában kimondta azt, hogy: «Die Bundesversammlung wird in Berathung ziehen, wie auf eine möglichst übereinstimmende Weise die bürgerliche Verbesserung der Bekenner des jüdischen Glaubens zu bewirken sei, und wie insonderheit denselben der Genuss der bürgerlichen Rechte, gegen die Übernahme aller Bürgerpflichten, in den Bundesstaaten verschafft und gesichert werden können. Jedoch werden den Bekennern dieses Glaubens bis dahin die denselben *von* den einzelnen Bundesstaaten bereits eingeräumten Rechte erhal-

¹⁾ Horowitz, Die Israeliten unter dem Königreich Westphalen. Berlin, 1901.

ten», a mely határozat a régi állapotba való visszaesést jelenti, úgy a mint az egyes tartományok azelőtt intézték a zsidók ügyeit, de tényleg az eredeti határozat szövegében nem «*von* den einzelnen Bundesstaaten», hanem «*in* den einzelnem Bundesstaaten» állt, a mi azt jelenti, hogy a zsidók a kongresszus idején élvezett jogaikat továbbra is élvezzék.¹⁾ Hogyan került a zsidók jogi helyzetére rendkívüli hatással lévő szócska-változtatás a szövegbe, még mai napig sem tudta felderíteni a történet. Ámde ezen kongresszusi határozat csak a zsidók polgári jogaira vonatkozott, nem pedig községi viszonyaira s így ott, a hol államiag szervezve voltak a községek, megtartották szervezeteiket a jognélküliségbe való visszaesésük után is. Sőt Németországban a község szervezet története azt az általános jellemző vonást tárja fel, hogy a községek állami törvénnyel való rendezése mindenütt megelőzte a zsidók polgári egyenjogusítását, s hogy az egyes tartományok állami felügyelettel megalkotott szervezete egyesegyedül a zsidók nevelését s ezáltal az egyenjogusításra alkalmassá vagy méltóvá tételét célozta.

A német birodalom területén fennálló szervezetek oly különfélék, hogy még csak két tartományban sincs teljesen egyenlő szervezet, mindazonáltal Auerbach, *Das Judenthum und seine Bekenner in Preussen und in den anderen deutschen Bundesstaaten* (Berlin 1890.) cz. munkájának 406. lapján közös szempontokat véve te-

¹⁾ Jost, *Neuere Geschichte* (1815—1845) 16. kk. I. és Pinner, *Offenes Sendschreiben etc.* 68. kk. II.

kintetbe, a következő csoportokba osztja a fennálló szervezeteket:

I. Elzász-Lotharingia, Anhalt, Oldenburg, Baden, Braunschweig és Lippe szervezetei, hol a zsidó felekezet egyenrangú a keresztény egyházzal s az állami befolyás csak a községek egységes vezetésére terjed ki.

II. Kurhessen, Schleswig és Holstein, Szász-Weimar, Mecklenburg-Schwerin és Württemberg szervezetei, a hol az állami felügyelet még a kultuszügyekre is egész a lelkiismereti kényszerig terjed ki, a mennyiben a központi vezetés nem a községek szabad választásának, hanem az állami korlátlan kinevezési jognak eredménye.

III. Hannovera, Nassau, Hamburg, Sigmaringen, Bajorország, Hessen nagyhercegség, Meiningen Schwarzburg-Rudolstadt, Waldeck, Lübeck és Frankfurt szervezetei, hol államilag beosztott kerületekben inkább csak a községek adminisztrációjára vonatkozólag létezik állami központi vezetés.

IV. A tulajdonképeni Poroszország, Szászország, Schwarzburg-Sonderhausen és Hamburg szervezetei, hol az állam mitsem törődik a községek egységével, a hol szervezet s belőle folyó felekezeti képviselőlet nem létezik, a községek egymástól függetlenül alakulhatnak az államtörvény erre vonatkozó keretében.

Ezen szempontok alatti csoportosítást követve s kezdve a teljes szervezetlenségnél, lássuk a német birodalom község-szervezeti törvényeit az egyes tartományok szerint.

I.

Poroszország.

A szorosan vette Poroszországban, Brandenburg választófejedelemségben, 1812-ig nem létezett az egész királyság összes községeit érdeklő törvény; a mi addig rendeleti úton történt, tulajdonképen csak Berlin zsidó községére vonatkozott, mely egyenetlenkedésével sokszor adott alkalmat az államnak, hogy törvénnyel szabályozza községi ügyeit. Ezen törvények közt a legelső helyet foglalja el az 1730 szeptember 29-én kiadott General-Privilegium und Reglement, melynek XVIII. szakasza: «Soll bey der Judenschaft keine Trennung ferner stattfinden, sondern ein jeder muss es mit der ganzen Gemeinde halten, auch dem Rabbi, welchen wir ausdrücklich schützen werden, unterwürfig sein» és XXI. szakasza: «Die Gemeinde insgesamt soll den Rabbi und die ältesten freywillig wählen; sobald aber solches geschehen, muss die Wahl bekannt gemacht und unsere allergnädigste Confirmation darüber erwartet werden. So ist auch kein Rabbi, Schul-Bedienter, Küster, Cantor, Schlächter, Todtengräber und Wehemutter von Particulieren zu setzen, sondern es müssen dergleichen Bediente insgesamt von der ganzen Gemeinde angenommen werden»¹⁾ nemcsak a község egységének s a községhez tartozás kényszerének elvét mondja ki, de egyzersmind a rabbiállást ruházza fel a községvezetés legnagyobb hatalmi tekintélyével.

¹⁾ Geiger, Gesch. d. J. in Berlin. II. k. 335. l.

A rabbik ezen korlátlan hatalmát Nagy Frigyes oldotta fel 1750 április 17-iki General-Juden-Reglement-jával, mely a rabbikat teljesen alárendeli az előljáróságnak. A század hanyatlásával mindinkább felülkerekedő felvilágosultság ragadta kezébe a község kormányát, melynek keretében a rabbik hatalma csak «véleményadásra» volt korlátozva,¹⁾ de ez a «véleményadás» teljesen elegendő volt arra, hogy megakadályozzon minden reformtörekvést, s hogy a rabbihivatal iránti ellen-szenvet éleszsze mindazokban, kik hivatva voltak egészséges fejlődést biztosító s a felekezet méltóságával megegyező alapot adni a berlini községnek, melynek vezető férfiai minden alkalmat felhasználtak, hogy a nyomasztó jognélküliség megszüntetését kérelmezzék. Ezen törekvésnek eredménye volt az 1812 márcz 11-iki Edict betreffend die bürgerlichen Verhältnisse der Juden in preussischen Staate,²⁾ melynek mintegy elő-hírnöke gyanánt tekinthető az 1788 julius 5-én kiadott Religionsedict.³⁾ Az utóbbi a «nyilvánosan túrt szekták vagy valláspártok» közé veszi fel a zsidófelekezetet is, megadván neki a jogot «a zavartalan összejövetelre Istentisztelet tartása céljából», de mint «öffentlich geduldete Religionspartei», nem pedig mint «öffentlich aufgenommene Kirchengesellschaft», csak «magántársulatot» képezhetett, a nélkül, hogy kifelé jogi személy hatályával birt volna. De ha e törvény nem határozta

¹⁾ Geiger, u. o. 71. l.

²⁾ Közölve van Zander, Handbuch, enthaltend die sämtlichen Bestimmungen über die Verhältnisse der Juden im Preussischen Staate. Leipzig, 1885. 21. l.

³⁾ Auerbach, i. m. 281. l.

meg közelebbről annak a kritériumát, hogy kik tartoznak a zsidó valláspárthoz, melynek hiánya képezte épen a reformra törekvők legnagyobb akadályát, úgy az 1812-iki Edictum is, mely a francia forradalom hatása alatt megadta a zsidóknak a keresztényekkel egyenlő polgári jogot és szabadságot, a felekezeti és községi viszonyok tekintetében csak egyetlen (39) pontban nyilatkozik: «die nöthigen Bestimmungen wegen des kirchlichen Zustandes und der Verbesserung des Unterrichts der Juden werden vorbehalten und es sollen bei der Erwägung derselben Männer des jüdischen Glaubensbekenntnisses, die wegen ihrer Kenntnisse und Rechtschaffenheit das öffentliche Vertrauen genießen, zugezogen und mit ihren Gutachten vernommen werden.»

Ezen pont magyarázatát a porosz kormány nyíltan bevallott azon elhatározása adja meg, hogy nem akar beleavatkozni a zsidók vallásos belügyeibe és biztosítani óhajtja számukra a leskiismereti szabadságot. De ha tudjuk azt, hogy von Schrötter miniszter 1808-ban azaz a kérdéssel fordult Brand, königsbergi Kriminalrath-hoz, hogy adjon neki tanácsot miként lehetne a zsidókat «zwar unblutig, jedoch auf einmal todzuschlagen», mire Brand olyan szervezeti szabályzatot terjesztett elő, melynek főelve a zsidók felekezeti reformálása és állami gyámság alá helyezése, a melylyel szemben azonban Humboldt Vilmos, a vallás és tanügyek azon időbeli főnöke, a zsidóság feloszlatására nem a községi szervezetet, hanem a községek belszakadásának előmozdítását tartotta legczélszerűbbnek,¹⁾ úgy világosan

¹⁾ Auerbach, i. m. 415. l.

láthatjuk az 1812-ki Edictum 39. pontjának titkos rugóit, melyek csakhamar meg is termették a káros gyümölcsöket. Berlin járt a jó példával legelő s aláásta a rabbitekintélyt; a község, mint magántársulat, kizárólagosan magánügynek tekinté kultusza formáját, melyet az előljáróság határoz meg; nem szól bele az állam, ne feszélyezze rabbi sem, a ki eretnokség vádjával zaklatná szüntelen a kormányt. Nagyban előmozdította a rabbitekintély romlását az is, hogy sok községben nem volt kellő képzettségű rabbi, s így megszokta a közönség, hogy vallásos czeremóniákat nem okvetlenül rabbinak kell végeznie. E közfelfogásról tudomást szerzett a kormány is, mely 1820-ban kérdést¹⁾ intézett a berlini község elnökéhez, Gumpertz bankárhoz, a rabbi állása s hatásköre tekintetében s Gumpertz jegyzőkönyvbe mondotta azt, hogy a rabbinak vallástudományánál fogva *tekintélye* van szertartási dolgokra, tiltott s megengedett ételekre, valamint állatok levágására vonatkozólag véleményt adni, de születés, házasság s temetkezésnél nem szükséges közreműködni a rabbinak. Így hát a kormány nyugodtan tartotta fenn a bele nem avatkozás elvét, sőt kimondotta azt is, hogy a hol nem vihető keresztül az egységes kultusz, ott nem akadályozható meg a szakadás sem. Ezen elv mellett általános züllésnek indultak a porosz községek; az 1788. évi Religionsedict «magántársulat»-oknak mondta ki a községeket s mint ilyenek nem kényszeríthettek senkit sem arra, hogy a község kötelékéhez tartozzék; mint «magántársulat» maga szabta meg rabbijának képesí-

¹⁾ U. o. 294. l.

tési minőségét és vallásos irányát, s ha az előbbi a községek anyagi károsodásához vezetett, úgy az utóbbinak következménye az volt, hogy minden községben más-más vallásirány uralkodott.

Ezen benső bajok mellett azonban maga a kormány sem tudott eligazodni a sokféle zsidótörvény közt, mely a különböző tartományrészekből alakult Poroszországban divott; itt állampolgárok voltak, ott még csak védelmi viszonyban éltek a zsidók; a Rajna bal partján franczia jogokat gyakoroltak, Westpháliának Poroszországhoz csatolt részében a westpháliai királyság törvényeit követték; egy helyütt vallásgyülekezetnek tekintették, melyre az állam felügyel, máshol pedig magántársulatnak, mely semmire sem kötelezheti tagjait, s a melylyel az állam csak rendőri tekintetben törődik.¹⁾

Végre a községek szüntelen kérelmezése folytán s a kormányzasi könnyebb áttekinthetőség céljából 1847 július 23-án megadatott a Gesetz über die Verhältnisse der Juden,²⁾ a mely — mint látni fogjuk, a községhez tartozás kényszerét (Gemeindezwang) kivéve — teljes terjedelmében fentartotta mai napig a «Kultus und Unterrichts-Angelegenheiten der Juden» tárgyaló II. szakaszt, mely mai nap is kizárólagos törvényét képezi Poroszország be nem kebelezett részeiben a zsidó község-szervezetnek.

¹⁾ L. Jost, Neuere Geschichte (1815—1845) I. 289. l.

²⁾ Közölve van: Jolovicz, Das Gesetz über die Verhältnisse der Juden im Preuss. Staate vom 23. Juli 1847. Cöslin, 1847. Makower, Ueber die Gemeinde-Verhältnisse der Juden in Preussen. Berlin, 1873 és Zander, i. munkájában.

Ezen törvény 35—58. §§. következőkép rendezik a községi ügyeket: községkerületek alakítandók (Synagogen-Gemeinde), a melyek valamelyikéhez az illető területen lakó minden zsidónak hozzá kell tartoznia (35); a kerület beosztását s esetleges változtatását, az érdekeltek meghallgatásával, a kormány eszközli (36). A községet, mely vagyon dolgában jogi személynek tekintetik (37), 3—7 tagú előljáróság és 9—21 tagú képviselőtestület vezeti (38—40). A község összes nagykorú férfitagjai, kik az utolsó 3 évi községi adójukkal nincsenek hátralékban, választják 6 évre a képviselőtestületet, mely az előljáróságot választja (41) s minden három évben kiválik e két testület fele (42). A választást kormánybiztos vezeti, a kormány megerősíti, mely állandóan felügyel az előljárók működésére s kötelességmulasztás esetén fegyelmi úton megfoszthatja azokat tisztségüktől (43). Az előljáróság képezi a közvetítő hatóságot a község s az állami hatóság között, vezeti a község ügyeit, végrehajtja a képviselőtestület határozatait s képviseli harmadik személyekkel szemben a községet (44). A képviselőtestület teljhatalmú joggal van felruházva határozathozatal tekintetében s nem feszélyezi a község meggyőződése vagy lelkiismerete, s határozatában csak akkor vonható felelősségre, ha nem tisztességes szándék képezte alapját (46). Kormányengedély kérendő oly határozathoz, mely új adókra, kölcsön vagy ingatlan vételére és ingatlan eladására vonatkoznék (47). A kultuszra vonatkozó összes ügyek az előljáróság és képviselőtestület megegyezésétől függnék s a kormány csak annyiban törődik azokkal, a mennyiben a nyilvános rend követeli meg.

(51). Kultuszhivatalnokait minden község saját szabályzata szerint választja; a hol nincs szabályzat, ott a szokás irányadó, s a hol megállapodott szokás sincs, ott a társulati hivatalnokok választására vonatkozó állami törvény vétetik figyelembe (52). Ha valamely községben czivódás támadna a kultusz berendezése miatt, úgy a vallás- és belügyminiszterek az érdekeltek ajánlatára egy e célból egybehívott bizottság véleményét kéri ki; ha e véleményadás nem tudná a békét helyreállítani, úgy annak alapján a miniszterek döntenek el, hogy külön istentisztelet berendezése, vagy külön község szervezése engedhető-e meg, s hogy a meglevő vagyon mily része maradjon meg az első községnél (53). Ezen véleményadó-bizottság, mely kilencz kultuszhivatalnokból vagy más zsidó vallású férfiakból áll, kik az illető község bizalmát élvezik, Berlinben, kormánybiztos felügyeletével, ülésezik (54). A bizottság tagjait a kerületi hatósági előljárók ajánlatára a vallás- és belügyminiszterek nevezik ki hat évre (55). Felmerülő költségeit pedig az állam összes községei viselik arányosan (56).

Ennyiből áll az egész szabályzat, a melyen a porosz községek fölépülnek; magántestületek, melyekkel az állam csak külső rend szempontjából foglalkozik, s a rabbik csak magánhivatalnokok, kiknek képesítettségét az alkalmazó község határozza meg. Az 1847. törvény mai napig csak annyiban szenvedett változtatást, hogy az 1. pontban említett Gemeindegewang megszűnt. Ugyanis, midőn 1873-ban a porosz törvényhozás az egyházakból való kilépést tárgyalta, az egyes községek sok ortodox irányú tagja folyamodott a községkényszer

megszüntetéseért, minthogy a reform-törekvések sértik vallásos érületüket. A képviselőház Lasker indítványára utasította a kormányt, hogy eziránt törvényjavaslatot készítsen, a mi megtörténvén, létrejött az *1876 július 28-iki törvény, mely megszüntette a községkényszert s megadja a külépeteknek a jogot, hogy ugyanabban a városban más községet alakíthassanak.*¹⁾ Ezen törvény már a Poroszországba bekebelezett tartományokra is kiterjedt.

A porosz községek eme teljes szervezetlenségére szomorú világosságot vet a következő eset: a berlini község előljárósága 1879 okt. 17-én aziránt folyamodott a belügyminiszterhez, hogy óvja meg a zsidókat az antiszemita hajsza elől; a miniszter nem is válaszolt a folyamodásra. Erre az előljáróság 1880 április 20-án újból folyamodott, ám a miniszter ismét nem felelt; de midőn a harmadik, 1880 május 31-én beadott kérvényre sem érkezett válasz, az elnök audienciára ment a miniszterhez, a kit nem találva hivatalában, kérdezősködésére azt a felvilágosítást nyerte, hogy «mindenkinek» nem felelhet a miniszter, hanem adjon be maga az elnök személyes folyamodást. Végre az elnök folyamodására a következőket válaszolta a miniszter: «Az eddigiekre nem feleltem, mert a berlini hitközséget nem tartom illetékesnek arra, hogy az egész német zsidóság nevében adjon be panaszt s kérjen orvoslátot. Különben az államnak csak akkor lesz joga közbelépni, ha a mozgalom túllépte a törvényes határt.»²⁾

¹⁾ Auerbach, i. u. 322. l. Makower, i. m. 4. l.

²⁾ Auerbach, 109. l.

De már jóval előbb érezték a porosz zsidók a szervezetlenség átkát s már három évvel az 1847-iki törvény megjelenése után, 1850 márczius 10-ki kelettel a berlini község előljárósága körlevelet intézett a porosz községekhez egy «zsidó központi hatóság» (Zentral-Behörde) szervezése ügyében, mely közvetítőszeretpet vinne a kormány és a községek közt. Azonban e törekvés már csirájában lehetetlené vált, minthogy a községek borzadtak egy esetleges «egyházi fenytő hatalommal» (Kirchenzucht) felruházott «hatóság»-tól.¹⁾

Az állam közönyösségét némiképen pótolni igyekszik az 1869-ben alakult *Deutsch-Israelitischer-Gemeindegund*, melynek célja : 1. a községkezelés terén szerzett tapasztalatok gyűjtése s egymással való közlése ; 2. szükölködő községek segélyezése ; 3. vallásoktatás emelése s vallásoktatók képzése ; 4. elaggott községi hivatalnokok s özvegyeik segélyezése ; 5. általános művelődési intézmények létesítése ; 6. az ifjúság nevelése iparra és mezőgazdaságra ; 7. betegek s szegények segélyezése ; 8. a vándorkoldulás megakadályozása ; 9. a zsidóság lényegére s történetére vonatkozó helyes ismeretek terjesztése. Ezen község-egyesület, mely legalább is minden négy évben országos gyűlést tart, kerületi választmányai útján szépen működik s meg is találja fölmerült esetekben a községi czivódások békés kiegyelítésének módját, de az állam részéről nincsen elismerve s határozatainak nem adhat államilag kötelező hatályt, valamint a német össz-zsidóságot sem képviselheti az állammal szemben.

¹⁾ Allgemeine Zeitung des Judenthums XVI. évf. 184. 1.

Ezen község-egyesületet, mely tárgyalásai köréből kizárt minden rituális kérdést, kiegészíti a berlini rabbiknak 1884-ben megindított mozgalmára ugyanazon év június 4-én megalakult *Verband Deutscher Rabbinen*, mely rabbi-egyesület azonban szintén állami elismertetés nélkül szükölködik.¹⁾

2. Szászország.

Szászországban, hol 1870-ig egy 1837 május 18-án kiadott rendelet alapján csak Drezdában és Lipszéban állhatott fenn közös istentisztelet tartása céljából község,²⁾ mai napig sincs községi törvény. A községek nem birtak nyilvános jeleggel, magántársulatoknak tekintettek épúgy, mint a görög katolikusok és angol protestánsok,³⁾ s az összes zsidó kultusz- és iskolaügyek már 1834 deczember 20-iki rendelettel a vallásügyi miniszterium hatáskörébe utasítottak.⁴⁾ Az 1870 június 20-iki törvény 21. §-a megengedi az államilag el nem ismert felekezeteknek is, hogy a királyság területén bárhol községgé alakulhatnak, ha előzetes kormányjóváhagyás céljából kimutatták azt, hogy valláselveik nem ütköznek az állam törvényeibe s a közerkölcsiségbe és hogy községüket fenn is fogják tarthatni; megerősített alapszabályaik alapján s állami felügyelettel közös istentiszteletet tarthatnak s a kultusz- és

¹⁾ A szorosan Poroszországba kebelezett Posen nagyhercegségben ugyanezen törvények állnak fenn.

²⁾ Sideri, i. m. 123. l.

³⁾ Opitz, Staatsrecht des Königreichs Sachsen. Leipzig, 1884. I. k. 120. l.

⁴⁾ Jost, Neuere Geschichte (1815—1845) I. k. 236.

vallásoktatás végzésére hivatalnokokat alkalmazhatnak, de mai nap is csak magántársulatoknak tekintetnek, amelyek nem kényszeríthetnek senkit, hogy kötelékükhöz tartozzanak.¹⁾

Az 1897. évi kimutatás²⁾ szerint egész Szászországban 9902 zsidó lakos van, kik a következő hét községben oszlanak szét: Annaberg, Chemnitz, Drézda, Lipcse, Meerane, Plauen és Zittau, mely község és lélekszám csekélységében rejlik talán annak az oka, hogy állami törvény nem rendezte még eddig a zsidók községi viszonyait.

3. Schwarzburg-Sondershausen fejedelemség.

Szászország közel tízezer zsidó lakosságával szemben ez a kis fejedelemség már 1860 január 3-ikán kiadott törvénnyel (Gesetz betreffend die Vereinigung der Juden in Synagogengemeinden) rendezte a zsidó községi viszonyt, noha még 1897-ben is egészben csak 202 zsidó lélekszám³⁾ volt a fejedelemségben.

A fejedelemség zsidói egy községet alkotnak Sondershausen székhelylyel (1), mely nyilvános jogú testület (2) s közgyűlés, képviselőtestület s előljáróság által igazgattatik (3); az utóbbi végrehajtó közege a két előbbinek s kifelé képviseli a községet (4. 5.). A község székhelyétől távollakók járulékait a belügyi miniszterium határozza meg abban az arányban, hogy a távolsághoz

¹⁾ Auerbach, 383. l.

²⁾ Statistisches Jahrbuch des Deutsch-Israelitischen Gemeindebundes 1897.

³⁾ U. o.

képest mennyire részesülhet a község által nyújtott előnyökben (9). Az állami felügyelet gyakorlása céljából a kormány esküt tétethet az előjárókkal és hivatalnokokkal (10). Az állami ellenőrzés kettős módon történik: a sondershauseni tartományi tanácsos (Landrath) és a belügyminisztérium útján (11); előbbi jóváhagyásával vehet föl a község kölcsönt, adhat el és vehet ingatlant, s hozhatja meg ügykezelési szabályzatát és hivatalnokainak szolgálati rendjét (12); az utóbbi megerősítése alá bocsátandó: alapszabályváltoztatás, előjárók, hitszónok és tanító választása s új adók behozatala (13). Kultuszügyekkel csak annyiban törődik az állami hatóság, a mennyiben a közrend érdeke követelné meg (14).

4. Hamburg.

Sajátságos viszonyok közt alakult ki a hamburgi zsidó község-szervezet, mely a városi tanács, mint államhatóság iránti külső keretében elejétől fogva mind mai napig két teljesen különálló zsidó gyülekezetet ismer: a németet és a portugálit. Már I. József 1710-ben adott rendelete,¹⁾ mely a városi tanács 1650. évi Juden-Contract-ját vette alapul, «Reglement der Judenschaft in Hamburg, so Portugies als Hochdeutscher Nation», valamint a mai szervezet alapját képező 1864 november 7-iki Tanácshatározat, mely megszünteti valamely községhez való tartozás kényszerét, mint elismert két különálló községet, melyek valamelyikéhez eladdig

¹⁾ Haarbleicher: Zwei Epochen aus der Geschichte der Deutsch-Israelitischen Gemeinde in Hamburg. 3. l.

Hamburgban letelepült minden zsidónak tartóznia kellett, említi a Deutsch-Israelitische és Portugiesisch-Jüdische Gemeinde-t.

A hamburgi zsidók községe szervezete, mely a 18. században teljesen autonom volt, olyannyira, hogy az idegen uralom alatt levő Altona és Wandsbeck városok községeivel egyesülve közösen szabályozták belügyeiket, nagy változást szenvedett Napoleon föllépésével. Napoleon 1810 deczember. 10-én kebelezte be Hamburgot a franczia császárságba s ott is a franczia községe szervezete óhajtott életbe léptetni. Ezáltal a hamburgi zsidók természetesen megszüntették a Hármasközség Szövetségét s 1812 április 5-én tervezetet nyújtottak be a franczia minisztériumhoz egy Hamburgban létesítendő külön központi Konzisztórium ügyében.¹⁾ De miután Napoleon uralma megszűnt s Hamburg ismét a városi tanács hatalma alá jutott, 1814 október 20-án a Tanács, figyelmen kívül hagyva a község régebbi önrendelkezését, a községet — minthogy a napoleóni háború következtében a német és portugál községek egyesültek — a Tanács és a városi hatvanas bizottság két-két tagjának közvetlen felügyelete alá helyezte s elrendelte, hogy a község vezetését a Tanács által előterjesztett 40 jelölt közül választott 25-ös bizottság intézze.²⁾ Mennyiben szolgált rá a hamburgi zsidóság, hogy a teljes önrendelkezésből oly hirtelen fordulattal jusson állandó felügyelet alá, nem puhatolható ki a történeti adatokból, de minden valószínűség szerint csak a háborús idők zavaros viszo-

¹⁾ Haarbleicher, 88. l.

²⁾ U. o. 133. l.

nyainak kell tulajdonítanunk a Tanács elhatározását, melylyel közvetlen ellenőrzése alá vett a város területén működő minden egyesületet.

A Tanács által 1814-ben adott szervezet minduntalan változott; 1815-ben a község vezetése kilencz előljárót nevezett ki s 1820-ban megszüntette a két Tanácsbeli tag felügyelői állását; 1823-ban már ismét maga a község választhatja előljáróságát, de előljáró tagnak legalább 31 évesnek s legalább 100 márka adót fizetőnek kellett lennie s a megválasztottnak — büntetés terhe mellett, melyet egy ízben 1000 márkában állapított meg a Tanács — el kellett fogadnia a választást.¹⁾ Ezen változásokra s szigorú intézkedésekre maga a község szolgáltatott okot, hol 1817. óta az istentisztelet reformálása kapott lábra s a véle egybefüggő belviszályok a község fennállását veszélyeztették. Ismét különvált a portugál község, Tempelverein alakult az istentisztelet modernizálása céljából, mely egylet tagjai egyelőre tagjai maradtak a német községnek is. Ezen belviszályok kiegyenlítése az emancipációnak 1849 február 23-án történt kihirdetésével kezdődött meg. 1851-ben ugyanis bizottságot küldött ki a Tanács a zsidó község ügyeinek rendezésére, mely bizottság javaslata abban kulminált, hogy: «der jüdische Gemeindeverband würde lediglich den Charakter einer Religionsgenossenschaft anzunehmen haben, wobei Alles, was sich auf Cultus und damit zusammenhängende Verhältnisse bezieht, lediglich der Genossenschaft überlassen bliebe. Eine neue Gemeindeordnung vom Staat

¹⁾ U. o. 161—174. l.

zu sanctioniren, so weit letzteres nöthig sein wird, muss entworfen werden. Wenn irgend möglich, muss dabei, wie bisher, eine Absonderung der sich zum Tempel haltenden Juden, vermieden werden.»¹⁾ A bizottság e javaslatára az előljáróság többsége terjedelmes — Riesser Gábor által fogalmazott — memorandumot nyújtott be a Tanácshoz, mely beadvány élesen kel ki a község egységének kötelező fentartása ellen s kifejti azt, hogy a városnak mint politikai hatóságnak semmi köze ahhoz, hogy a vallásos érület kielégítésére minő vallásgyakorlat formájában egyesülnek a polgárok; «Wenn die Obrigkeit früher auf die Erhaltung des Gemeindeverbandes bei abweichenden gottesdienstlichen Formen gedrungen hat, so hat dabei ohne Zweifel ganz allein die Rücksicht auf jene bürgerlich communalen Obliegenheiten zu Grunde gelegen»; a zsidóság pedig már emanczipáltatott s így a polgári kötelezettségeinek nem a község útján tesz eleget; magánimaegyleteket, minők mindig voltak a zsidóságban, a városnak nincs joga betiltani, legfölebb erkölcsi alapjáról s fentartási módozatairól kérhet biztosítékot.

Ezzel szemben érdekes az előljáróság kisebbségének külön beadványa, melyben az egység fentartása mellett kardoskodik: «das jetzige Judenthum besitzt keine ihm eigenthümliche Kirchenverfassung. Um eine jüdische Gemeinde zu bilden, braucht bloss eine Anzahl von 10 erwachsenen Männern zusammen zu treten und es bedarf von dem religiösen Standpunkte aus keiner kirchenregimentlichen Erlaubniss und noch weniger

¹⁾ Haarbleicher, i. m. 355. l.

einer priesterlichen, da Priester und von höherer Autorität eingesetzte Geistliche bei uns nicht existiren. Aus diesem Grunde erklärt es sich, dass die Gesetzgebung derjenigen Länder, die ihre jüdischen Einwohner emancipirt haben, zu gleicher Zeit diese Lücke supplirt und eine jüdische Kirchen- und Gemeindeordnung eingeführt haben. Diese sind: Württemberg, Baden, Braunschweig, Hannover, Bayern, das österreichische Italien, später Frankreich, Belgien und Holland. Die erste Grundlage aller dieser Gesetze ist die Sicherstellung der corporativen Einheit der jüdischen Gemeinden. Das französische Gesetz, welches in jeder Stadt nicht mehr, als eine jüdische Gemeinde erlaubt, ist so präcis, dass wenn die französische Herrschaft hier in Hamburg nur noch ein Jahr länger gedauert hätte, sogar die portugiesische Gemeinde mit der unserigen, ungeachtet der verschiedenen, in den resp. Synagogen geltenden Liturgien hätte zusammentreten müssen, wie das Gleiche denn auch in Paris, Bordeaux, Bayonne, Avignon etc. der Fall ist.¹⁾

Ilyen szerteágazó nézetek mellett, a midőn a városi Tanács a kisebbség véleményének adott igazat, nem juthatott dülőre az ügy s mindinkább elmérgesedett a beltorzsalkodás. Végre midőn 1860 szeptember 28-án közzététetett a hamburgi Staatsverfassung, melynek 23. pontja szerint a szenátus gyakorol főfelügyeletet valamennyi polgári s vallásos gyülekezet fölött, s melynek 110. pontja a teljes lelkiismereti s vallásszabadságot biztosítja, legmagasabb fokra hágott a községi

¹⁾ U. o. 370. kk. 1.

tagok elégedetlensége. Népgyűléseket tartottak, melyekben oly értelmű határozati javaslatokat terjesztettek elő, hogy: 1. a zsidó Istentisztelet megtartása s formájának meghatározása magánegyesületek joga legyen; 2. a község teljesen liquidáljon, fizesse ki régi tartozásait s közös bizottság létesüljön, mely a volt tagokra is vetet ki adót, de csak a múlt tartozásainak törlesztésére; 3. az állam vegye át az iskola- és szegényügyet.

Ezen mozgalmak eredménye volt a szenátusnak 1864 november 7-én elfogadott s 1865 február 1-én életbe léptetett törvénye, mely ma is irányadó: Gesetz, betreffend die Verhältnisse der hiesigen Isrælitischen Gemeinden, mely törvény szabadjára hagyja a hamburgi zsidóknak, hogy a deutsch-isrælitische, vagy a portugiesisch-jüdische községhez akarnak-e tartozni (1); a községek maguk készítik szabályzatukat, a melyet a szenátus — alkotmányos felügyeleti jogánál fogva — jóváhagy (6).

Ime a régi Poroszország, Szászország, Sch.-Sondershausen és Hamburg városa németbirodalmi részekben a községszervezet még a jámbor óhajtások közé tartozik; minden központi vezetés nélkül szükölködve magára van hagyatva minden község s csak annyiban gyakorolja az állam a felügyeletet, a mennyiben közrendészeti szempontból kell ellenőriznie a területén működő egyesületeket.

II.

5. Hannovera.

Itt a zsidóságot mint nyilvánosan elismert felekezetet, kerületekbe beosztva központi vezetéssel szervezte az állam már jóval Poroszországhoz való 1866-ban történt csatolása előtt, mely szervezet — a községhez tartozás kényszerének 1876 július 28-iki porosz törvénnyel való megszüntetése kivételével — fennáll ma is.

Hannovera községei, melyek Napoleon uralma után a bécsi kongresszus által részben Westpháliához, Hollandiához, Franciaországhoz, részben Poroszországhoz csatoltattak,¹⁾ folytonos kérelmezés után nyerték el az 1842 szeptember 30-iki Gesetz über die Rechtsverhältnisse der Juden (III. szakasz), az 1844. évi január 19-én kiadott Bekanntmachung, das jüdische Synagogen-, Schul- und Armenwesen betreffend, és az 1860 december 31-én megjelent Verordnung betreffend den Erlass einer allgemeinen Synagogen-Ordnung törvénnyel, illetőleg rendelettel a ma is érvényben levő szervezetüket.

A községek állami felügyelet alatt állanak, mely felügyelet a helyi hatóságokon kívül a kerületi hatóság vezetése útján a kerületi rabbik (Landrabbiner) által gyakoroltatik (1842. trv. 20); ezen kerületi rabbik a községek által választatnak, de a belügyi miniszter által erősítettnek meg (21); rabbikat, előimádkozókat

¹⁾ Jost, Neuere Geschichte. I. k. 246. l.

és tanítókat csak a kerületi rabbi és hatósági biztos vizsgája alapján a kerületi hatóság megerősítése után alkalmazhatni, valamint elbocsátásuk is csak a ker. hatóság jóvágyása után eszközölhető (22); a kerületi rabbi vizsgája s a hatóság engedélye nélkül magántanítót sem alkalmazhat valamely család (46). A kerületi hatóságok állapítják meg az érdekeltek meghallgatásával a községkerületeket (1844. trv. 1—10). A községkerületet, mely több hatósági kerületre is kiterjedhet, községek alkotják, melyek belügyeit a község nagyságához képest egy vagy több előjáró vezeti (11. 12); az előjárók kezelik a község vagyonát, öröködnék az Istentisztelet rendje fölött s intézik a zsidóiskola összes ügyeit (13—14), képviselik a községet a bíróság előtt is (24) s vezetik a születési, házassági s halotti anyakönyveket (25). Az előjárókat közgyűlés választja szavazategyenlőség esetén a hatóság dönt (28); a választást mindenkinek, orvosokat s 60 éven felülieket és a visszalépő előjárókat kivéve, el kell fogadnia, mely alól csak a hatóság adhat felmentést (30); a választást a hatóság erősíti meg, mely esküt vagy fogadalmat tétet az előjárókkal (32). Nagyobb községekben, hatósági engedélylyel választott képviselőtestület gyakorolhatja a közgyűlés jogait (52). A kerületi rabbik felügyelnek kerületük templom-, iskola- és szegényügyére; gondoskodnak arról, hogy mindenütt vizsgázott rabbik, előimádkozók és tanítók legyenek; általuk és véleményezésükkel kerülnek a községek kérvényei hivatalnok alkalmazása és elbocsátása ügyében a kerületi hatósághoz (53—56). A kerületi rabbi legalább öt évenként beutazza egész kerületét a jelentést tartozik a ha-

tósághoz beadni a templom-, iskola- és szegényügy állapotáról (58); világos véleményt köteles adni a hatóságnak a zsidó hit s rituáléra vonatkozó kérdésekben (59); egyedül van jogosítva a kerületben házasságkötéseknél közreműködni s felhatalmazása nélkül a kerület egy rabbija sem végezhet esketést (61); kerületi rabbi csak az lehet, ki a rabbi-képesítésen kívül még valamely német egyetemet is végzett (63); megválasztásánál a kerület székhelyét képező község 2 szavazattal a többi községek egy-egy szavazattal működnek közre (65) a kerületi hatóság vezetése alatt (66) s hivatalát belügyminiszteri megerősítés s a hatóság előtt tett hivatali eskü után foglalhatja el (69). Az istentisztelet változtatása a kerületi rabbi jóváhagyása nélkül nem eszközölhető (1860. trv. 5), mely istentiszteleti rend egész Hannoverában egyforma.

E szervezet góczpontját a kerületi rabbiság képezi, mely a hatósággal szemben bár csak véleményadásra van kötelezve, de ezzel épen — mint kizárólagos és közvetlen közvetítő közeg — nagy hatalommal rendelkezik a községek felett, minthogy a községek előljáróságának semmi befolyása nincs kultusz- és hivatalnoki személyi ügyekre.

Jelenleg Hannoverában három kerületi rabbiság (Landrabbinat) van: Hannover, Hildesheim és Emden központokkal.

6. Nassau.

A régi nassauai herczegség, melyet ma a wiesbadeni kormányzósági kerület (Regierungsbezirk) alkot, már 1852 január 7-én adott Verordnung die Kultusver-

hältnisse der Israeliten betreffend szabályzattal rendezte a községek vezetését, melyet kinevezett előljárók útján maga a hatóság intéz.

Az elnököket, a községek óhajításainak figyelembevételével, a kerületi hatóság nevezi ki s előtte tett eskü után vezeti be hivatalukba. A község nagyságához képest a kinevezett elnök mellé két vagy három elnöksegédet választhat a község, kiknek választását a hatóság megerősíti (1). Az elnök közvetlen szolgálati viszonyban áll a hatósággal (Kreisamt) (2), mely eldönti az elnök és elnöksegédek közt felmerülő nézeteltéréseket is (3). Az elnök kötelessége a község jogait és érdekeit megóvni, gazdasági ügyeit vezetni, évente a hatóság jóváhagyása céljából felterjesztendő költségvetést készíteni, minden évben zárószámadást benyújtani; továbbá gondoskodni a hitoktatás pontosságáról, valamint az Istentisztelet külső rendjét fentartani és a község valláserkölcsei állapotát minél hathatósabban előmozdítani (4—17); betegség vagy elutazás esetén jelentést kell tennie a hatóságnál, hogy az ügyek vezetésével ideje korán valamelyik elnöksegéd bizathassék meg (18). A vallástanárok, kik rendszerint előimádkozók és metszők is, a belügyi minisztérium által erősítetnek meg hivatalukban s csak annak jóváhagyásával bocsáthatók el; a község választása után az elnök köti meg velük a szerződést, mely a kerületi rabbi véleményezésével felterjesztendő a belügyi minisztériumhoz (12). A kultusz és vallásoktatás felügyelete céljából központi pénztár létesül, melyet a hercegi számvevőség ellenőrzésével a belügyi minisztérium kezel, s melyből négy kerületi rabbiság (Bezirksrabbinat) tartatik fenn;

a kerületi rabbi felügyel a kultuszra s vallásoktatásra és egyedül illetékes házasságkötéseknél való közreműködésre; hatósági megerősítésénél fogva állami hivatalnoki jelleggel bír (IV).¹⁾

Jelenleg csak három rabbikerület van: Ems, Weilburg és Wiesbaden központokkal.

7. Homburg.

Midőn 1866-ban Poroszországhoz csatoltatott, három részből alkottatott: 1. a Homburg grófság, 2. a Hesseni Nagyhercezséghez és 3. Bajorországhoz tartozott részekből. Mindezen három részben más-más a zsidó községi törvény. A hesseni részben megmaradt továbbra is a nagyhercezség 1841 november 2-án adott rendelete, melyről alább lesz szó; a bajor részben szintén fentartatott az 1866-ig adott bajor szervezeti törvény; a tulajdonképeni Homburg részre ma is fennáll a hesseni gróf által 1853 június 21-én kiadott Verordnung, die Bildung des Vorstandes der israelitischen Religionsgemeinden im Amte Homburg und die Verwaltung ihres Vermögens betreffend.

A község élén — e rendelet szerint — előljáróság áll, melynek közvetlen felettes hatósága a kormány (1). Az előljáróság áll: a rabbiból (Geistlicher), a kormány által kinevezett elnökből (erster Vorsteher) és Homburgban négy, a többi községben két-két nem állandó, hanem minden hat évben változó előljárókból; ezen nem állandó tagokat a rabbi és az első elnök aján-

¹⁾ 1866-ban Poroszországhoz csatoltatott s azóta az 1876-iki törvénytől itt is megszűnt a községkényszer.

latára a kormány nevezi ki a község vallásos, művelt és 30. éven felüli tagjai közül (2).

Az előljáróságban a rabbi elnököl s csak távollétében az első elnök (3); feladata: a kormány felügyeletével kezelni a község vagyonát, ellenőrizni a hivatalnokok pontosságát, a kormány által jóváhagyott templomrend betartásáról gondoskodni s a község valláserkölcsei érületét emelni; tisztán vallásos természetű ügyekben az előljáróság teljes mellőzésével csak a rabbi dönt (5). A községi kiadások fedezésére kivetett adót a kormány hagyja jóvá (9), 25 frton felüli rendkívüli kiadásokhoz előbb a kormány jóváhagyását kell az előljáróságnak kikérnie (14).

8. Hohenzollern-Sigmaringen.

Ebben a fejedelemségben, mely 1850-ben csatoltatott Poroszországhoz, az 1876-iki porosz törvény alapján megszüntetett községkényszer kivételével, ma is fennáll az 1837 augusztus 9-én adatott Landesfürstliches Gesetz die staatsbürgerlichen Verhältnisse der israelitischen Glaubensgenossen betreffend, melynek 37—44. §§. foglalkoznak a községi szabályzattal.

A kormány nemcsak a község vagyonának kezelésére, de a kultuszra való főfelügyelet jogát is gyakorolja (37). A rabbit a kormány előterjesztésére a fejedelem, az előimádkozót a kormány nevezi ki s szabja meg fizetésüket is. A rabbinak egyetemet és valamely német egyetemen «die mosaische Theologie»-t kellett végeznie. Rabbi és előimádkozó elbocsátása csak kormányengedéllyel eszközölhető (39). A rabbinak, vagy távollétében az előimádkozónak minden szombaton valláser-

kölcsi előadást kell tartania a templomban (40). Az Istentisztelet és vallásoktatás változtatása csak a kormány által megvizsgált s kinevezett rabbik engedélyével eszközölhető (41). A községi és templomi rend fentartására előljáróság ügyel fel, melynek tagjai: a rabbi, az előimádkozó s a község által választott s hatóságilag megerősített három községi tag (41). A legfőbb felügyeletet a kormány gyakorolja, mely fentartja magának a jogot, hogy kétes esetekben valamely szomszéd zsidó konzisztórium véleményét kérje ki (43).

Ez alatt a szomszéd konzisztórium alatt a württembergi értendő, melynek Synagogenordnungját is bevezette 1842-ben a sigmaringeni kormány.

9. Bajorország.¹⁾

A bajor község szervezetet, melynek alapját az 1813 június 10. adott Edict über die Verhältnisse der jüdischen Glaubensgenossen im Königreich Bayern képezi, miniszteri rendeletek szabályozták.

Az edictum, mely megszüntette a bajor zsidók pol-

¹⁾ Község szervezete fel van dolgozva Gotthelf, Die Rechtsverhältnisse der Juden in Bayern auf Grundlage der neuesten bayerischen Gesetze. München, 1852. és Silbernagl, Verfassung und Verwaltung sämmtlicher Religionsgenossenschaften in Bayern. Regensburg, 1883. cz. munkákban. Továbbá Hecht, Gegenwärtiges Verhältniss der Israeliten in der Pfalz cz. dolgozatában (Monatsschrift für Gesch. und Wiss. der Juden 1861. évf.), hol az 1823—1854. években kiadott rendeletek teljes szövegben közöltetnek. L. az Allg. Zeit. des Judenthums II. (1838) évf. 475. l. XI. (1847) évf. 717. l. és XIX. (1855) évf. 343. l.

gári kötelmeinek a községek útján való teljesítését, teljes lelkiismereti szabadság biztosításával Privat-Kirchen-Gesellschaft jelleggel ruházza fel a zsidó hitközségeket (23), s megengedi, hogy a hol legalább 50 család lakik, hitközséggé alakulhassanak (24) s a hol rendőri hatóság székel, ott templomot tarthatnak, rabbit alkalmazhatnak s temetőt szervezhetnek (24), mely utóbbi esetben vallási szertartást másnak, mint a rabbinak vagy helyettesének nem szabad végezni (25). A rabbit és helyettesét a község jelöli, de a kerületi kormánybiztos megvizsgálja s a vizsga alapján erősíti meg hivatalában; a kormánybiztos jóváhagyása nélkül a rabbi el nem bocsátható (26). A rabbinak bajor honosnak s tudományosan képzettnek kell lennie s uzsorás vagy hamisan bukott hírében nem szabad állnia (27). Megerősítése alkalmával esküt tesz az országos törvények megtartására s hogy a törvény ellen cselekvőket illetékes helyen feljelenti, valamint hogy külföldi vallásos főhatósággal nem lép semmiféle összeköttetésbe (28). A község vagyonát a rabbiból és a község által választott két tagból álló bizottság kezeli s intézi a községi ügyeket (31). (Ezt a pontot 1840 január 25. miniszteri rendelet megdöntötte s úgy intézkedett, hogy minden község élén előljáróság — nagyobbakban képviselőség is — áll, melynek számát s hatáskörét az egyes községek szabályzatai állapítják meg; a megválasztott előljárók és képviselők, a kerületi rabbi véleményezése alapján, a kerületi hatóság által erősítettnek meg.) Bajorország Rhein-Pfalz részében a községek öt évenként háromtagú bizottságokat választanak (Synagogenausschuss), melyek maguk kebelében válasz-

tanak elnököt; e bizottságokat a kerületi hatóságok erősítik meg.¹⁾ A rabbi a község által szerződésileg megállapított fizetésén kívül az államtól is kap évenként 540 márkát; hivatalos ornátusa olyan, mint a protestáns lelkészeké; alkalmaztatása előtt teendő hivatalos vizsgálatra a kerületi kormány bizottságot nevez ki, mely egy rabbiból s két-három tekintélyes községi tagból áll; változtatás a kultuszban a rabbi és a község egy harmadának ellenzésére meg nem engedhető.²⁾

Az 1863 márczius 27. miniszteri rendelet szerint a község területén lakó minden zsidónak a községhez kell tartoznia, mely alól kivételes esetekben csak a kormány adhat fölmentést.

Ezek a mai nap is fennálló törvények Bajorországban, hol a zsidó községek központi vezetése a minisztérium kezében van s rabbik megvizsgálása s előljárók megerősítése útján gyakorolja befolyását a belügyekbe is. 1835-ben ugyan a belügyi miniszter kezdeményezésére megindult egy mozgalom,³⁾ mely a községek szervezését tervezte, de célhoz nem vezetett. Ugyanis 1835 november 9-én a belügyi miniszter körlevelet intézett a kerületi kormányhoz, melyben a zsidók züllött vallásügyeiről panaszkodva s kiemelve a formák sokféleségét, a hitoktatás egyöntetőségének hiányát, az istentiszteletek különféleségét, az egyházi szervezet és egyházi főhatóság hiányát, a mi sok zavart, sőt szakadást is

¹⁾ Silbernagl, i. m. 242. l.

²⁾ Az ezekre vonatkozó miniszteri rendeleteket l. u. o. 246. kk. l.

³⁾ L. Jost, Neuere Geschichte I. k. 134. kk. II.

idéz elő a községben, felszólítja a kerületi kormányokat, hogy: I. hívják össze gyűlésbe: 1. a megvizsgált s megerősített rabbikat, 2. megvizsgált elemi és vallás-tanítókat, 3) minden község egy-egy meghatalmazottját a kerületi központokba; II. e gyűlés adjon véleményt: 1. a zsidó vallás alapelveiről, 2. a hitoktatásnál használt tankönyvekről, 3. a kultusz fennálló gyakorlatáról, 4. s egy esetleges egyházszervezetről s egyházi főhatóság mikénti létesítése felől; III. a gyűlés eredményei alapját fogják képezni egy Münchenben tartandó General-Versammlung israelitischer Abgeordneten-nak. Az intelligens zsidó elem nagy tetszéssel fogadta a rendeletet, de sok helyütt mély lehangoltságot idézett elő a kormány beleavatkozása a zsidó hitéletbe. A kormány — úgy látszik — nem saját kezdeményezéséből indította meg a mozgalmat; a bajor képviselőház 1831 november 5-iki gyűlésén Lang képviselő a következő feljegyzésre méltó szavakat mondotta: «Wenn ich nun die feste Überzeugung hege, dass alle den Juden gemachten Beschuldigungen auf gar keinem, oder nicht festem Grund gebaut sind, so möchte ich doch nicht behaupten, dass nicht so manche zum Theil veraltete, zum Theil höchst unzweckmässige Gebräuche eine Änderung höchst wünschenswerth machen. So ist z. B. eines der grössten Hindernisse des Fortschreitens der Juden in politischer und religiöser Hinsicht vor allem der Mangel eines obersten und entscheidenden Organs in Glaubenssachen. Alle Verbesserungen der einzelnen Gemeinden und Rabbiner sind und bleiben fruchtlos und führen stets Zwietracht und Hader herbei. Nur eine oberste geistliche, von den Ju-

den unabhängige und unmittelbar unter das Staatsministerium gestellte Behörde kann für die sämmtlichen Israeliten des ganzen Königreichs viel Gutes bewirken.»¹⁾ Közöltük ezeket a szavakat, mert nem egy képviselő véleményét fejezi ki, hanem Európa legnagyobb részének nézetét tolmácsolja; az volt a közfelfogás, — hazánkban is, mint látni fogjuk, Kossuth nyilatkozatta ki — hogy a zsidók előbb vallásukat reformálják s ez által legyenek alkalmasokká a polgári egyenjogúságra. Ez a megnyilatkozott közfelfogás indította a bajor kormányt is — valószínűleg a reformálás eltitkolt szándokával — egyházi szervezettel ellátni a bajor zsidóságot. Felszólítására hét kerületben tartottak gyűlést: Würzburgban, Baireuth, Ansbach, Augsburg, Speyer, Regensburg és Münchenben, de már az első napokban célját tévesztettnek tünt ki a tárgyalás, melyre a kormányrendelet értelmében oly heterogén elemek gyűltek össze: kevés s különböző előkészültségű rabbi, sok tanító s még több laikus kereskedő akart vallásügyekben itélni. Az alkotandó szervezetre vonatkozólag a wüzburgi kerület azt ajánlotta, hogy három rabbi és két-két világi tagból álló bizottság intézze a községek vallásügyeinek központi vezetését, mely bizottság három rabbi tagját az összes községek küldöttei választanák a működő rabbik közül; Baireuth, Speyer és Ansbach kerületei kilencz rabbi és kilencz

¹⁾ Verhandlung der bayerischen Kammer der Abgeordneten im Jahre 1831 über die Verhältnisse der jüdischen Glaubensgenossen. München (évszám nélkül). Gedruckt mit Pössenbacher'schen Schriften.

laikus tagból álló időleges synodusokat ajánlottak. 1837-ben azonban a miniszter már be is szüntette az egész mozgalmat, azzal a kifogással élve, hogy a községek nem akarják a költségeket viselni, melyekbe a főhatóság fentartása kerülne. De ha tudjuk azt, hogy már 1839 deczember 31-én miniszteri rendelet intézkedik, hogy a községek csak oly rabbit válaszszanak, ki a régi vallásos iránynak híve s nem hódol a «verderbliche Neologie»-nak s hogy 1845-ben a bajor kormány eltiltotta az ország rabbijait a frankfurti rabbigyűlésen való részvételtől, úgy a szervezési mozgalom hirtelen beszüntetésének okát inkább annak a — még a század elején megnyilatkozott — porosz elvnek kell tulajdonítanunk, mely inkább a zsidóság feloszlását előmozdító belviszályokat segítette elő, mintsem a mindenestre konzerváló erővel bíró szervezkedést.

10. Hesseni Nagyherczegség.

Abból a közfelfogásból indulva ki, hogy a polgári jogok megadása előtt azok kelyes gyakorlása czéljából alkalmassá tétessék a zsidóság, már az 1830 november 19-iki Verordnung die Bildung der Vorstände der israelitischen Religionsgemeinden betreffend egészen a nagyherczegi kormány kezébe juttatta a község belügyeinek vezetését. Minden község élén, mely legalább 50 családból áll, öt tagú, kevesebb családszámmal bíró község élén pedig 3 tagú előljáróság áll, melynek tagjai a község legtekintélyesebb és legműveltebb elemei közül kerüljenek elő (2). Az első előljáróságot a helyi hatóság meghallgatása után a tartományi kormányzás nevezte ki (3); az előljáróság akként újul meg, hogy

évenként egy kilép és helyébe a megmaradt tagok választanak másikat (5). Az előjáróság feladata a község vagyonát hatósági ellenőrzés mellett kezelni, valamint a kultusz rendjét s méltóságát fentartani (6).

Ezen módon az előjáróság, melyet a község megkérdezése nélkül nevezett ki a kormány, a mely a megkövetelt műveltség folytán mindig a kisebbségből került ki, már eleve a község ellenszenvével találkozott, mely erős ellenzékét támasztott, főleg ha kultusz-ügyekben tett reformáló intézkedést. Az utóbbi irányú javaslatokat maga a kormány sem támogatta, mert nem akart a vallásos érzület megsértésének darázs-fészkébe nyúlni. Ezért történt, hogy 1832-ben a kormány elutasította néhány egyesült előjáróságnak aziránti kérését, hogy egész Hessen fölé egy Obergeistlicher neveztesse ki, azon az alapon, hogy nem az összes községek kérelmezték. Majd Mainzban keletkezett egy párt, mely az öreg rabbi mellé még egyet akart alkalmaztatni, a mit a kormány csak abban az esetben engedett volna meg, ha az új rabbi terhét maguk a kérelmezők viselik.¹⁾

Ily körülmények, melyeket az előjárók kinevezésével szemben a községek tehetetlensége idézett elő, indították a kormányt az 1841 november 2-iki Verordnung die Bildung der Vorstände der israelitischen Religionsgemeinden und die Verwaltung des Vermögens derselben betreffend kiadására, mely rendelet képezi a mai községi szabályzatot Hessenben. E rendelet szerint a község élén álló előjáróság közvetlen felettes hatósága

¹⁾ Jost, Neuere Geschichte I. k. 149. l.

a kerületi, vagy tartományi kormány (1). A község nagysága szerinti öt vagy három tagú előjáróság első ízben úgy választatott meg, hogy a községek a kerületi hatóság elnöklete alatt tartott közgyűlésen választottak 10, illetőleg hat jelöltet s ezek közül nevezte ki a kerületi kormány az öt, illetőleg három tagú előjáróságot (3). Az előjáróságból egy minden évben kiválik s helye úgy töltetik be, hogy a kerületi kormány kinevez a község legnagyobb adófizetői közül annyi tagot, a hány megmaradt tagja van az előjáróságnak s ezen előjárók a kinevezett tagokkal egyetemben választják meg az új előjárót (5). Az előjáróság elnökét (erster Vorsteher) a kormány nevezi ki (7); hatásköre az előjáróságnak kiterjed a község vezetésére, melyről mindenben számot kell adnia a hatóság előtt (9—35).

A tartomány községeinek egysége a kerületi rabbik (Landrabbiner) alkalmazásában nyilvánul, kiknek hatáskörét s alkalmaztatási módozatát törvény nem szabja meg; a hatósági kerület községei szabad elhatározású egyesülés alapján választják a rabbit, kit az illetékes helyi hatóság erősít meg hivatalában.¹⁾

Ilyen kerületi rabbiságok, egymástól teljesen függetlenül, Grossherzogliches Rabbinat czímmel a következő városokban vannak a hesseni nagyherczegség területén: Darmstadt, Offenbach, Giessen, Alzey, Worms, Bingen és Mainzban.

¹⁾ Auerbach, i. m. 375. l.

11. Szász-Meiningen.

A Deutsch Isr. Gemeindebund 1897. évi kimutatása szerint 1487 zsidó volt nyolcz községben a herczegség egész területén, mely egy kerületi hitközséget képez a Landesrabbiner és a tartományi hatóság által közvetített vallás- s oktatásügyi miniszteriumi felügyelet alatt. Az egyes községek testületi jogokkal bírnak. Egy 1844. évi junius 11-én adott rendelet szabályozza a községek vezetését és templomrendjét, melynek ellenőrzése a minisztérium által megerősített Landesrabbinerre van bízva, kinek hatáskörét egy 1839 deczemberi Dienst-Instruction szabja meg, «um in dem Gottesdienst und dem Religionsunterrichte der in dem Herzogthum Meiningen sich aufhaltenden Israeliten Ordnung und Einheit herzustellen und dadurch auf die sittlich-religiöse und bürgerliche Verbesserung der Juden einzuwirken». A Landesrabbiner a tartományi főegyházi és iskolai hatóságnak van alávetve, mely nélkül semmi nemű változtatást a kultusz- és iskolaügyben nem eszközölhet (2); minden két hétben s az ünnepeken német szónoklatot kell tartania (5) s évenként legalább egyszer a többi községet is meglátogatnia s tapasztalatairól a herczegi konzisztóriumnak jelentést adnia (6); kötelessége odahatni, hogy a héber nyelv helyét az istentiszteleten fokozatosan egészen a német foglalja el (7). Tanító, kántor és metsző nem alkalmazható a herczegi konzisztórium beleegyezése nélkül (12). A Landesrabbiner kötelessége ellenőrizni a magántanítókat is (14).

12. Schwarzburg-Rudolstadt.

Ebben a kis fejedelemségben, hol összesen 60 zsidó lélek van, közvetlen állami befolyás alatt lehetne nemcsak a községi vezetés, de a kultusz- és vallásoktatás is, ha a fejedelemség három városában szétosztva élő 60 zsidó megfelelhette az 1856 február 15-én adott Verordnung im Betreff des Gottesdienstes und des Schul-Unterrichts der Juden által szabályozott községi intézményeknek.

E rendelet szerint a zsidó kultusz- és iskolaügy miniszteri felügyelet alatt áll, mely felügyeletet a tartományi és helyi egyházi s iskolai felügyelők, illetőleg a rabbi útján gyakoroltatja (1). A templomban a kötelező német prédikáció előtt és után német ének adandó elős az istentiszteletet vezető hivatalnok (rabbi vagy előimádkozó) felelős a minisztérium által előírt templomrendért (2). Esketést csak a hivatalos rabbi vagy helyettese végezhet (3), azonban az evangélikus böjtnapokon és virágvasárnaptól húsvétig nem szabad esketni (4). Az iskolák órarendjét a minisztérium hagyja jóvá (7). A nyilvános iskolai és magánházi tanítókat a rabbi vizsgálja meg s a minisztérium ellenőrizteti (9). Kultusz- és iskolaügyi kiadásokat maga a község fedez, de szükség esetén segílyt nyújt az állam is (13).

13. Waldeck.

Ebben a fejedelemségben 1833 július 15-én adott Gesetz über die Gemeinheiten der Juden nyújt pontos községi szabályzatot, melynek célja «megjavítani a zsidók vallásos kultuszát és tanítását.»

Mindenkinek kötelessége a fejedelemség területén levő valamely községhez tartoznia, oly módon, hogy ha a közelség vagy egyéb körülmények méltányosnak ítélnék is valakire egy külföldi templom látogatásának engedélyét, de a helyi község kerületének költségeihez hozzá kell járulnia (1). A községek célja: a nyilvános istentisztelet méltó fentartása, vallásos tanítás s vallásos családi szertartások eszközlése. Ezért minden községnek legyen temploma, ha annyi zsidó lakik egy helyen, hogy a költséget fedezni képesek (2). A kormány osztja be a községkerületeket s hagyja jóvá a községalakulást (3). A község hivatalnokai: az előimádkozó, a tanító, két előjáró — kik a község minden intézményére felügyelnek s megállapítják a költségvetést — s egy számvivő, ki beszedi a tagok járulékait (4). E hivatalnokokat az egész községnek legalább kétharmada jelenlétében választja a többség és a választást a kormány hagyja jóvá; a tanítónak, megválasztása előtt, a tartományi tanügyi hatóság előtt vizsgáznia kell (6). A hivatali idő kölcsönösen állapíttatik meg, de az elmozdításhoz a kormány engedélye szükséges (7). Az előjáróság évenként számot ad a közgyűlésnek s erről jelentést kell benyújtania a kormányhoz (8). Esketést a fejedelemség területén csak egy e célból választott s megerősített egyén (Glaubensgenosse) végezhet; ha valamely pár mást óhajt, kormányengedélyt kell kikérnie (10). A községi vagyon, adóügy és istentiszteleti és iskolarend felügyeletét közvetlenül az állami helyi hatóságok gyakorolják, kiknek legalább is három évenként meg kell vizsgálniok a községkezelést s jelentést kell tenniök a kormánynál (11).

Az 1863 január 30-iki törvény értelmében a hitközségi adó állami végrehajtó hatalommal szedhető be.

14. Lübeck.

Ezen szabad hanzaváros területén fennálló hitközség szervezeti rendjét a városi tanács 1865 április 5-én elfogadott szabályzata és 1868 január 13-án közzétett pótlása határozza meg.

A szabályzat teljes önrendelkezést biztosít a községnek a vagyon kezelésében s belső ügyeinek vezetésében, a mennyire az a vallásgyakorlat, oktatás és jótékony-ságra vonatkozik (1). A községet öt évre választott előljáróság igazgatja (6), mely választást a 70 éves korúak és betegek kivételével pénzbüntetés terhe mellett mindenkinek el kell fogadnia (8); a választást a rabbi elnöklete alatt tartott közgyűlés eszközli (9) s egy 3 évre választott 6 tagú képviselőtestület vezeti (20). Az előljáróság saját kebeléből választ elnököt (10) s feladata a község vallásos érzületét ápolni, a vagyont kezelni, hitoktatásról gondoskodni, a rabbi választást előkészíteni s egyéb hivatalnokokat alkalmazni (12). A képviselőtestület ellenőrzi az előljáróság működését (25). A közgyűlés választja az előljáróságot, a képviselőtestületet és a rabbit (26). A rabbi vezeti a község összes vallásos ügyeit (28), döntő szava van a kultusz- és oktatás dolgában (29) s a közgyűlés által választatik (30).

Ezen önrendelkezés mellett a városi szenátus, mint állami hatóság, annyiban gyakorol felügyeletet, hogy az előljáróság, képviselőtestület és rabbi választását megerősíti.

15. Majnai-Frankfurt.

Jelen községi szervezetének alapját a városi tanács által 1839 márczius 8-án adott Szabályzat, 1849 május 1-én s 1854 április 25-én hozott határozat és 1868 márczius 9-én kiadott kormányrendelet képezi.

A zsidók Frankfurtban, mint önrendelkezésű szabad városban, mindig a Tanács közvetlen hatósága alatt álltak, melynek legrégebb nyomát az 1613-iki terjedelmes szabályzatban, a Frankfurter Juden-Stättigkeitben találhatjuk meg. Ezen szabályzat, mely legfőképen a zsidók polgári viszonyait rendezte s községi belügyekre csak annyiban gyakorolt befolyást, a mennyiben hatással lehettek a város és a polgárság iránti kötelezettségek teljesítésére, változást szenvedett részben az 1815-iki bécsi kongresszus által beállott politikai átalakulások folytán, részben pedig magában a község kebelében ugyanazon időtájt felszínre került vallásos reformmozgalom következtében.

A kongresszus bizottságot küldött ki, hogy a szenátussal s a községgel folytatott békés tárgyalás útján szervezze a község viszonyát a városhoz, mely tárgyalások eredménye volt az 1825. évi január 20-án adott Gemeinde-Verfassung, mely szerint egy szenátor kezében volt az egész község feletti főfelügyelet. Ezen egy személyben összpontosult korlátlan főfelügyelet káros hatását a kultuszkérdések feletti harcban érezték meg leginkább a pártok, a miért is 1838-ban egy «allgemeines Reglement über die Organisation, die Funktions-Befugnisse und die Geschäftsführung des Vorstandes der isr. Gemeinde» megadását kérelmezték. Sokan

azt hitték, hogy az ilyen szabályzattal csak az előjárók akarják hatalmukat jobban kiterjeszteni s ellenfolyamodást nyújtottak be a tanácshoz, különösen hangsúlyozva azt, hogy kultuszügyeket ne az előjáróság, hanem külön e célból választott bizottság intézzen.¹⁾ Végre a Tanács 1839 márczius 8-án a következő Szabályzatot adta: A tanácsbiztos (Senatskommissär) felügyel a község vezetésére s az állam jogainak megóvására; jóváhagyása nélkül az előjáróság nem hozhat határozatot s közvetítő szerepet visz a község és a szenátus közt. A felügyelet az 1854. évi Tanácshatározat szerint kiterjed: a vagyonkezelésre, alapítványokra, állandó s rendkívüli bevételek s kiadások megvizsgálására; a felügyelettel megbízott szenátor évenként jelentést tesz a szenátusban a község állapotáról. Miután 1866-ban Frankfurt Poroszországhoz csatoltatott, a városi tanács közvetlen felügyeleti joga az 1868 márczius 9-iki rendelettel a kormány képviseletében a wiesbadeni hatóság által a frankfurti rendőrfőnökre ruháztatott.

Az előjáróság 9 tagból áll s évenként kiválik a legöregebb; ki hat éven át viselt előjárói tisztet, az *jogosult* a visszalépésre (3); a kiváló tag helyére hármat jelöl az előjáróság és hármat a képviselőtestület s ezen hat jelölt közül nevez ki egyet a kormány, illetőleg képviseletében a rendőrfőnök (1). A választmány vagy képviselőtestület ugyancsak 9 tagból áll, kik közül évenként hárman válnak ki; helyüket az egész község tölti be választás útján, de a választottak egyharmadát a

¹⁾ Jost, Neuere Geschichte, I. k. 94. kk. 1.

kormány erősíti meg (III). A választmány felülvizsgálja az előjáróság működését s az előjárósággal tartott közös gyűlésen határoz rabbi- és kántorválasztás, valamint kultuszügyek felett (II). A rabbiállás az előjáróság és választmány együttes ajánlata alapján s a kormány által történő kinevezés útján töltetik be (IV).

Ezekben az 5—14. pontig tárgyalt államokban meg van tehát a községek központi vezetése, de úgy, hogy számai az állami főhatóságtól indulnak ki s államilag megerősített, illetőleg kinevezett rabbik és előjárók útján érvényesíti befolyását az állam.

Nagyobbrészt önrendelkezéssel bírnak a községek a törvény keretén belül, de semmivé leszen ez az önrendelés úgy a belügyek vezetésében, mint a kultusz intézésében azáltal, hogy az állami megerősítési jogon megtörik a községek előjáró- és rabbiválasztási szabadsága.

III.

16. Kurhessen.

A régi hesseni választófejedelemség, mint a francia uralom alatt levő westpháliai királyság része, 1808-ban teljes egyenjogúságot adott a zsidóknak s francia mintára szervezte a községeket. A westpháliai király¹⁾ — Napoleon fivére — Jerôme udvarán jelentős állást foglalt el Casselben a volt braunschweigi Hoffactor Jakobsohn Israel, kinek ösztönzésére Jerôme 22 notables-ből

¹⁾ Bodemeyer, Die Juden. Ein Beitrag zur Hannoverschen Rechtsgeschichte. Göttingen, 1855. 33. l.; Grätz, XI. k. 306. kk. l.; Horvitz, die Israeliten unter dem Königreich Westphalen 15. kk. l.

álló gyülekezetet hívott egybe, mely 1808 márczius 3-án megcsinálta a westpháliai Consistorial Verfassungot. Ezen szervezet élén nem rabbi állt, mint Franciaországban, hanem Jakobsohn. A központi tanács tagjait az igazság- és belügyi miniszter javaslatára a király nevezte ki; de egy keresztény tagja is volt a Tanácsnak, Staatsrath Merkel, ki titkári minőségben rendőri ellenőrzést gyakorolt a zsidó egyházi hatóságra. A királyság községei hét kerületre osztattak s mindegyik élén egy rabbi s több előljáró állt; a rabbik kötelessége nemcsak vallásos irányú volt, hanem rendőri figyelemmel kellett kísérniök a híveket, sőt még prédikációikat is legalább félévenként a Tanács ítélete alá kellett bocsátaniok.

De Napoleonnak Németországból való kitakarodása után 1814-ben ismét visszaestek a régi jognélküli állapotba, melyből 1833-ban szabadítottak fel, mint legelsők a német szövetséges államok zsidói között. Azonban, ha mint polgárok nem is élveztek jogokat, úgy községeik szervezetét — bizonyára az előbbi westpháliai Consistorial-Verfassungot véve alapul — már 1823 deczember 30-iki Verordnung die gemeinheitlichen Verhältnisse der Israeliten betreffend szabályzatával rendezte az állam. Ez a szabályzat, némileg módosítva az 1833 október 29-iki Gesetz zur gleichförmigen Ordnung der besonderen Verhältnisse der Israeliten által, képezi ma is Kurhessen zsidó községeinek szervezetét, kiegészítve az 1866-ban Poroszországhoz való csatoltatása óta megjelent porosz rendeletekkel, melyek közül csak a községkényszer megszüntetése bír fontossággal.

Az 1823-iki szabályzat szerint a kormány által beosztott *községek* (1) előljárók (älteste) és rabbik által igazgattatnak. Az előljárókat a kerületi tanács (Kreisrath) ajánlatára a kormánybiztos terjeszti elő jóváhagyással a járás elnökének kinevezés céljából (4). Az előimádkozót a kerületi tanács jóváhagyása és a járási elnök megerősítése mellett a község választja s csak a járási elnök engedélyével bocsáthatja el (5). Külön metszőket a község nem alkalmazhat; minden zsidónak szabadjában áll, valamely rabbi által képesített bármely egyén által vágatni; rabbik egyáltalán nem lehetnek metszők, segédek s az előimádkozók pedig csak felső engedélylyel vághatnak, különös méltánylást érdemlő esetekben (6). A rabbinak, megválasztása előtt, a marburgi egyetem bölcsészeti karán s a tartományi rabbi előtt vizsgáznia kell, azután próbaszónoklatot tart, melyről a kormánybiztos, tartományi rabbi s a kerületi elnökség mond ítéletet (8). A rabbi alkalmazását és elbocsátását a kormány hagyja jóvá (9). Több község *kerületet* alkot, melynek élén egy elnök áll, kit a kerület összes előljárói választanak s a kormánybiztos jóváhagyásával a járási elnökség erősít meg (24). A kerületi elnök feladata: tudomást szerezni a kerület családi, vagyoni s ipari viszonyairól, ellenőrizni a községek kultusz-, oktatás- és szegényügyi állapotát, felügyelni a községek előljáróira s előimádkozóira s esetleges kifogásait a rendes évi jelentés keretén kívül is felsőbb helyen tudomásra hozni (25). Több kerületből *járas* alakul, melynek élén járási rabbi (Provincial-Rabbiner) áll, ki ellenőrzi a járas összes vallásügyeit s évenként jelentést tesz a tartományi rabbinál (27); a

járási rabbit a belügyminiszter erősíti meg, kinek jóváhagyásával el is bocsátható (28). A járási rabbi mellett van a járási elnökség (Provinzial-Vorsteher-Amt), mely gondoskodik a járás zsidó polgárainak tisztességes polgári foglalkozásra való szoktatásáról, rabbik alkalmazásáról, előljárók megerősítéséről, felügyel az anyakönyvvezetésre, vallásoktatásra, szegényügyre s közvetíti a községi ügyeket a kormányhoz (29). A járási elnökség 5—9 tagból áll, kiket a helyi hatóság ajánlatára a belügyminiszter nevez ki (30). Az elnökség mellett minden járásban kormánybiztos működik, ki képviseli az állam érdekeit, közvetlenül ellenőrzi az előljárók működését (32). A kormánybiztos évi fizetést s utazási költségeket a járási zsidó-pénztárból húz (33). A járási elnökség tagja lehet a járási rabbi is (34). Az egész tartomány vallásügyeit a tartományi rabbiság (Landrabbinat) vezeti, mely a fővárosban félévenként gyűlést tart; e gyűlés tagjai: az összes járási rabbik, kik közül a Casselben székelő niederhessen-járási rabbi Landrabbiner czímet visel, továbbá ugyanezen járás elnökségének egy tagja, mint a járási elnökségek képviselője, végre olyanok, kiket tudományos képzettségüknél fogva a belügyminiszter kinevez (35). A tartományi rabbiság feladata: a belügyminiszternek jelentést adni a tartomány vallásos állapotáról, rabbikat vizsgálni, vallásos kérdésekben véleményt adni, a községek valláserkölcsei felvirágoztatását előmozdítani. Gyűlésein résztvesz a casseli járás kormánybiztosa (36). A kiadások fedezésére van községi-, kerületi- és tartományi-pénztár (44—60).

Jelenleg Casselben székel a Landrabbinat, s a következő járásokra van felosztva a tartomány: Cassel (mely

Cassel, Fritzlar, Hofgeismar, Homberg, Melsungen, Rinteln, Rotenburg, Witzenhausen és Wolfhagen kerületeket foglalja magában) Fulda, Hanau és Marburg-járások.

17. Schleswig-Holstein.

Ezen tartományban, mely 1866-ban csatoltatott Poroszországhoz, ma is még az 1854 február 8-án adott Schleswigre vonatkozó és 1863 július 14-én megjelent s Holsteint illető régi dán törvény képezi a zsidó községe szervezet alapját; változás csak annyiban történt, hogy porosz királyi rendelet folytán 1867-ben a dán királyi kinevezési jog a tartományi kormányzásra ruháztatott át, s hogy az 1876-iki porosz törvény megszüntette a községhez tartozás kényszerét.

A községtörvény úgy Schleswigben, mint Holsteinban lényegében ugyanaz. *Schleswig* községei egy községet alkotnak, mely fölött egy a tartományi kormány által kinevezett rabbi (Geistlicher) áll, ki egyedül van jogosítva rabbifunkciót végezni. Az egyes községek szabadon választják előljáróikat. *Holstein* községei különállóak; rabbikat választhatnak, kiket a tartományi kormány erősít meg s ugyanaz szabja meg fizetésüket is, de az altonai rabbi a tartomány főrabbija (oberster Geistlicher), kinek a többi rabbik kultusz- és vallásos czerimóniák kérdéseiben alá vannak rendelve (11). Előljárókat szabadon választhatnak a községek, de a választásról jelentést kell tenniök a hatóságnál (13). A községek által kidolgozott helyi szabályzatokat a kormány hagyja jóvá (15).

18. Szász-Weimar-Eisenach.

Ezen nagyherczegség zsidó községeinek szervezete az 1823 június 20-iki Juden-Ordnung, 1833 május 7-iki Gottesdienst-Ordnung, 1862 április 6-iki és 1874 május 13-iki miniszteri rendeleten alapul.

A községek a tartományi kormány felügyelete alatt állnak, melyet a tartományi Oberconsistorium által gyakoroltat (1823 : 2). A községek fölé egy tartományi rabbi (Landrabbiner) és akadályoztatása esetére egy segéd (Adjunct) neveztetik ki, az összes községek templomi, iskolai és alapítványi ügyeinek felügyelete céljából (4). A községek kandidálják a rabbit, ki az eisenach-i Oberconsistorium előtt bölcsészetből, német és keleti nyelvekből s pædagogióból vizsgát tesz; ha a jelölt nem felel meg, úgy a községek teljes mellőzésével a tartományi kormány az eisenachi Oberconsistoriummal egyetemben választ s nevez ki rabbit, ki hivatalos esküt tesz a kormány előtt (5). *Istentiszteletet csak német nyelven szabad tartani* (6). Minden községnek előljárója (Schultheiss) van, kit a helyi hatóság erősít meg (9). A községek a tartományi rabbi és előljárók jóváhagyásával készíthetnek helyi szabályzatot (10). Az 1878 május 13-iki rendelet szerint a tartományi rabbi az állampénztárból húzza fizetését, de nem az állam költségén, hanem a községek járulékaiból.

Ezen teljesen egyházi jellegű szervezet mellett, midőn az egyetlen Landrabbiner vezetésére van bízva a tartomány minden községe, különösen figyelemre méltó az állam illetéktelen beleavatkozása a kultuszügyekbe; a kinevezendő rabbit keresztény egyházi hatóság, az

Oberconsistorium, vizsgálja meg s az istentisztelet német nyelven tartandó, mely utóbbi követelést egy 1837. évi miniszteri rendelet azzal tetézt, hogy bárminő concessiót kereső zsidónak bizonyítványt kellett felmutatnia arról, hogy rendesen eljár a német istentiszteletre.¹⁾

Az istentisztelet rendjét meghatározó szabályzat, mely 1833 május 7-én adatott, s a minőt még a legsötétebb középkorban sem erőszakoltak a zsidókra, páratlan voltánál fogva megérdemli, hogy bővebb ismertetést nyerjen e helyen.

A német istentisztelet keretében meg van engedve, hogy a héber nyelvet használhassák: 1. oly öregek, kikről a Landrabbi meg van győződve, hogy németül olvasni nem tudnak, 2. a tóra heti szakaszainak s a haftórák felolvasásánál, de úgy, hogy utána rögtön német fordítás is adassék; ezen követelés alól csak a következő részek vétetnek ki: I. Móz. XIX. 31—37. XXXV. 22. XXXVIII; II. Móz. XXXII. 21—35; III. Móz. XVIII. 6. XIX. XX. 11—20; IV. Móz. V. 11. vers-től végig; VI. 1. és 22—27; XXV. 6—8; V. Móz. XXVII. és XXVIII; 3. használható a héber nyelv a tóra olvasás elő és utóáldásánál, a tóra kivételénél s visszahelyezésekor, a Sófar-fúvás és a Dúchon alkalmazásával (1). Az imák méltósággal olvasandók (3) s éneklésre külön templomi énekek használandók (4). Minden istentiszteletnél prédikáció tartassék; a Landrabbiner lehetőleg egyszer évenként prédikál minden templomban, különben az előimádkozó olvas fel valamely val-

¹⁾ Jost, Neuere Geschichte I. k. 230. l.

lásos tanítást (5). Az imaidőt a Landrabbiner határozza meg előre egész évre (8). A szabályzat kiterjeszkedik továbbá a templomban való viselkedésen kívül, a temetési s esketési szertartásokra, a köznapi s ünnepi imarendre, pontosan meghatározván minden egyes elmondandó imát, a mely körülmény mind a mellett szól, hogy maguk a reformra törő zsidók készítették a szabályzatot, melyre a nagyhercegi jóváhagyást kérték ki, hogy az állami kényszert alkalmazhassák törekvésük keresztülvitelére.

19. Mecklenburg-Schwerin.

Ebben a nagyhercezségben, hol már a mult század közepén szervezkedtek a községek, 1812-ben azzal a föltétellel akarták a rendek a zsidók emanczipációját megadni, hogy vallásukat előbb reformálják. Ezen föltételhez való ragaszkodásnak tulajdonítandó, hogy az 1843-ban megindított s eredményre vezetett emanczipácziónális mozgalmat megelőzte Pál Frigyes nagyhercegnek 1839 május 14-én elrendelt községsszabályzata, Statut für die allgemeinen kirchlichen Verhältnisse der israelitischen Unterthanen im Grossherzogthum M.-Schwerin, mely szabályzat a zsidó egyházi ügyek központosításával a kultusz reformálásának könnyebb keresztülvitelét czélozta, s csekély változtatásoktól eltekintve alapját képezi a mai szervezetnek is.

A nagyhercezség zsidói egy egyházközséget alkotnak, melynek élén az Oberrath áll (1); az Oberrath tagjai: 1. két kormánybiztos, 2. egy tartományi rabbi (Landesrabbiner) és 3. öt választott képviselő (2). A tanácstagválasztást a kormány rendeli el (5), melyet

minden község hatósági felügyelettel fogantatosít (6). A választási jegyzőkönyvek alapján a kormány állapítja meg a legtöbb szavazatot nyert megválasztottak lajstromát (9). A tanács feladata: megállapítani az Istentisztelet rendjét és templomszabályzatát; metszők, előimádkozók és vallástanítók hivatalos kötelmeit szabályozni s az illetőket ellenőrizni; hivatalnokokat mulasztásokért fedéssel vagy felfüggesztéssel büntetni; valláserkölcsei s közhasznú intézményeket előmozdítani; vallásoktatást vezetni; a községek járulékait a tartományi rabbiság fentartásához kivetni; vallásügyi kérdésekben véleményt adni. A két kormánybiztos részt vesz az összes gyűléseken, de szorosán vett vallási ügyekben csak tanácskozási joggal bírnak (13). Tartományi rabbi csak az lehet, kinek rabbiképesítése van, gymnáziumot végzett, bölcsészettel foglalkozott valamely egyetemen, ismeri a pædagogiót s jó egyházi szónok (18). A benyújtott pályázatok alapján a tanács minden egyes tagja külön nyilatkozik írásbelileg az egyes pályázók felől s csak az tekinthető megválasztottnak, kire a tanácstagok közül legalább négyen szavaztak; a megválasztottat a nagyherczeg erősíti meg hivatalában (20—29). A tartományi rabbi feladata: örködni a tartomány zsidóinak valláserkölcsei állapota felett, minden szombaton és ünnepen német prédikációt tartani, vallásügyi kérdésekben dönteni, a szolgálattelvő hivatalnokokat approbálni, községeket vizitálni, esketéseket végezni s kultuszügyek körül támadt községi viszályokat a Tanácscsal együtt békés úton elintézni. (31). A nagyherczeg egy évi felmondással el is bocsáthatja a rabbit (44).

Az 1873 márczius 26-iki törvény szerint a nagyher-

czegség területén lakó minden zsidónak valamely községhez kell tartoznia s a hovatartozás kérdését az igazságügyi miniszter dönti el.

Az első tartományi rabbi dr. Holdheim volt, ki már 1843-ban a württembergi Synagogen-Ordnung mintájára a «Synagogenordnung für die Synagogen des Grossherzogthums Mecklenburg-Schwerin unter allerhöchster Genehmigung festgesetzt von dem grossherzoglichen israelitischen Oberrath in Schwerin» szabályzatot alkotta, a mivel az istentisztelet reformálását czélozta. Holdheim és utódja, Einhorn reformtörekvései szakadást idéztek elő a községekben, a miért is Einhorn távozása után abból az ötletből, hogy új tanácsot és rabbit kellett választani, 1853-ban a két kormánybiztos határozott utasítást adott a községnek, hogy csakis *történeti alapon* álló képviselőket válasszanak a tanácsba, kik olyan vallásos rabbit fognak választhatni, a ki a fennálló Synagogenordnungot megváltoztatja s megszünteti a szakadást. A schwerini község erélyesen felszólalt az utasítás ellen, védelmébe vette a távozott rabbikat s hivatkozott a szabályzat azon pontjára, mely szerint a kormánybiztosok ne avatkozzanak vallásügyekbe. De a tiltakozás mitsem használt, sőt következménye az lett, hogy a községek választási joga felfüggesztetett s a nagyherczeg nevezett ki tanácsot is, rabbit is. Végre, midőn 1869-ben megadatott a teljes emanczipáció, 1872 július 9-én kelt nagyherczegi rendelet újból visszaállította a községek tanács-választási jogát, mely tanács választja a tartományi rabbit.¹⁾

¹⁾ Donath, Gesch. d. Juden in Mecklenburg. 293. 1.

20. Württemberg.

Ezen királyság zsidóinak polgári helyzete javítása céljából 1824-ben került javaslat a rendek elé, kik az általános német minta után indulva károsnak vélték az emanczipáció megadását, mielőtt arra nevelés útján méltókká s alkalmasakká nem tétettek. Ez a felfogás hozta létre a jelen szervezet első alapját képező 1828 április 25-iki törvényt, melynek III. szakasza — Von dem Kirchenwesen der Israeliten — a zsidóknak jó polgárokká való neveltetését célzó központi szervezettel tárgyalja. E törvény szerint a királyság területén lakó minden zsidónak valamely községhez kell tartoznia (49), mely község alakulásához annak kimutatása szükségeltetik, hogy alkalmazottait tisztességesen fogja-e eltartani (50). Az istentiszteletet minden községben a rabbi vezeti; ha több községnek volna egy rabbija, úgy működését a kerület községeire rendszerűen kell besztani. A rabbik egy a községek által fentartott központi pénztárból (Central-Kirchenkassa) húzzák fizetésüket (51). A rabbik a zsidó főegyháztanács (Kirchen-Oberbehörde) ajánlatára a kormány által neveztetnek ki, ha rabbi képesítésen kívül egyetemet is végeztek és állami hatóság előtt vizsgáztak, s csakis kormány-engedélylyel bocsáthatók el (52). Az előimádkozót, ki rendszerint tanító is, az állami hatóság előtt tett vizsga alapján választhatja a község, s bármikor elbocsáthatia a főegyháztanács (53). Minden községnek előljárósága van, mely áll a rabbiból, előimádkozóból és a község által választott három tagból, kiket a kerületi hatóság megerősít (56). A királyság összes községei feletti fő-

felügyeletet a kormány által kinevezett fő-egyháztanács gyakorolja, mely egy kormánybiztosból s legalább négy zsidó tagból áll; e főhatóság fontos ügyeknél a királyság területén működő egy vagy több rabbit hívhat meg tanácskozásaihoz (57). A községek fennállásának biztosítására központi pénztár tartatik fenn, melyet az állam felügyelete mellett a fő-egyháztanács kezel (58—61).

Ezen általános szabályzatot kiegészíti az 1831 október 27-én adott *Königliche Verordnung betreffend die Bildung und den Wirkungskreis der Vorsteherämter der israelitischen Kichengemeinden und der israelitischen Ober-Kirchenbehörde*, mely közelebbről megszabja az előljárósági tagok választási módját (2), feladatait (4—9), előimádkozó választásának módozatát (10), gyűléseinek a rabbi elnöklete melletti vezetését s az állami és egyházi főhatóságához küldendő jelentéseit (11—15). Az egyházi főhatóságot ezen rendelet annyiban változtatta meg, hogy a kormánybiztoson kívüli négy tag közül egynek theologusnak kell ennie (16). Ezen főhatóság teendőihez tartozik: a községek és kerületek beosztása (17), rabbik fizetésének megállapítása, előimádkozók megvizsgálása, rabbik vizsgáinak előkészítése a kormánynál, előterjesztés rabbi-állások betöltésére, fegyelemi eljárás rabbik s előimádkozók ellen, felügyelet a községek vezetésére (18), templomépületek jókarban tartása, a községek adókivetésének felülvizsgálata, alapítványok ellenőrzése, felügyelet a községek vagyonkezelésére (19), a központi pénztár kezelése, segélyek megszavazása egyesek s községek részére (20), istentisztelet és templomrend, valamint rabbik és előimádkozók szolgálati szabályzatának

megállapítása, ima- és tankönyvek approbálása s vallásügyi kérdések eldöntése (21). A fő-egyháztanács a belügyi minisztériumnak van alárendelve, melynek megerősítése nélkül nem hozhat érvényes határozatot (22). Gyűlésein állandó referens a kormánybiztos, kivéve a vallásügyeket, melyeket a tanács teologus tagja ad elő (24). Vallásügyekben a kormánybiztos nem szavaz, de ily esetekben — ha szavazat-egyenlőség forog fenn — a belügyi minisztérium dönt (25).

Miután egy 1832 augusztás 3-iki miniszteri rendelet 13 rabbikerület és 41 községkerületbe osztotta be a királyság összes községeit, egy további, 1834 január 31-én megjelent miniszteri rendelet a rabbiállásra pályázók vizsgáit a következőkben állapította meg. Württemberg területén működni akaró minden rabbinak kétszer kell vizsgáznia: I. Tübingában, a belügyi és vallásügyi miniszterek által kinevezett bizottság előtt, melynek tagjai: az evangélikus theologiai fakultás egy tanára, a katolikus theologiai fakultás egy tanára, a bölcsészeti fakultás négy tanára és a zsidó egyházi főtanács teologus tagja (2); a vizsga tárgyai: ó-testamentumi exegezis és bevezetés a Szentírásba, zsidó vallás-tan és dogmatika, talmud és rituáltörvények, pædagogia és didaktika, vallásbölcsészet, latin és görög philologia, történet és földrajz, számtan és fizika és végül próbaszónoklat (6); sikeres vizsga alapján rabbi-segéd képesítést nyer (15). II. Ezen első vizsga után folytatott két évi gyakorlat után bocsátható a jelölt a második vizsgára (16), melyet a zsidó egyházi főtanács teologus tagja s egy a minisztérium által kijelölt rabbi előtt kell letennie; a vizsga tárgyai az első vizsga zsidó val-

lástudományi tárgyain kívül a törvények ismerete és a hivatal gyakorlati kezelése (18). A vizsgázott jelöltek nevei a hivatalos lapban tétetnek közzé (21).

A községi előljárók választását az 1851. évi márczius 25-iki királyi rendelet szabályozta.

Ezekben a 15—19. pontig tárgyalt államokban szintén meg van a községek központi vezetése, mely magától a kormányhatalomtól indul ki; de annyiban rosszabb az előbbi csoportnál, a mennyiben itt az állam közvetlenül avatkozik bele a zsidó kultuszba. A községek tehetetlenül állnak az állam gyámkodásával szemben s minthogy a kormányfelügyelet gyakorlását tulajdonképen tartományi rabbiság eszközli, melynek betöltése egyedül a kormánytól függ, könnyen érvényesítheti szorosán vett vallási ügyekben is a korlátlan jogkörrel felruházott egyházi főhatóság útján befolyását a kormány. Ebben a csoportban sem a községek autonom választásából indul ki a központi vezetés, hanem a kormányhatalomból, mely szolgálatra kész közeget talál a községi főhatóságban bármily irányú óhajának keresztülvitelére.

IV.

21. Elzász-Lotharingia.

Midőn 1871-ben Németországhoz csatoltatott, község szervezete csak annyiban szenvedett változást, hogy a francia-német békeszerződés 5. pontja értelmében megszűnt minden összeköttetése a párisi központi Consistoriummal. Elzász-Lotharingia zsidó község szerve-

zete teljesen azonos a francia szervezettel, csak központi Tanácsa nincs; Colmar, Strassburg és Metz székhelyekkel községkerületeket alkot, de a központi tanács összekötő és az állammal közvetítő hatósága helyébe a helytartó és a kerületi állami hatóságok léptek; a kerületi hatóságok viszik a közvetítő szerepet a Consistoriumok és a minisztérium közt, s az elzászi helytartó jogaihoz tartozik a consistoriális- és rabbikerületek beosztása, valamint a községi hivatalnokok kinevezése.¹⁾ Főrabbi, rabbik és előimádkozók — ép úgy mint Franciaországban — az állampénztárból húzzák fizetésüket.

22. Anhalt.

Lípót Frigyes anhalti herceg 1865 márczius 1-én kiadott rendeletével az uralma alatt lévő zsidók kultusz és oktatásügyét az államminisztérium közvetlen felügyelete s vezetése alá helyezte, de tulajdonképeni község-szervezeti törvényt csak 1886 február 20-án adott az anhalti hercegség. Ezen törvény előnye abban rejlik, hogy az állam természetes ellenőrző joga mellett meghagyta a községek szabad autonómiáját s az állami felügyelet gyakorlása céljából egy az állampénztárból fizetett tartományi rabbiságot létesített, melynek azonban a hercegség területén működő rabbikkal szemben semminemű főhatósági joga nincsen.

A községek államilag jóváhagyott alapszabályaikkal szabadon vezetik saját ügyeiket, csak hogy rabbijaikat s egyéb szolgálattevő hivatalnokaikat a hatóság erősíti meg (1). Az állami felügyeletet a belügyminisztérium, s

¹⁾ Auerbach i. m. 378. l.

felsőbb fórum gyanánt az államminisztérium gyakorolja. (2). Ezen felügyelet gyakorolhatása céljából a herceg kinevez egy Landesrabbiner-t (3). kinek szolgálati viszonyát s teendőit az államminisztérium szabja meg (4). és a ki mindazon községek rendes rabbija, melyeknek nincs hatóságilag megerősített saját rabbijuk; ezen községekben legalább egyszer az évben prédikálnia kell. 5. A Landesrabbiner engedélye nélkül külföldi rabbi nem végezhet a hercezség területén semmi funkciót; előimádkozót s metszöt csak jóváhagyásával, illetőleg előzetes megvizsgálása alapján fogadhatnak azon községek, melyekben nincs hatóságilag megerősített rabbi. (6). A Landesrabbiner az állampénztárból húzza fizetését s utazási általányát, a miért is utazásai alkalmával nem igényelhet a községektől költségmegtérítést (7).

23. Oldenburg.

Ezen hercezség zsidó községsszervezete, mely a fenálló szervezetek közt a legkielegítőbb, az 1858 július hó 3-iki törvényen alapul. Irányelve az, hogy a kormány befolyása csakis államérdekek megóvására terjedjen ki, hogy a községek, mint autonom testületek, egymástól teljesen függetlenek s az országos zsidó érdekeket képviselő központi hatóságot maguk a községek választják.

A hercezség zsidó lakósai kilencz községbe osztattak be (1), melyek együttvéve alkotják a Jüdische Landesgemeinde-t. (2). Minden községnek van egy Synagogengemeinderath ja, mely elnökből s két előljáróból áll, kiket az illető község szavazóképes tagjai válasz-

tanak meg (3). Ezen községi előljáróság feladata: a templom s iskolarend fentartása, a községi vagyon kezelése a Landrabbiner jóváhagyása mellett előimádkozó és tanító alkalmazása (4). A községek felügyelő hatóságát képezi a Jüdische Landesgemeinderath, melynek elnöke a Landrabbiner, tagjai pedig a kilencz községi elnök, s feladata: megválasztani s kinevezés végett a nagyherczeg elé terjeszteni a Landrabbiner-t, felügyelni a községek rendjére, községi előljárók elleni panaszokat elintézni s községi szabályzatokat felülvizsgálni (5). A Landrabbinert a nagyherczeg nevezi ki (6.)

34. Baden.

A badeni nagyherczegség zsidó községszervezete a legrégebb a németbirodalmi tartományok szervezetei között s egyes keresztülviteli módozatoktól eltekintve az 1809 január 13-iki edictumon alapul.

Abból az elvből indulva ki, hogy «die Judenschaft des Grossherzogthums bildet einen eigenen konstitutionsmässig aufgenommenen *Religionstheil* unserer Lande» (1), a nagyherczegség zsidói beosztatnak községekbe (Orts-Synagoge) s kerületi községekbe (Bezirks-Synagoge), melyek felettes központi hatóságát a zsidó főtanács (Oberrath) képezi. Minden községnek tudományosan képzett rabbija s egy előljárója van; mindkettőt a kerületi kormány erősíti meg (XXX). A kerületi község élén egy Landrabbiner és két Land-Älteste áll, kiket a kormány erősít meg s kik a községek rendjére ügyelnek fel (XXXII). Az Oberrath egy elnökből, két kerületi rabbiból, két rendes s három rendkívüli kinevezett tagból áll (XXXIV). Az Oberrath megürese-

dett helyét a megmaradt tagok javaslatára a nagyherceg tölti be (XXXVI), a kerületi rabbikat és előljárókat az Oberrath javaslatára a kerületi hatóság (XXXVII), a helyi rabbikat és előljárókat pedig — előbbit a kerületi rabbi képesítése alapján — a kerületi előljáróság nevezi ki (XXXVIII).

Az 1812 május 4-én adott nagyhercegi rendelet folytán az Oberath mellett állandó kormánybiztos működik, ki képviseli az állami érdekeket s az Oberrath határozatainak állandó referense a minisztériumban.

Az Oberrath 1827 márczius 5-iki belügyminiszteri rendelettel reorganizáltatott s működési köre a következő három szakosztályba osztatott fel: I. foglalkozik az adminisztrációval, beosztja a kerületeket, felülvizsgálja a községek költségvetéseit, megerősíti, felfüggeszti, elbocsátja vagy nyugdíjazza a hivatalnokokat; ezen szakosztály felöleli az egész Oberrathot; II. vallásügyekkel foglalkozik s tagjai az Oberrath világi tagjain kívül még három rabbi; gondoskodik a zsidó hitelvek fentartásáról s terjesztéséről, a kultusz méltóságáról, a zsidók valláserkölcsei viselkedéséről; vallásos kérdésekben dönt lefelé s véleményt ad a kormány eziránti megkereséseire; itél kétes házassági s válási esetekben, s rabbijelölteket s tanítókat megvizsgál; mindezen ügyeknél a kormánybiztosnak s az Oberrath világi tagjainak csak tanácskozási joguk van; ha valamely ügy nem juthatna dülőre, ugy szinódus hívandó egybe, melynek tagjai: az Oberrath, az ország valamennyi rabbija, s a három legöregebb kerületi előljáró, de ezen szinódusban is csak a rabbiknak van döntő sza-

vuk ; III. iskolai ügyek tanácsa, a mely azonban 1862-ben megszűnt.

Az 1827 márczius 13-iki miniszteri rendelet meghatározza a kerületi községek élén álló előljáróság hatáskörét, mely szerint közvetítik a kormány és Oberrath rendeleteit a községekkel, tanácskoznak a kerület valláserkölcsei állapota felett s szükséges javaslatokat terjesztenek az Oberrath-hoz, valamint üresedésben lévő állások betöltését készítik elő a felsőbb hatóságoknál.

Az 1833 május 15-iki rendelet megváltoztatta az 1809. évi edictum rendelkezését a helyi községek előljárósága ügyében; e szerint minden községnek 3—7 tagú előljárósága van, melyet az egész község szavazóképes tagjai választanak, s a rabbi csak vallásügyekben hivatik meg a tanácskozásokhoz, mely esetekben azonban ő elnököl. Az előljáróság feladata: a szegényügy rendezése, községi költségvetés készítése, metszők alkalmazása s az Oberrath által ki-nevezendő előimádkozók és tanítók iránti előterjesztés, valamint a felsőbb hatóságok rendeleteinek végrehajtása.

Mindezek után tekintetbe véve azt, hogy a rabbi állások betöltése egyedül a kormánytól függ, s hogy az Oberrath, mint központi hatóság költségei az állampénztárból fedeztetnek, valamint hogy az Oberrath minden tanácskozásán kormánybiztosnak kell részt vennie, könnyen képzelhető, hogy az állam még kultuszügyekben is érvényesítheti befolyását.

25. Braunschweig.

Ezen herczegség községei egymástól teljesen függetlenül, autonom jogkörrel, kormány-jóváhagyással ellátott alapszabály szerint szervezkednek. A herczegség főközsége Braunschweig, melynek szabályzata 1853-ban hagyatott jóvá, s melynek 8. §-a szerint: «die Gemeindeverhältnisse werden unter Ober-Aufsicht des Stadt-Magistrats, resp. des herzoglichen Staats-Ministeriums: 1. durch das Vorsteher-Collegium (mely három tagból áll) 2. durch die Repräsentanten-Versammlung (10 tagú) 3. durch die Gemeinde-Versammlung geregelt;» az utóbbi csak előjárók s képviselők választása, alkalmazottak véglegesítése és a kultusz változtatása céljából gyűl össze. Braunschweig községen kívül csak Holzminden, Ottenstein, Seesen, Stadtoldendorf és Wolfenbüttel városokban van kormány — hatóságilag megerősített szabályzat alapján szervezett község; ezen hat községben minden ott lakó zsidónak kell a község fentartásához járulnia. Az összes községek élén Landrabbiner áll, a ki egyszersmind Braunschweig helyi rabbija. A Landrabbiner-t a braunschweigi község szavazóképes tagjai választják, s a kormány megerősíti. A rabbi csak az előjáróság és képviselőtestület hozzájárulásával eszközölhet változtatást a kultuszban. Ha rituális kérdésekben véleményeltérés merülne fel a rabbi és előjárósága közt, úgy három külföldi rabbiból álló bíróság dönti el az ügyet. A rabbi csak kormány-engedélylyel bocsátható el (1841 deczember 29-én a városi tanács által kiadott Rabbinars-Regulativ der jüd. Gemeinde zu Braunschweig).

26. Lippe.

Ebben a fejedelemségben, melyben még 1897-ben összesen 796 zsidó lélekszám volt, már az 1858 június 30-iki törvény szabályozta a községszervezetet. E szerint a fejedelemség összes zsidói egy gyülekezetet alkotnak Landjudenschaft czimmal (13), de a szükséghez képest a kormány-jóváhagyással külön önálló községekre is oszolhatnak ezen kereten belül (14). Minden zsidó valamely községhez tartozni s terheit viselni kénytelen (15). Elnökét az összes szavazóképes tagok gyűlése választja s a kormány megerősíti (17). Nagyobb községben a kormány jóváhagyásával a közgyűlés által kijelölt választmány választhatja az elnököt (18). A kormány jóváhagyását kell a községnek kikérnie új adók kivetésénél, kölcsön felvétel s ingatlanok eladásánál (19). Az összes községeket érdeklő ügyeknél a kormány tanácskozásra hívja össze az elnököket, de a folyó ügyek intézésére az elnökök saját kebelükből három tagú bizottságot választanak (landjudenschaftlicher Ausschuss), melynek Detmoldban kell székelnie, s a mely képviseli a községeket s átveszi és továbbítja a kormány rendelkezéseit (21). Valamennyi község kultuszát a Landrabbiner vezeti; a templomszabályzatot a kormány hagyja jóvá s eldönti a rabbi és valamely község közt fölmerülő viszályt (22). A Landrabbiner állását az elnökök véleményezése alapján a kormány tölti be s fizetését a kormány felügyelete alatt lévő zsidó központi pénztárból húzza (25—27).

Ezen 20—25. pontig tárgyalt csoportban találjuk meg a német birodalom zsidóinak községszervezetei

között az aránylag legkielégítőbb szervezetet. A községek központi vezetés céljából szervezve vannak, de nem az állam kezében van a központi vezetés, hanem a községek autonom jogának meghagyása mellett szabad választás hozza létre a vezető hatóságot; az állam, természetes jogánál fogva a legfőbb felügyeletet gyakorolja, melynek következtében a központi főhivatalok betöltésénél fenntartja a megerősítés jogát.

Ha ezután még tudjuk azt, hogy Szász-Altenburgban, hol egészben 40 zsidó lélek van, Reussban, hol 205, Schaumburg-Lippe-ben, hol 222, Koburg-Gothában, hol 580, Brémában 1057 és Mecklenburg-Strelitzben, hol 489 zsidó lakik, egyáltalán nem létezik községszervezeti törvény s a községek mint magántársulatok csakis a magántársulatokra vonatkozó állami törvények keretében szervezkedhetnek, úgy immár teljes fogalmat alkothatunk a nagy Németbirodalom területén fennálló községek szervezeti viszonyairól.

Huszonöt féle szervezet keretében mozog a német zsidók hitközségi élete; egyik sem követte a másikat, mind külön-külön fejlődött ki a helyi tartományi viszonyokból. A szertehuzó teljes szervezetlenségtől egészen a helyi és korviszonyoknak megfelelő legkielégítőbb szervezetig megtalálható a német birodalomban a községszervezet minden képzelhető alakja. De mindezek közt — Elzász francia szervezetétől eltekintve — állami felügyeleti jog fenntartása mellett teljesen autonom szervezet csak Oldenburgban van, egyebütt, ha már szervezve vannak is a községek, vagy maga a kormány tartja kezében a községek igazgatásának gyepelőjét, vagy a községek mellőzésével a kor-

mány által kinevezett s befolyása alatt lévő központi hatóság intézi a községek ügyeit.

Legujabban két érdekes mozgalom köti le a német zsidóság figyelmét. Az Allgemeine-Zeitung des Judenthums 1900. évf. 45. számában dr. Philippson Márton tekintélyének s befolyásának egész súlyát latba vetve azzal az indítvánnyal lépett fel, hogy a zsidó közérdekek megbeszélése s az állam iránt táplált igények hatásos támogatása céljából évenként egyetemes gyűlést tartsanak a német zsidók. Az indítvány erős visszhangot keltett, élénk érdeklődéssel tárgyalják azt a felekezeti lapok, annak kapcsán új eszmék merülnek fel, melyek mind azon egy pont körül csoportosulnak, hogy felpanaszolják a birodalmi zsidóság szétagoltságának hátrányait s a felekezeti érdekek megvédését az összbirodalom zsidó lakosságának együttes fellépésétől remélik. Ez idő szerint, a mikor a mozgalom még nem öltött határozott alakot, még a jövő titka, hogy mi lesz annak végeredménye, de valószínű, hogy valamilyen egyetemes szervezkedéshez fog vezetni, melyet előbb-utóbb, mint a birodalom összes zsidóinak közvetítő fórumát a kormány is el fog ismerni.

A másik mozgalom, mely nem maradhat kihatás nélkül a német zsidók községi szervezetére, a birodalmi gyűlés centrumpártjának «türelmi javaslata», mely eddig ugyan még nem került nyílt parlamenti tárgyalás alá, de már is magas hullámokat vert fel az összes politikai pártokban. A javaslat szerint: minden német alattvalónak szabadjában álljon bárhol a birodalom területén vallásgyakorlatra egyesületet alkotni s teljes vallásszabadsággal házi vagy nyilvános isten-

tiszteletet tartani (1. §.); vallásközösségeknek, melyek a birodalom valamely részében nyilvánosan el vannak ismerve, szabadjon a birodalom bármely más részében minden állami, vagy hatósági beavatkozás nélkül istentiszteletet tartani (5. §.), s hogy azon elismert vallásoknak szabadjon a lelkészi hivatalokat — a mennyiben azok nem az állam pénztárából tartatnak fen — minden hatósági megszorítás nélkül külföldi egyénekekkel is betölteni. (7. §.)

Nem lehet ma még jóslásba sem bocsátkozni, hogy minő sorsra jut majd a javaslat; de ha esetleg győzelmesen kerül ki a parlamenti vitából, úgy a legközelebbi jövőben nagy változások is várhatók a zsidók községi szervezetében. Mert ha egyrészt szabad tér nyitnak a különböző vallásos irányzatúaknak egy és ugyanazon város területén különálló községekbe csoportosulni, úgy másrészt porosz, vagy bajor területen is nyilvános vallás közösségnek kell elismerni azt a zsidóságot, mely badeni, vagy württembergi területen a nyilvánosság jellegével bír; s ha egyrészt külföldi rabbik, kántorok s egyéb hivatalnokok elől nem lehet majd a sorompókat lebocsátani, úgy másrészt hatályát kell veszítenie ama szászországi törvénynek is, mely eltiltja az állatok rituális levágását. E javaslat törvényerőre emelkedésével az egész német birodalom zsidósága egy törvény hatása alatt élne, mely idővel az egész birodalmi zsidóság egységes községi szervezetéhez vezethet.

III.

Hollandia.¹⁾

Egy európai államban sem élveztek a zsidók oly nagy szabadságot, mint Hollandiában, mely megnyitotta kapuit a spanyolországi kiűzöttek előtt s nyugalmas otthont biztosított a hazátlan menekülők számára. Az amsterdami községet spanyol-portugál kivándorlottak alapították és az oda menekült s a zsidóság kebelébe visszatérni akaró kényszerkeresztények gyarapították. 1593-ban, miután Németalföld föllázadt II. Fülöp ellen s lerázta magáról a spanyol igtát, érkeztek Amsterdámba az első marranok, kiket Móse Uri vett föl a zsidóságba s a kik már 1597-ben templomot is építettek, melyek «Béth Jákób»-nak neveztek el. A község rövid idő alatt annyira nagyobbodott, hogy már 1610-ben még egy templom épült, melynek «Nevé Salom» volt a neve.²⁾

Mindkét templomnak külön előljárósága és rabbinátsusa volt. A XVII. század első felében Menasse b.

¹⁾ A hollandiai zsidók község-szervezetének ismertetéséhez a Jost, Neuere Geschichte (1815—1845) II. köt. 87—108. lapjain közlöttek és Dr. Lewenstein T. úr haagai főrabbi, valamint Dr. de Hartog L. úr, az amsterdami egyetemen az államjog nyilvános rendes tanára és a «Verordeningen voor het Nederlandsch-Israëlitisch Kerkgenootschap» gyűjtemény szolgáltaták az adatokat.

²⁾ Back, Die Entstehungsgeschichte der portugiesischen Gemeinde in Amsterdam und Rabbi Menasse ben Israel. Frankfurt a/M. 1883. 8. l.

Izraél volt a Nevé Salom-templom rabbija, kinek Saul Morteirával, a Béth Jákób-templom rabbijával végzetes viszálya támadt, a mely viszályt történetiróink személyes okokra vezetik vissza. Tényleg azonban sokkal mélyebben rejlett az ok, mely harczra ingerelte a két tudóst, s mely hangos vádat emel az amsterdami község vezetői ellen a történet ítélőszéke előtt.

Ugyanis az évtizedeken át kereszténységben élt marranok már egészen beleélték magukat oly nem-zsidó szokásokba, melyek nem voltak összeegyeztethetők a zsidó hagyományos szigorú törvénnyel. «Velük esznek-isznak, beretválnak, korcsmákba s színházakba járnak» tör ki Saul Morteirából a vallásos fájdalom, mely alaptónusát képezi prédikációinak, mikkel a marranok meggyökeresedett szokásait ostromozva, nem a szeretet gyöngédségével igyekezett a szigorú observanciát megkedveltetni a hozzá nem szokott áttértekkel, hanem a türelmetlenség pusztító tüzével akarta fölemészteni immár lényükké vált s öntudatlanul is megnyilvánuló szokásaikat. De Menasse ben Izraél maga is született Marran volt, a ki nemcsak természetes részvétellel viseltetett sorsüldözötte testvérei iránt, de meg is értette a marranok öntudatlan, szándék nélküli tévelygéseit, ő tudta azt, hogy minő emberfölötti erő szükségeltetik a kereszténységben nevelt s már természeté vált hajlamok leküzdéséhez és Menasse nagyobb elnézést tanusított, több szeretettel gyakorolta a rabbi hatalmát. Saul Morteira mondta ki a halhatatlan Spinoza fölött is 1659 július 27-én a Nagy Átkot, a mely időben Menasse ép Londonban tartózkodott, hogy Cromwellel a zsidóknak Angliába való befogadása

iránt tárgyaljon ; Menasse bizonyára megakadályozta volna a bölcész kiközösíttetését, a minek legékesebben szóló bizonyítékát nyújtja az, hogy távollétében elégitette ki Saul az áldozatra vágyó türelmetlenséget.¹⁾

Spinoza tragikuma szomorú illusztrációját képezi a községi előljáróság két századon át kifejlett hatalmaskodásának. Igaz ugyan, hogy ha valahol, úgy Amsterdamban gyakorolták az előjárók (Parnassim) valóban az igaz ügy érdekében, a hit megerősítése céljából jóhiszeműleg a félelmetesen korlátlan hatalmat, mely alatt a XVIII. század folyamán letelepült s külön községgé szervezkedett német zsidók, kik hazájukban nem voltak hozzászokva ahhoz a kiméletlen türelmetlenséghez, szintén sokat szenvedtek. Az egész község, portugálok és németek, egyaránt vágyakoztak már egy jobb kor után, melyben államtörvény fogja megtörni az előjárók hatalmát.

Végre 1795 márczius 4-én bevonultak Amsterdamba a francziák s kihirdették a polgári egyenjogúságot. Ám a német és portugál községek előjárói manifesztumot bocsátottak ki, mely a szabad jogot zsidóellenes valaminek tüntette fel, a mennyiben ki fogja vetköztetni a zsidókat sajátos mivoltukból. E nyilatkozat ellen, melyet néhány nap alatt 600-an irtak alá, állást foglalt a művelt elem s a község kettészakadása elke-rülhetetlenné vált. Az ósdiak nem akartak megválni autonóm előjogaiktól, különösen nem az önálló zsidó biróságtól, csak azért, hogy egyes «vallástalanok» állami szolgálatba léphessenek. Mindkét párt a kor-

¹⁾ Back, i. m. 15. l.

mányhoz fordult tehát, melynek tagjai közül a hollandiak — kik a zsidókat még régi jognélküli helyzetben szerették volna látni — az ósdiakat pártolták, holott a francziák a polgáriasuló zsidók törekvéseit mozdították elő. Végre a franczia befolyás győzött, a zsidók emanczipáltattak, megszűnt a községi biráskodás s megalakult külön templommal a reformközség, mely utóbbi annál elkeseredettebb harcot intézett fel, minél inkább vált nyilvánvalóvá, hogy a szakadás nem is vallásos okokból történt, hanem egyedül az előljárók hatalmának megtöréseért. Az új község befolyásának ez sikerült is. 1798 márczius 16-án a kormány hatósági bizottságot küldött a régi templomba s kihirdette azt az ítéletét, mely: «... megrója az előljáróságot, a miért az alkotmányos törvény ellenére is polgári biráskodást gyakorol. A kormány nem akar vallási belügyekbe avatkozni, de megszünteti a régi hatóságok által jóváhagyott községi határozatokat, melyek világi hatalmat adnak az előljáróságnak. Így pl. a régi határozatot, mely szerint minden községi tagnak aláírásával kellett köteleznie magát arra, hogy feltétlenül engedelmeskedik az előljáróknak; vagy azon 1737. évi határozatot, mely ezer forint büntetést szab azokra, kik ellenszegülnek az előljáróknak; továbbá az 1752. évi határozatot, mely kizárja a község kötelékéből azokat, kik megesett nőekkel lépnek házasságra; továbbá azon 1743. évi határozatot, mely 25—100 frtig terjedő birságot szab azokra, kik nem az előljárók által megjelölt «büdös» Mikwa-t használják, valamint azon 1730-ban hozott határozatot, mely két heti börtönt s másodszeri ismétlés esetén nyilvános megkorbácsolást

szab ki azokra, kik nem a község hivatalos mészárszékeiben vásárolnak húst. Mindezeket most megszünteti a kormány, de egyszersmind feloszlatja az előljáróságot is s egy öttagú ideiglenes bizottságot nevez ki a község vezetésére.»

Az új községben nagy örömet szült ez az ítélet, de annál nagyobb volt a harag a másik részen s elkeseredetten folyt a harcz mindaddig, míg Napoleon erős kézzel Hollandiára is el nem rendelte 1808 deczember 17-én a franczia mintára megalkotandó központi consistoriális községi szervezetet. Azonban a német és portugál községek közt sokkal mélyebben gyökerezett egymás iránt a gyűlölet, hogysen akár egy Napoleonnak is sikerülhetett volna a községek egyesítése. A legfőbb, a mit keresztül lehetett vinni, csak a vegyes consistorium volt.

Ámde ez a rendszer sem tartott sokáig; Németalföld 1813-ban függetlenítette magát Napoleon uralma alól s az új németalföldi király, I. Vilmos, már 1814 június 12-iki rendeletével megváltoztatta a községek szervezetét. Ezen rendelet megszüntette a franczia consistoriális rendszert, a zsidók szabadjára bízta, hogy a német vagy portugál községekhez akarnak-e tartozni, beosztotta az ország községeit helyi- (örtliche Synagogen-Gemeinde), kör (Ring-S.-G.) és főközségekbe (Haupt-S.-G.), mely utóbbiak egyenként vagy egyesülve alkothattak főrabbi kerületeket (Ressorten). Az összes községek fölé 1817 július 6-iki rendelettel egy központi főbizottság (Hoofdcommissie tot de zaken der Israëlieten) helyeztetett, melynek tagjait a király nevezte ki, s a mely bizottság feladata volt a községek fölötti ellen-

örzést gyakorolni, a fővezetést intézni s közbenjárni a községek s a kultuszminisztérium között. Ebbe a főbizottságba, mely hat tagból állt, Amsterdamból 2 (1 német s 1 portugál), Haagából 1, Rotterdamból 1 s a többi főközségből összesen két tag neveztetett ki.¹⁾

A községek egymáshoz való viszonyát és vezetését az 1815, 1816 és 1821-ben kiadott királyi rendeletek szabályozták. Ezek szerint:

A *főközségek* élén «nagy egyháztanács» (Grosser Kirchenrath) állt, mely előljárókból (Parnassim), vénekből (Kirchenälteste), képviselőkből (Notables) s az országos főbizottságnak az illető főközségből kinevezett tagjaiból alakult. Az előljárókat, kik hárman voltak; a nagy egyháztanács választotta saját kebeléből s hivatalos idejük lejárta után «vének»-ké váltak, kiknek kötelessége volt az új előljárókat betanítani a hivatal vezetésére s őket akadályoztatásuk esetén helyettesíteni. A képviselőket a kultuszminiszter nevezte ki.

A *körközségeket* 2 előljáró (Manhig) és 1 vén vezette, a *helyi községeket* pedig, nagyságukhoz képest 1 vagy 2 Manhig. Ezen Manhigokat az országos főbizottság nevezte ki oly módon, hogy a kerületi gyűlések választottak egy háromtagú bizottságot, mely kétszer annyi jelöltet terjesztett fel az országos főbizottsághoz, a hány tisztség-üresedés volt a hely- vagy körközségben. A kerületi gyűlést a főközség nagy egyháztanácsa s a körközségek vezetői alkották.

Ezen szervezet mellett a községek tagjainak semmi-

¹⁾ Allgemeine Zeitung des Judenthums XV. évf. (1851) 305. l. és III. évf. (1839) 338. l.

nemű befolyása nem volt a község vezetésére s főleg közvetlenül a kormánytól függő országos főbizottságnak volt korlátlan hatalma a községek felett, különösen a mióta szigorú rendelet tiltotta el a fő rabbikat a községi adminisztrációba való beavatkozástól.

A községek tagjai lehettek vagy bejegyzett tagok, vagy csak ottlakók (Congreganten); az előbbiek a község nyújtotta minden jogot élvezték, tisztségekre voltak kinevezhetők s vallási czeremóniáknál előnyben részesültek; az utóbbiak csak adót fizettek.

A községek kebelében fölmerült czivódásokat az országos főbizottság intézte el.

A kerületi fő rabbikat a főközségek nagy egyháztanácsa választotta s fizetésükhöz tetemes évi szubvenzióval járult az állam.

1835 október 6-iki királyi rendelet rabbi-bizottságot létesített, rabbik megvizsgálása céljából; e bizottság: 1. 5 rabbi és 6 notables-tagból állt; 2. notables-tagjainak fele a portugál, fele a németalföldi zsidó szeminárium vezetőségéből — mely utóbbi intézet 1741-ben alapított s 1836 április 29-iki királyi rendelettel állami intézménynyé lett — s az amsterdami zsidó iskolabizottságból választatott, 3. mely választást a főcommissio eszközölte évenként. A vizsgálat négy fokra terjedt ki: 1. tanulók (talmid), 2. magyarázók (darsanim), 3. szónokok (magidim) és 4. rabbik (mórim) vizsgájára; 1837 június 3-iki királyi rendelettel a magidim két fokba osztattak s csak az első fokú vizsga után bocsátattak Mórim-vizsgára, melynek tárgyai: hollandiai nyelv és földrajz, algebra és geometria, héber nyelv, biblia s magyarázatai, zsidó vallásbölcsezet és törvény

gyűjtemények, mely utóbbiból írásbeli dolgozat is készítenő, szónoklat hollandi és héber nyelven. Egy 1836 márcz. 8-iki királyi rendelet 5 évig élvezhető ösztöndíjat engedélyez rabbijelöltek számára, mely rendelet 8. pontja szerint: Ha a stipendista eredménynyel teszi le utolsó vizsgáját, ezüstérmet kap, melynek egyik oldalán: ókori oszlop, rajta Dávid hárfája s pajzsa, mellette öreg fa fiatal hajtással, a fához támasztva a Tíz Ige látható; az oszlop bal oldalán Juda oroszlánja áll, mely Németalföld czímerét tartja; körirata a királyi rendelet dátuma; a másik oldalon: koszorú, Toege wezen door de Hoofd-Commisie tot de Z. d. Isr. körirattal, melynek közepébe a stipendista neve vésetik. Az 1837 junius 3-iki rendelet arról is intézkedik, hogy mely testületek választják a rabbikat, kiknek fölvételi okmányát a főbizottság állítja ki.

Végre még megemlítenő, hogy 1817-ben hivatalos pecsétet is kaptak királyi rendelettel a főközségek s az országos főbizottság: arany mezőn arany oroszlán, mely fején koronát, egyik kezében egy köteg nyilat, másikban pedig kettős Dávid-pajzsot tart, az illető főközség köriratával; az orsz. főbizottság pecsétjén ezenkívül még az országos czímer is meg volt.

Ennek a szervezetnek az 1848. évi németalföldi alkotmány következtében meg kellett változnia. Az alkotmány 164—170. §-a teljesen felszabadítja a vallásgyakorlatot s egyházgyülekezeteket az állami felügyelet alól, de meghagyja az egyházak szerzett jogait, az állami segélyre vonatkozólag.¹⁾ Az állam és egyház teljes

¹⁾ A 168. §.: Les traitemens, pensions et autres revenus

különválasztásának elve szükségessé tette az országos Hoofd-Commissie feloszlatását s a községek szabad választási jogán alapuló szervezkedést. E célból a vallásügyi miniszter 1850-ben egy 25 tagú bizottságot hívott egybe Haagába, mely bizottság 12 tagja a főközségek vezetői közül, 13 tagja pedig a községek összes nagykorú tagjai közül voltak választandók. A bizottság össze is gyűlt, tanácskozott is, de eredménytelenül; lehetlenség volt egységes szervezet megalkotása tekintetében megállapodásra jutni. Kettős oka volt ezen szertehúzásnak: 1. nem lehetett egyesíteni a német és a portugál községeket, 2. nem akarták a megalkotandó szervezetben az amsterdami községnek — mely anyagilag és szellemileg, valamint lélekszámban is egymaga fölülmúlja az ország összes községeit — az őt megillető præpotentiát megadni.

Ezen akadályok folytán a községek nem szervezkedtek, de az állam alkotmányos visszavonulása a községi belügyekbe való beavatkozástól, szükségessé tette, hogy a községek önmaguk alkotta alapszabályok szerint alakuljanak meg s a továbbra is fenmaradt Hoofd-commissie útján közlekedtek a kormányhatósággal.¹⁾

quelconques, dont jouissent actuellement les différentes comunions et leurs ministres, leur sont garanties. Il peut être alloué aux ministres des cultes, qui, jusqu'ici, ne jouissaient point d'un traitement sur le trésor public ou dont de traitement était insuffisant, un traitement ou une augmentation sur le traitement existant. — (Tripels, Les Codes Néerlandais. Mæstricht, 1886. 21. l.)

¹⁾ Allg. Zeit. d. Jud. XVI. évf. (1852) 506. l., Die Neuzeit II. évf. (1862).

Vége 1870-ben sikerült az ellentéteket annyira kiegyenlíteni, hogy a Hoofdcommissie feloszlattatott s helyébe a «Centrale Commissie tot de allgemeine Zaken van het Nederlandsch-Israëlietisch Kerkgenootschap» létesítettett, mely főhatóságát képezi a községeknek, kiegyenlíti viszályaikat, közvetíti ügyeiket a kormánynál.

A községek teljesen függetlenek az államtól, a mi azonban azzal van megszorítva, hogy alapszabályaikat a kormány jóváhagyása alá kell bocsátaniok s hogy külföldi csak királyi megerősítéssel foglalhat el főrabbi állást.

A község az államhatósági kerületek szerint képez községkerületet; Friesland, Groningen, Overnysel, Gelderland, Utrecht, Nord-Holland, Zeeland, Brabant, Limburg és Jüd-Holland kerületek képeznek egy-egy községet, melyek két főkerületbe — a haagai és rotterdamiba — vannak beosztva. A főkerületek élén a községek által választott választmány áll, mely a kerület közös érdekeit képviseli, a főrabbit választja s a főkerületek választmányaiból alakul a kormány által elismert Central-Commissie, mely a folyó ügyek elintézésére saját kebeléből «állandó bizottság»-ot választ.

Az országgyűlés az évi budget-tárgyalás alkalmával szavazza meg a községeknek adandó szubvencziót.

IV.

Belgium.

Sok hányattatás után jutott a belga zsidó községek szervezete a mai szilárd állapotokhoz. Maga Belgium

is sokféle uralom alá jutván rövid három évtized alatt, természetes, hogy a zsidók viszonya az államhoz és községeik szervezete szintén megváltozott az uralom változásával. 1794-ben francia uralom alá jutott, mely 1814-ig tartott, a midőn a hollandiai királyságba kebeleztetett be, majd pedig az 1830. évi belga forradalom a fennálló belga királyságot hozta létre.

Ezen politikai alakulásoknak megfelelően Napoleon, 1808. évi legelső consistoriális beosztás alkalmával, egész Belgiumot a rajnavidéki creveld-i consistorium alá helyezte,¹⁾ de Napoleon bukása után Hollandiához csatoltatván, az egész belgiumi zsidóság a hollandiai Hoofdcommissie vezetése alá jutott. Ezen idő alatt egész Belgiumban csak két templom volt, Brüsszel és Maastricht-ban, s rövid megszakítással — mely időben, 1818-ban Maastricht-nak is volt rabbija — az egész belga zsidóság a rotterdami rabbináthushoz tartozott.²⁾

A belga szabadságharcz 1830-ban meghozta a zsidók egyenjogusításával a község-szervezetet is. I. Lipót belga király, ki 1832-ben nőül vette Lajos Fülöp francia király leányát s országában francia mintára rendezte a viszonyokat, 1835. év január 1-én adta ki a Règlement pour l'organisation de la Communauté des Israélites de Belgique község-szervezeti szabályzatot,³⁾ mely szerint az egész belga zsidóság egy consistoriális kerületet képezett, minden zsidónak a kerülethez tartozó helyi

¹⁾ Halphen, i. m. 56. l., Allg. Zeit. d. Jud. VI. évf. (1842) 143. l.

²⁾ Monatschrift f. Gesch. und Wiss. d. Juden. I. évf. 547. l.

³⁾ Jost, Neuere Geschichte (1815—1845) II. k. 141. l.

községbe kellett magát fölvetetnie; a községek tisztsegeinek betöltése választás útján és consistoriális megerősítés alapján történt; a consistorium a főrabbiból s 8 tagból állt, kik közül ötöt maga Brüsszel választott; a főrabbit az összes belga adófizető zsidók választották.¹⁾

II. Lipót király a katolikus egyház kiadásainak fedezéséről szóló 1870. évi márczius 4-iki Loi sur le temporel des Cultes czímen ismert törvény 18. szakaszában ugyanazt a rendelkezést a protestáns, anglikán és zsidó egyházakra is kiterjesztette, a mely szerint minden helyi község évenként négy példányban köteles a városi tanácsnál benyújtani költségvetését (1), melyet a polgármester észrevételek kíséretében fölterjeszt a megyei biztosnak (2), a ki ismét a kormányzó útján a püspökhöz juttatja, a püspök állapítja meg s hagyja véglegesen jóvá a hitközség költségvetését (3).

Az 1871 február 23. törvény a zsidó egyházra vonatkozólag elrendeli, hogy a fent említett püspöki hatóságot a központi consistorium képviseli (4), s hogy Brüsszel, Anvers, Gand, Liége és Arlon központokkal öt községkerület létesíttetik vezető bizottságokkal (conseil d'administration) a hitközség anyagi érdekeinek kezelése céljából (1).

Ezen bizottságok hatáskörét az 1876 február 7-iki törvény szabja meg; tagja a bizottságnak: 1. a rangban legelső hitközségi hivatalnok, 2. Brüsszelben 6, a többi kerületben 4 választott hitközségi tag (1). A bizottsági tagokat az összes 21 évet mult és egy év óta a kerület-

¹⁾ Monatschrift f. Gesch. u. Wiss. d. Juden. II. évf. 270. l.

ben lakó hitközségi tagok közgyűlése választja (2). A bizottság munkarendjét s szabályzatát az igazságügyi miniszter erősíti meg (10), s határozatait a központi consistorium véleménye alapján a kormányzóság hagyja jóvá (12). A bizottság választja, felfüggeszti és elbocsátja a község hivatalnokait s megállapítja fizetésüket, valamint szolgálati szabályzatukat; kötelességmulasztás esetén jelentést tesz a központi consistoriumnál, mely a bizottság útján hajtja végre a büntetést; vezeti továbbá a község összes ügyeit, gondoskodik a jövedelem befolyásáról, fentartja a templom-rendet s képviseli kifelé a községet. (Az 1878 április 5-én jóváhagyott szabályzat 13—15. §§.).

Az egész belga zsidóság közérdekeit a Brüsszelben székelő Consistoire Central képviseli, melynek tagjai: 1. a főrabbi (Grand-Rabbin), 2. a brüsszeli község által választott 6 laikus tag, 3. annyi laikus tag, a hány vidéki községkerület van. (Az 1892 április 24-én elfogadott Règlement du Consistoire 1—3. §§.). A laikus tagok 3 évre választatnak (4—5) a községek valamennyi tagja által (6). A consistorium minden évben közgyűlésbe hívja össze a brüsszeli község tagjait s külön-külön a kerületi községeket, hogy számot adjon évi működéséről s megválasztassa az évenként kilépő consistoriumtagot (7—8). A Consistorium hagyja jóvá a hivatalnokok választását, a községi szabályzatokat, megállapítja a főrabbival a liturgiát, jóváhagyja az adókivetést s ellenőrzi a jótékonyági intézményeket (11). Egész Belgium részére egy főrabbi van, kinek czíme: Grand-Rabbin de Belgique (17), kit az összes községeknek a consistorium által Brüsszelbe egybehívott közgyűlése

választ meg (18). A főrabbinak legalább 25 évesnek, theologiai doctornak (Morenu, docteur en theologie) kell lennie s két próbabeszédet kell tartania a brüsszeli templomban (22). Hivatalba lépése előtt a consistorium ünnepélyes gyűlésén fölesküszik az ország törvényeire s pontos hivataloskodásra (23) s installációjáról jegyzőkönyv terjesztendő fel az igazságügyi miniszterhez (24). A főrabbi intézi az összes vallási ügyeket (25), megvizsgálja a vallásos szolgálatra jelentkezőket, kiknek a consistorium tudomásával képesítést ad (26), körutazást végez a községekben s jelentést tesz a consistoirumnak a községek vallásos állapotáról (27). A consistorium a kerületi bizottság ajánlatára rabbi-állást szervezhet valamely kerületben, mely állást a kerületi közgyűlés tölti be választás útján (28). Ezen szabályzatot csak az összes belga községek közgyűlése változtathatja meg (32).

A consistorium tempломrendet (Réglement Synagogal) is bocsátott ki, mely irányadó az összes községekre.

V.

Dánia.¹⁾

Dánia zsidó lakosságának község szervezete nagyjából még ma is az 1814. évi márczius 29-iki törvényen alapszik. Eladdig külső polgári vonatkozásaikban a legszigorúbb ellenőrzés alatt álltak, községi belügyeiket

¹⁾ Ezen ország község szervezetének adatai Henning Matzen és Johannes Tinn: Haandbog i den danske Kirkeret. Kopenhága, 1891. 924—936. ll. foglaltnak.

azonban szabad önrendelkezéssel intézték. A községi és egyházi vezetésbe az 1814. évi szabályzattal nyult szigorúan az állam, oly célból, hogy a fokozatos nevelés útján alkalmassá tegye a zsidó lakosságot az emancipációra, mely abban az évben meg is adatott Dánia zsidóságának.¹⁾ Ma e szabályzat nem minden zsidóra kötelező, minthogy az 1857. és 1877. évi rendeletek megengedik a községből való kilépést s istentisztelet tartása céljából a külön egyesülést; ezen kilépettekre nem kötelező a szabályzat, de azok nem is élvezik azon jogokat, miket a törvény csak az elismert zsidó községek tagjainak nyújt.

Az 1814. III. 29. szabályzat 10. pontja szerint a király nevezi ki a községek rabbijait (Priester) s a Kopenhágában székelő főrabbit (Oberster-Priester); a rabbik hivatalos működésükben alá vannak rendelve a főrabbinak, kik valamennyien mint királyi hivatalnokok csak a király iránt tartoznak felelősséggel. A 18-ik pont szerint hivatalos anyakönyvet kell a rabbiknak azokról vezetni, kik a kormány által approbált vallástankönyv alapján vallásvizsgát (confirmatio) tettek, mely vizsga nélkül nem tehet bíróság előtt senki esküt, nem házasodhatik, nem kap iparjogot s nem rendelkezhetik szabadon vagyonával.

A községeket, melyeknek jegyzőkönyveit a városi hatóságok vizsgálják felül, választott előljárók vezetik,

¹⁾ L. Jost, Neuere Geschichte II. k. 7. l. és Wolf, Gesch. d. Isr. Cultusgemeinde in Wien (1820—1860) 44. l., Cohen, De mosaiske Træsbejenderes Stilling i Damark. 1837. (Allg. Zeit. d. Jud. II. évf. 219. l.)

kiknek feladata: 1. a hatóságok kérdéseire informáló választ adni, 2. a belügyi minisztérium által jóváhagyandó állandó költségvetést elkészíteni, 3. bevételekről s kiadásokról pontos könyvet vezetni, melyet évenként a városi hatóság által ad hoc kinevezett két községi tag felülvizsgál, 4. a község összes gazdasági ügyeit intézni, 5. alkalmazni valamennyi községi hivatalnokot, 6. a községet bíróság előtt képviselni és 7. a szegények segélyezéséről gondoskodni. (5—11).

Az előljáróság mellett külön templom-bizottság, iskolaszék és két tagú adókiivető-bizottság működik; az utóbbiakat évenként a városi hatóság nevezi ki (14—17).

A fennálló istentiszteleti rendet: Agende for det mosaiske Træssam funds Synagoge i Kopenhagen, melyet Wolff kopenhágai főrabbi készített, még 1833-ban approbálta a kormány.

VI.

Angolország.¹⁾

Az angolországi zsidók község szervezete mai napig egymástól teljesen függetlenül két irányban épült fel: a London területén fennállt külön községek (zsinagógák) egyesülése tekintetében (United Synagogue) s az ország valamennyi községének képviselőjében közérdek előmozdítása céljából (The Board of Deputies of the British Jews). Egymástól egészen független e két

¹⁾ Az itt közölt történeti vonatkozások a londoni Egyesült Zsinagóga kiadásában megjelent Bye Laws of the Constituent Synagogues szervezeti szabályzat előszavában foglaltatnak.

intézmény s a mint egyeseket nem kényszerít az állam-törvény, hogy valamely községhez tartozzék, épúgy a községek szabadságában áll az is, hogy részt akarnak-e venni az országos képviseletben, vagy nem. Mindkét intézmény, bár állami jóváhagyással, de a résztvevők szabad hozzájárulása s egyezkedése alapján működik.

Lássuk előbb a londoni községek szervezetét.

A zsidók előtt, Angolországból a 13. században történt kiűzetése után, csak a 17. század közepén nyitotta meg Cromwell Olivér az angol kikötőket. Hamburgban és Amsterdamban élt portugál zsidók voltak az első letelepülők, kik a Ring-Street-en rendeztek be egy szobát imahelyiség gyanánt. Majd mind nagyobb számban jöttek Londonba a német zsidók is, kik, nyelvben s szokásban eltérve a portugáliaktól, külön egyesültek, a Duke's Place-on egyenest istentiszteleti célra épületet emeltek, mely 1722-ben felszenteltetett, 1767-ben kibővítettetett, majd a tagok rendkívüli felszaporodása következtében leromboltatván, 1790-ben ugyanazon helyen kétszer akkorára újból felépítettetett. Ez a templom a londoni német zsidók templomai közt a legrégebb s a legnagyobb volt; azóta a népesség szaporodásához mértén több templom épült, de épen régiségére való tekintettel ez a Duke's Place-i, most is Great Synagogue-nak nevezett templom képezte a zsidó községi élet középpontját.

Ezen Great-Synagogue legelső sarjai a Hambro- és New-zsinagógák voltak, de ezen községek érdekei annyira szerteágaztak, hogy már kezdettől fogva vonakodtak ugyanazon hatóság által kormányoztatni. Mindegyik zsinagógának meg volt a maga rabbija, ki saját hivei

fölött tekintélyt gyakorolt s függetlenül ítélkezett; mindegyik zsinagóga féltékenyen örködött a zsinagógák szaporodása ügyében, nehogy saját pénztáruk kárt szenvedjen. Az első lépés közös működés felé 1758-ban történt, midőn a Great- és Hambro-zsinagógák közös Chiefrabbit alkalmaztak mindkét gyülekezet feletti joghatalommal. A legközelebbi kísérlet 1805-ben Hirschel Salamon Chiefrabbi kezdeményezésére történt, a ki létrehozta a Great-, Hambro- és New-zsinagógák társulását szegények segélyezése céljából. Ezen egyezés a City három gyülekezete közt fennállott 1834-ig, a midőn a szerződés pontozatait kibővítették s a közös működést kiterjesztették nemcsak a jótékonyági, de a vallási feladatokra is s a költségek közös fedezésére oly módon, hogy a Great-zsinagóga viselte a közös teher felét, másik felét pedig a Hambro- és New-zsinagógák. Mindegyik zsinagógának eltiltatott ekkor olyanokat tagul felfogadni, kik a szerződött zsinagógák valamelyikéhez tartoznak s az illetőknek még templomülést sem szabadott bérbe adni. Ezen határozat sok zavart idézett elő, minthogy idővel a tagok szaporodása folytán nemcsak újabb templomokat kellett építeni, de a lakásviszonyok sem engedték meg, hogy sokan abba a templomba járjanak, melynek bejegyzett tagjai voltak, de a mely nagyon távol esett lakásuktól. Leányzsinagógák (Branch) keletkeztek tehát London nyugati, északi és déli részeiben, melyek ha képvisellel s adófizetéssel össze is voltak kötve az anyazsinagógákkal, úgy csakhamar bekövetkezett önállósításuk veszélyeztette az anyaközségek fennállását, minthogy sokan a gazdagabb tagok közül más kerületekbe költöztek, hol keve-

sebb adót fizettek. Végre 1866-ban Adler Chiefrabbi indított mozgalmat az egyesülés tekintetében, melynek eredménye csakhamar az lett, hogy miután az egyes községek elfogadták az egyesülés elvét, képviselőket küldöttek ki a szervezés megállapítása céljából. A szervezet 1868 április 19-én az összes zsinagógák közgyűlése elé terjesztetett, mely a szabályzatot elfogadván, a Charity Commissioners for England and Wales útján 1870 február 26-án fölterjesztetett a parlamenthez s ugyanazon év július 14-én királyi jóváhagyást nyert. A szervezeti szabályzat «Törvény, mely megerősíti a Charity Commissioners szervezetét a zsidó Egyesült-Zsinagógák számára» az országos törvények közé igtatott. (33. és 34. Vict. CXVI. fejezet).

A királyi jóváhagyás után 1871 január 23-án összegyültek az egyesült zsinagógák elnöke, alelnökei és pénztárosai, kik a megerősítés kapcsán adott utasítások értelmében kiadták az Egyesült Zs. alapító- és hitlevelét. (Deed of Foundation and Trust), melynek pontozatai a következők: az egyesült zsinagógának nevezett intézmény egyik feladata lesz a Chiefrabbi és az egyházi hatóság fentartásához hozzájárulni (2). Az Istentisztelet formája minden társzsinagógában lengyel vagy német ritusú legyen s a Chiefrabbi felügyelete és ellenőrzése alatt fog állni (3). Az egy. zsin. előljárósága (Vestry) pénzbüntetéssel sújthatja azokat, kik a tisztségekre való megválasztatást visszautasítják, vagy hivatalos kötelességük teljesítésében hanyagok (4), mely büntető hatalom a társzsinagógák előljáróságának is megadatik saját tisztviselőikkel szemben (5). Egy társzsinagóga választmánya sem engedheti

meg valakinek, hogy a Chiefrabbi engedélye nélkül templomában prédikáljon; csak az egyesült zsinagóga által megerősített hivatalnok végezhet társzsinagógájában vallási szolgálatot, az illető választmány és a Chiefrabbi előzetes engedélyével (6). Vallásos szolgálattevőket, kiknek fizetése túlhaladja a 30 fontot, csak úgy fogadhat fel az egy. zsin. előljárósága, ha a Chiefrabbi sajátkezüleg bizonyította, hogy az illető arra a hivatalra alkalmas (7). Ha a Chiefrabbi hivatalában üresedés fog beállani, úgy az egy. zsin. előljárósága a választás módjára s a vele kapcsolatban levő egyéb részletekre nézve megegyezésre fog jutni a királyság területén fennálló mindazon testületekkel, melyek a hivatal fenntartásához hozzájárulnak (8). A társzsinagógák is csak a Chiefrabbi képesítő bizonyítványa alapján alkalmazhatnak vallásos funkciót végző hivatalnokot (9). Az egy. zsin. a társzsinagógák templomülés-tulajdonosaira adót vet ki a szegényalap fenntartása és az egy. zsin. általános költségeinek fedezése céljából (10). Minden ezentúl építendő templom csak úgy vétetik föl társzsinagógának, ha a Chiefrabbi által, vagy beleegyezésével szenteltetett fel (11).

Ezen alapító és hitlevél általános határozatai mellett s a királyi rendelet módosításaival jóváhagyott szabályzat keretében állapították meg ezután az egy. zsin. kötelékébe fölvelt társzsinagógák szervezeti, ügykezelési, templomrendi és hivatal szolgálati szabályzatát, mely munka csak 1881 novemberében jutott befejezéshez. Ekkor tíz társzsinagógát ölelt fel az egy. zsin.; még pedig: a Great, Hambro, New, Central, Bayswater, Boro', St. John's Wood, East Lon-

don, North London és West End zsinagógákat. Jelenleg 15 társzsinagóga alkotja az egyesült zsinagógát.

Minden társzsinagóga helyi érdekű ügyeinek vezetését két gondnok és hét bizottsági tagból álló választmány (Board of Management) intézi (Bye Laws 14.). A gondnokok főfelügyeletet gyakorolnak a vallásos szolgálat s a helyi ügyvitel felett (17). A választmány megállapítja az évi költségvetést s felterjeszti az egy.-zsin. tanácsa elé; felügyel, s ellenőrzi az egy. zsin. által fizetett hivatalnokokat, kik az illető társzsinagógánál működnek s üresedés esetén jogosult oly hivatalnokokat alkalmazni, kiknek évi fizetése a 30 fontot nem haladja túl (39., 40.). Saját kebeléből választ egy tagot a temetőegylet-bizottságába, egyet az egy. zsin. építő szakosztályába, s megválasztja a gondnokok egyikét az alapokat kezelő bizottságba (44). A választmány felfüggesztheti a hanyag hivatalnokokat, de elbocsáttatásukat illetőleg a tanácshoz kell felterjesztést intézniök (45). A választmány évenként két tagot az illető zsinagóga templomülés-tulajdonosai közül kinevez a számadások megvizsgálására (48).

Az összes társzsinagógák épületeinek jó karban tartására az egy. zsin. építő-bizottsága ügyel, mely egyszersmind azt is eldönti, hogy minő javítások esnek a társzsinagóga vagy az egy. zsin. terhére (50., 51.).

Az egyesült zsinagóga tanácsát képezi: 1. minden társzsin. azon időbeli két gondnoka; 2. az egy. zsin. két pénztárosa; 3. az egy. zsin. két szegények felügyelője; 4. az egy. zsin. temetkezési egyletének két pénztárosa; 5. mindazok, kik mint az egy. zsin. elnöke, alelnöke, pénztárosa vagy szegényfelügyelője szolgál-

tak, vagy szolgálat helyett a büntetést fizették; 6. választott tagok, oly módon, hogy minden társ-zsin. közgyűlése az illető templom minden 50 férfiülés-tulajdonos után 1—1 tagot választ a tanácsba (84).

Ezen szerves összeköttetés a községek közt csak a londoni községekre áll, ahol azonban szintén vannak községek, melyek nem tartoznak az egy. zsin. szervezeti körébe, mint a Spanish and Portuguese Jews' Congregation, Western, Macheside Hadass, Maiden Lane, New Dalston, North West London, Finsburg Park, South-East London és West London zsinagógák, de a vidéki községek nincsenek semmiféle viszonyban ezzel a szervezettel. A Chiefrabbi, kinek az 1871. évi alapító és hitlevél rendkívül kiterjedt s hierarchikus túlkapásokra alkalmas hatalmat biztosít, csak az egy.-zsin. főrabbija, más londoni, vagy angol községre nincs semmi joghatálya, csak hogy természetesen választási ügyekben az egész országban elismerik a londoni főrabbi tekintélyét; tehát csak országos tekintélye van, nem pedig országos jogköre.

Ezen egy. zsin.-szervezet mellett azonban létezik Angolországban egy országos szervezet is. Ugyanis jóval a XVIII. század közepe előtt már sok éven át működött a spanyol és portugál gyülekezetek egy bizottsága, melynek feladata volt minden oly ügyben érintkezésbe lépni a kormánnyal, mely a zsidókat különösen érdeklő parlamenti határozatokra s törvényekre vonatkozott. E bizottság sok vitatkozás után beleegyezett abba, hogy a Great-zsinagóga egy hasonló bizottságával közösen működjen s 1760-ban az angol zsidók ezen két osztálya elhatározta, hogy egymással kölcsö-

nösen közlik a tudomásukra jutó oly nyilvános eseteket, melyek a «két nemzetet» érdekelhetik. 1789-ben tétetett a következő lépés, midőn a Great-, Hambro- és New-zsinagógák követői résztvettek a portugál «Deputados» gyűlésén, de csakis ezen egy alkalommal, mert 1805-ben, a Deputies felhívására, Nagy-Brittania összes zsidó gyülekezetei felszólítottak képviselőket küldeni, hogy «egyesülhessenek mindazon ügyekben, melyek minket mint egy testet érintenek». A «Board of Deputies», ezen képviselőkből állva, 1836-ban a parlament által elismertetett az ugyanazon évi törvénnyel a házasságok jogérvényes anyakönyvezése céljából titkárok kinevezésére (Secretary, lelkészek).¹⁾

Megjegyzendő itt az az érdekes körülmény, hogy noha a Board nem állami intézmény, megalapításába egyáltalán nem folyt be az állam s noha az egész intézmény ma is szabad egyesülésen alapul s egy község sem kényszeríthető, hogy hozzácsatlakozzék, mégis államilag van felruházva azzal a joggal, hogy az egész királyság területére, tehát olyan községekbe is, melyek nem csatlakoztak a Boardhoz, Secretarykat nevezzen ki, a kik egyedül vannak feljogosítva közokirat érvénnyel bíró anyakönyvi kivonatokat kiszolgáltatni.

A Board ezen hatásköre röviddel az 1836. évi állami elismertetése után, már nagy zavart idézett elő az angol zsidók lelkiismereti szabadságának gyakorlásában. Ugyanis Londonba is elhatolt a német istentiszteleti reformmozgalom szelleme s 1840-ben sok család kivált a portugál községből, külön istentiszteletet tartott

¹⁾ Bye Laws stb. Előszava XIII. l.

s külön lelkeszévé (Secretary) alkalmazta D. W. Marks-ot.

A reformközség — West London Synagogue — be is jelentette Secretary-jét a központi hatóságnak, melynek elnöke akkor Montefiore M. volt. A Board, a reformközség ellen már előbb nyíltan tiltakozott s egyszersmind a kiközösítési átkot mondott portugál s német főrabbi hatása alatt visszautasította a West zsinagóga kérvényét. Sok jegyzékváltás után a West község végre 1845-ben magához a királynéhoz fordult döntés végett, a ki azonban az ügyet a londoni főrabbihoz tette át. Időközben pedig meghalt a főrabbi s a többi zsinagógák is bebocsátották templomaikba a korszellemet.¹⁾

A Board legújabb szervezete, mely csak 1895 óta áll fenn, a következő:

1. A Board of Deputies áll a 7. pontban felsorolt fővárosi zsidó gyülekezetek képviselőiből, és Anglia, Wels s Irland stb. gyülekezetei által kiküldött képviselőkből.
2. A Board figyelemmel kíséri a törvényhozást s ügyel, hogy a zsidó jogok, szokások s kiváltságok sérelmet ne szenvedjenek, megóvja a birodalom zsidóinak érdekeit s mindent megtesz a helyzet czélszerű javítására.
3. Külföldön is közbenjár egyesek s gyülekezetek érdekében üldözés vagy elnyomatás eseteiben, ha tudomására jut.
4. Fenti czélok elérésére mindent megtesz, mit jónak vél és segédkezésre szólít fel egyeseket, testületeket vagy intézményeket.
5. Mindezekben az ügyekben érintkezésbe lép a kormányokkal.
6. Vallásügyekben a vezérszerep a most érvényben levő testületeknél marad.

¹⁾ Jost, Neuere Geschichte II. k. 71. kk. 1.

7. A fővárosi gyülekezetek a következő arányban választják képviselőiket a Boardba : a portugál község öt képviselőt, a Great, Central, Hambro, New, Bayswater, New West End, Berkeley-Street, North London és East London zsinagógák két-két képviselőt, a Western, Maiden Lane, Borough, St. John's Wood, Dalston, Spital Square, Hammer-smith és Hampstead zsinagógák egy-egy képviselőt.

8. Az Egyesült Királyság többi jogosult gyülekezetei kétszáz templomülés-tulajdonoson alul egy-egy, azon felül pedig két-két képviselőt küldenek.

9. Választók az üléstulajdonosok, ha 21 évesek elmultak s egy éven túl nem hátralékosak községi illetékeikkel.

10—12. Választhatók a templomüléstartók, kik 21 évesnél idősebbek s nincsenek adóhátralékban.

13. Egyidejűleg senki sem képviselhet egynél több gyülekezetet.

14. Ijjar hónapban van minden harmadik évben választás; soha máskor, kivéve azonban a 20. pontban említett esetet.

15. A választás határideje előtt legalább egy hóval a Board ügyésze s titkárja megküldi ajánlott levélben minden gyülekezet gondnokának a nyomtatott választási szabályzatot és figyelmeztet a szervezet 14. pontjára.

16. A választás bejelentése csak 14 napon belül fogadtatik el a választási időn túl, kivéve a gyarmatbelieket, kikre nézve három hó a terminus.

17. A választás felkiáltással történik, de pártoskodás esetén golyózással (Ballot).

18. A választást csak személyesen lehet eszközölni.

19. A választás három évre szól, de mindenki újból választható.

20. Halál vagy lemondás folytán beállt üresedéskor, vagy ha valaki több helyen választatott meg, három hó leforgása alatt új választás tartandó; valamint akkor is, ha új gyülekezet alakul, mely megfelel a törvényes követelményeknek s legalább 100 férfiszéktartója (üléstulajdonos) van.

21. Minden ülésszak első gyűlése Szivan hónapban tartatik meg és a Spanyol-Portugál zsinagóga titkárja által hivatik egybe.

22. Az első gyűlésen választ a Board elnököt, alelnököt, pénztárost, két számvevőt (auditor), ügyészt és titkárt.

23. Ezen tisztségek választásának ideje a gyűlés előtt legalább egy héttel közöltetik a tagokkal.

24. Minden tiszteletbeli és fizetéses hivatalra a választás akként történik, hogy a jelöltet valaki ajánlja, más valaki támogatja s ha senki más nem jelöltetett, úgy az illető már meg is van választva; de ha többen jelöltettek, úgy golyóznak.

25. Több jelölt esetén legalább öt szavazat kell a megválasztatáshoz.

26. Minden ülészak elején, a megalakulás után, legalább hét képviselőből álló bizottságot választanak, melyre a Board esetleg átruházhatja saját hatáskörét.

27. Ezen bizottság ex offio tagjai: az elnök, alelnök és pénztáros.

28. A három év leteltével az elnök és pénztáros megmarad hivatalában, míg új választás utódról nem gondoskodott.

29. Ha az elnök beteg vagy külföldre megy, a Board saját kebeléből jelöl ki valakit arra az időre az elnöki teendők végzésére.

30. A gyűlések akkor határozatképesek, ha legalább hét tag van jelen.

31. Minden Niszan hóban a Board az elmúlt évről jelentést küld minden gyülekezet elnökének, a ki azt közgyűlés elé terjeszti.

32. A Board költségeit a gyülekezetek viselik oly módon, hogy minden férfiszéktartó után két shillinget fizet, de egy-egy képviselő után többet mint kilencz fontot nem tartozik egy gyülekezet sem fizetni.

33. A képviselő halála vagy lemondása nem menti fel a gyülekezetet az illeték alól.

34. A mely gyülekezet egy évi hátralékát felszólítás dacára sem fizeti meg, annak képviseltetési joga felfüggesztetik, míg meg nem fizetett.

35. A Board csak akkor erősíti meg egy újból felállítandó zsinagóga titkárságát, ha azt az illető gyülekezet elnöke s öt tagja kéri írásban s mellékli az egyházi hatóság bizonyítványát, hogy ők csakugyan zsidó zsinagógát alkotnak.

36. A Board jogosult hagyományokat s ajándékokat elfogadni.

37. A Board hozhat törvényeket, rendeleteket s szabályokat, ha azok nem ellenkeznek a jelen szervezettel.

38. E szervezet nem másítható meg, csak az összes képviselt gyülekezetek delegáltjai által.

39. E szervezet életbe lép 5655 év ijjar hó 1-én.

Jelenleg 16 londoni zsinagógán kívül Birmingham, Chatham, Dower, Dublin, Hull, Liverpool, Manchester, Merthyr, Newcastle, Newport, Norwich, Poutypridd, Portsea, Scheffield, Southampton, Southport, Stockton és Sunderland városok gyülekezetei vannak a Boardban képviselve összesen 51 taggal.

VII.

Osztrák Birodalom.

A német nyelvű államok sokféle szervezetének konglomerátumát látjuk Ausztriában is, hol a birodalom egyes részeinek zsidó községviszonyait csak az 1890. évben rendezte némi egyöntetűséggel a kormány. Eladdig külön törvények voltak irányadók az örökös tartományokban, más törvények, illetőleg udvari rendeletek szabályozták a tulajdonképeni ausztriai, más a morva és cseh, valamint a galicziai községeket; sőt arra is volt eset, hogy az osztrák-sziléziai-troppai kerületbe beosztott Hotzenplotz község, mely Morvaországhoz tartozott, továbbra is nem a sziléziai, hanem a morva zsidó községi törvény intézkedései alapján igazgatott.¹⁾

Ezen régi törvényekben való nehéz eligazodás külö-

¹⁾ Scari, Systematische Darstellung der in Betreff der Juden stb. 7. l. jegyzet.

nösen az emancipáció óta állandó bajok szülőoka volt, melyet a kormány megszüntetni igyekezett, mely törekvés, maguk a községek óhajai által is támogatva, csak 1890-ben vezetett eredményre, a mikor azonban — mint látni fogjuk — még mindig lehetetlenség volt teljesen egyöntetű törvénnyel szabályozni a zsidó községi ügyet, minthogy az osztrák birodalom zsidó községei annyira különféle elemekből alakulnak, hogy a legszigorúbb kormányintézkedés sem képes egy klap alá hozni pl. a morva és a galicziai községeket.

A rég fennállott udvari rendeletek szerint csak Morvaországban és Galicziában alkothattak a zsidók egyes községeket, Csehországban csak Prága zsidó lakossága szervezkedhetett községgé.¹⁾ Sziléziában csak Teschen és Troppau községei ismertettek el,²⁾ az alsó-ausztriai részekben pedig a zsidó lakosság egyáltalán nem alakulhatott községgé. Bécs zsidósága pl. állandóan csak die Wiener Judenschaft, vagy gemeine Jüdischheit, vagy die israelitischen Einwohner Wiens hivatalos czímmel szerepel s a «község» kifejezést legelőször I. Ferencz József osztrák császár használta 1849 április 3-án, midőn a bécsi zsidók küldöttségét fogadta az emancipáció megadása alkalmával, mondván: «Es gereicht mir zum Vergnügen den Ausdruck

¹⁾ Herrmann, Gesch. der Juden in Böhmen 85. l. Prágán kívül oly helységeken, a hol sok zsidó lakott és templom is volt, engedélyeztetett *egy templomelöljáró*. U. o.

²⁾ Sziléziában az állami községek intéztek minden ügyet, mely a zsidókat érdekelte; az első templom, de rabbitartás nélkül, 1832-ben engedélyeztetett Teschenben. Scari u. v. 3—34. l. és Zusätze zu der syst. Darstellung. 11. l.

der Gefühle treuer Ergebenheit und Anhänglichkeit entgegen zu nehmen, welche Sie mir im Namen der israelitischen *Gemeinde* von Wien darbringen.»¹⁾

A szoros értelemben vett osztrák részekben tehát község sem lévén, nem volt szükség községi viszonyokat rendező törvényre sem; egyedül Bécs zsidóságának engedtetett meg 1792-ben — abból az alkalomból, hogy a régi kórházat császári rendelet következtében újból kellett felépíteniök — hogy előljáróságot választhasson, mely képviselje az egész községet²⁾ s a mely előljáróság csakugyan a legnagyobb odaadással buzgólkodott azon, hogy a kormánynál szakadatlan kérvényezéssel igyekezzék a zsidók közterhein könnyíteni s a megalázó rendszabályokat megszüntetni;³⁾ de daczára annak, hogy előljárósága, valamint közös intézménye: temploma, előimádkozója stbje volt Bécs zsidóságának, de azért községet még sem képezhettek, közös intézmények fentartását biztosító intézkedéseket, különösen adó tekintetében, nem tehettek.

Morvaországban százados szervezet tartotta rendben a községek igazgatását, Csehországban pedig, hol egyes helységek templomot tartó zsidósága rabbit is akart alkalmazni, az 1797 augusztus 3-án kiadott pátens

¹⁾ Wolf, Geschichte der Isr. Cultusgemeinde in Wien, (1820—1860) Wien, 1861. 2. l.

²⁾ Wolf, Das hundertjährige Jubiläum der isr. Cult. Gem. in Wien. 16. l.

³⁾ Ez az előljáróság vitte a többek közt azt is keresztül, hogy a városi «Judenamnt» felirása: «Für Juden, Sesselträger und Fiacker» töröltetett s a rendőrségnél külön Judenamnt rendeztetett be. Wolf, u. o. 21. l.

annyiban hozott országos intézkedést, hogy csakis olyan rabbi volt alkalmazható, ki valamely osztrák egyetemen jó eredménynyel végzett bölcsészeti tanulmányokat.¹⁾ De az állandó zavarok hazája Galiczia volt, melynek Mária Terézia által 1776-ban adott Judenordnungját az «Országos szervezetek» cz. fejezetben ismertettük.

Galicziában a törvény által szabályozott szervezet középpontját a rabbik és előljárók választása s hatásköre képezte, minthogy ők voltak az állami adó pontos behajtásának leghatékonyabb eszközei. Már II. József megváltoztatta Mária Terézia Judenordnungját, 1789-ben elrendelvén, mely rendelet Magyarországra is kiterjedt s nagyjában még 1845-ben is érvényben volt, hogy csak a kerületi hatósági középpontokban lehetett rabbit alkalmazni, a ki az anyakönyveket is vezette, felügyelt a kerület összes községi hivatalnokaira, s a ki egyedül volt jogosítva kerületében esketést végezni, házasságot felbontani s a kormány által engedélyezett kiközösítési átkot kihirdetni.²⁾

A kerületi rabbik s az előljárók képesítésére nézve 1795-ben elrendelte az udvari kancellária, hogy elemi iskolai bizonyítványt kell felmutatniok, de ezen felül még előljárói tisztségre is csak az pályázhatott, a ki egy éven át legalább tíz szombati gyertya után fizetett adót (hetenként 50 kr.), valamint választó is csak háztulajdonos lehetett, mely intézkedés 1810-ben annyi-

¹⁾ Scari, Zusätze stb. 12. l. E rendelet 1814-ben szigoruan megismételtetett.

²⁾ Jost, Neuere Geschichte. I. k. 366. l.

ban enyhítettett, hogy azok is választhattak, kik legalább egy éven át heti hét gyertyáért fizettek adót (35 kr.)¹⁾ Ezen intézkedéseken kívül, melyek távolból sem a községek javát czélozták, állandó rabbisynodusokat is tartatott a kormány, a mennyiben időről-időre a 12 kerületi rabbi közül tizet Lembergbe rendelt, hogy együttes gyűlésben átkot mondjanak a csaló adószedőkre, mely átok kinyomatva minden templomban kifüggesztetett s a községi rabbik által évenként négyszer felolvastatott. Az utolsó ilyen szent zsinatot 1830-ban tartották meg a galicziai rabbik.²⁾

A rabbik képesítésére vonatkozólag az 1820. évi udvari dekrétum rendelte el az egész osztrák birodalomra, hogy minden községnek az ifjúság korszerű vallásoktatása céljából csak tudományosan képzett rabbit lehet alkalmaznia; erre választotta meg a bécsi község Mannheimert, a pesti pedig Schwabot, holott Prágában csak 1836-ban lehetett Sachs megválasztásával érvényt szerezni a rendeletnek, valamint Morvaországban az akkori orsz. főrabbi, Benedict Márkusz izgatására oly ellenszegülésre akadt a községekben a kormány, hogy csak 1843-ban követelhetette meg végleg, kizárólag az ilyen rabbik alkalmazását.³⁾

¹⁾ U. o. 370. l.

²⁾ U. o. III. kötet. 86. l.

³⁾ U. o. I. kötet 374. l. A kormány 1820-ban felszólította Benedict országos főrabbit, hogy a következő kérdésekre tegyen előterjesztést: 1. a rabbik képesítésére, 2. a vallásoktatásra és 3. az istentisztelet reformjára vonatkozólag. Az első pontra azt felelte, hogy 20 évig tart a tanulmány, míg valaki rabbi lehet s ha ehhez még külön 9 évi gymnasiumi

Említést érdemel még Krakó kivételes helyzete, mely várost az 1815-iki bécsi kongresszus szabad állammá deklarálta, s mint ilyen a zsidó községi vezetést egészen a városi tanács kezébe adta, csak a szorosan vett vallásügyeket végezték a három évenként választott s a tanács által megerősített rabbik.¹⁾

Mindezen különleges viszonyok megváltoztak az 1849 márcziusi pátens következtében, mely a szabad vallásgyakorlat mellett önálló községvezetést is biztosított a zsidóknak. Egész Ausztriában csak Morva- és Csehországban érezték meg a községek, hogy a züllött községi állapotok miatt elhanyagolt vallásos élet föllendítése céljából mi képezi legsürgősebb feladatukat a szabadság legelső napjaiban. Szervezkedés volt a jelszó, hogy minden állami gyámkodástól menten a községek maguk gondoskodjanak az életerős zsidóság fejlesztéséről. Az első volt a morva főrabbi, ki már 1849 márczius 13-án körlevelet intézett az összes morva községekhez, hogy már április 23-ára képviselőket küldjenek Nikolsburgba az országos szervezet megbeszélésére. Az egybegyűlt képviselők a következő

s egyetemi tanulmány követeltetik, úgy senki sem határozhatja el magát arra, hogy oly gyöngén dotált pályára lépjen; kéri azért, hogy a gymnasiumi tanulmányt magán úton lehessen végezni. A vallásoktatásnál ellenzi a katekizmust, mert a hit és erkölcsi törvényeket úgyis megtanulják a Szentírásból; de az emlékezet gyakorlása céljából nem volna kifogása a tankönyv ellen, ha a kormány azt approbálná, a mit *fia* szerkesztett. Az istentisztelet németesítését a zsidóság egysége szempontjából ellenzi. (Allg. Zeit. d. Jud. IV. évf. 94. l.)

¹⁾ Jost, u. o. II. kötet. 315. l.

tervezetet fogadták el: ¹⁾ Az egész morva zsidóság szervezett egységet képezvén (1), az országos zsinagóga keretében zsinagógakerületekbe és helyi zsinagógákba osztatik be (3). Morvaország területén lakó minden zsidónak, valamely helyi községhez (Ortssynagoge) s ennek révén az országos szövetséghez (Landessynagoge) kell tartoznia (12). A helyi községek az általános határozatok keretén belül szabad önrendelkezéssel bírnak s maguk készítik helyi szabályzataikat (83). Az országos szövetséget az országos községtanács (Landessynagogenrath) képviseli (127), mely beosztja a kerületeket s határozatait a kerületi képviselőlet (Bezirksdelegatio) által hajtja végre (128). Az országos tanács célja, hogy oly intézményeket létesítsen, melyeket csak a közérő hozhat létre, hogy felügyeljen az összes községek rendjére, peres ügyekben végleges ítéletet hozzon, a vallásiskolák részére tantervről gondoskodjék, rabbiakat s tanítókat vizsgáljon, s hogy képviselje a zsidókat az állammal szemben (129). Az országos tanács hatáskörét a kis- és a nagytanács intézi; az első, mely a folyó ügyeket vezeti, áll: az országos főrabbiból, egy fizetett titkárból és három tanácsnokból; a második tagjai az előbbieken kívül két-két tanácsnok minden kerületből (134). Az országos tanács állandó elnöke a főrabbi (137). A kerületi képviselőlet tagjai: a kerületi rabbi és az illető kerület két országos tanácsnoka (Landesrath), kik közvetlen felügyelői a kerületnek (139). A tanácsnokokat országos gyűlés választja meg

¹⁾ Entwurf einer Synagogal-Verfassung der Bekenner des jüd. Glaubens in Mähren. Nyom. hely és évszám nélkül.

mely gyűlésre minden község 150—300 családig két, azon felül három választó képviselőt küld (143). Országos pénztár (Landessynagogencassa) létesítettik, melynek jövedelmét az orsz. közalap (Landesmassafond) képezi, s melyhez minden adóköteles morva zsidónak évenként egy forintot kell fizetnie.

A százados tradíció hatása alatt könnyen és gyorsan lehetett megalkotni Morvaországban az új községi szervezetet, mely a régi alapján épült fel, de annál nehezebb feladatot képezett az egységes szervezet megalkotására irányuló törekvés Csehországban. Itt ugyan csak a márcziusi pátens kifolyása gyanánt, valamint több csehországi rabbi unszolására már 1849-ben felszólította a minisztérium a cseh kerületi főnököket, hogy bizalmasan tétessenek maguknak rabbik és előjárók által község szervezeti javaslatokat. Ezen beadványokból értesült a kormány a községek valóságos állapotáról s óhajtásai felől, s 1850 november 25-ére bizalmi konferenciát hívott egybe Prágába. A gyűlést Mecséry cseh helytartó nyitotta meg, ki feltárva a községek hiányos vezetés okozta bajait, szervezkedést ajánlott s szabályzatalkotásra hívta fel az egybegyűlteket. A delegáltak 23 gyűlésben sok nagy és szép szónoklatot mondtak el, de egységes szervezetbe lehetetlenség volt összehozni a községeket. Végre 1851 február 7-én a következő alapon felépített szabályzatot¹⁾ fo-

¹⁾ Kohn, Die Notablenversammlung der Israeliten Böhmens in Prag. Wien, 1852. A kormány terve szerint Landessynagogengemeinde, Kreis- és Ortssynagogengemeinde-ra oszlott volna a cseh zsidóság; a kerületi község tanács elnöke a ke-

gadták el: A cseh zsidók különálló községeket alakítanak (2) s mindenkinek valamely községhez kell tartoznia (5). A községek helyi és kerületi községekre oszlanak fel (8); helyi község az, a mely templomot, vallásiskolát, temetőt, rit. fürdőt, rabbit, hitoktatót, előimádkozót és metszőt tud fentartani (3), kerületi község pedig az, a mely ezen intézmények terheit csak szövetkezéssel képes viselni. A községeket előljáróság és választmány vezeti (23—33) s a községek egymástól teljesen függetlenek s nem létezik közöttük semmi kölcsönösség.¹⁾

kerületi rabbi, tagjai pedig két helyi rabbi, két tanító és öt laikus lett volna; az országos tanács tagjai pedig a kerületi és helyi rabbik, holott a laikus tagok számát időről-időre a helytartóság szabta volna meg. (Allg. Z. d. Jud. XIV. évf. 679. l.) E tervezet nagy ellenzésre akadt a községekben, melyek félték a hierarchiától. Ezért országos gyűlést hívtak egybe, de megtartását a helytartótanács nem engedte meg; azt azonban keresztül tudták vinni, hogy a tervezetet kidolgozó bizottságba hét laikus tag neveztetett ki. (Allg. Z. d. Jud. XV. évf. 7. l.)

¹⁾ 1862 márczius 25-én egész Csehországból 350 községi képviselő gyűlt össze Prágában kormányrendeletre, mely egy «Centralorgan zur Executive der Cultusordnung» létesítését kívánta s hosszas vita s albizottságok kiküldése után végre is csak az iránt terjesztettek fel javaslatot, hogy országos ügyekben a prágai hitközség előljárósága hívja meg az összes községek előljáróit megbeszélés végett (Neuzeit, II. évf. 146. kk. l.) Ezen tárgyalásokból kifolyólag azonban mégis létesült valamelyes központi hatóság. A cseh zsidóságnak ugyanis II. József intézkedése folytán mint «Geldüberreste aus der Steuerpachtzeit» közvagyonra volt, melyet a prágai városi tanács kezelt, de 1860-ban a prágai hitközség képviselőtestüle-

Bár e szabályzat egészen a végletekig hajtott széttagoltságot jelent a morva szervezet mellett, mindazonáltal egyöntetű ügyrend alapját nyújtotta különálló községek számára, holott az osztrák birodalom egyéb részeiben a községek meg sem kísérelték az együttes tanácskozást, mely esetleg eredményhez vezetett volna. Könnyen képzelhető, hogy nem a legépiletesebb állapotok keletkeztek abból, hogy a községek egészen magukra voltak hagyatva. De legjobban maga a kormány érezte a vizás helyzetet, minthogy a márcziusi pátens előtti udvari rendeletek már nem fértek össze a vallásgyakorlat és községalakítás szabadságával, de hiányzott még egy új jogrend megállapítása, mely szerint egységes szabályzat lett volna irányadó a zsidó községi ügyek elintézésében. Évtizedeken át tartott a rendezetlen viszony, mert a kormány dicséretre méltó óvatossággal távol tartotta magát még annak látszatától is, mintha a községek vallásos belügyeibe akarna avatkozni. Végre létrejött az 1890 márczius 21. törvény (Grundgesetz zur Regelung der äusseren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religionsgenossenschaft), mely az egyes községek teljes autonomiája

téhez utaltatott át, mely ezen alapból ösztöndíjakat juttatott tanulóknak s segélyt jótékony egyleteknek. 1862 szeptember 27-én elrendelte a cseh helytartó, hogy ezen alapból zsidó árvaház létesíttessék, melynek vezetősége az ország özsziidóságának kerületenként 1—1 választott képviselőjéből alkotott bizottság legyen. (Neuzeit, II. évf. 527. l.) Ez a «Repräsentanz der Landesjudenschaft» szokta azontul megbeszélni a zsidó közügyeket s közvetíteni a kormányrendeleteket a községekkel. (Neuzeit, XVIII. évf. 132. l.)

alapján, minden egységes szervezkedés mellőzésével egyöntetű szabályzatot adott a birodalom községeinek. Mint törvényjavaslat tervbe vette ugyan az egyes tartományok főrabbiságát is, de tekintetbe véve «széles körök» nyugtalanságát, melyet az a félelem okozott, hogy az új intézmény hierarchikus törekvésekre nyujthatna tápot, a bizottság kihagyta a javaslat ezen pontját, csak az évszázadok óta fennálló morva főrabbiság maradt meg érintetlenül, minthogy ez ellen maguk az érdekelt körök sem szólaltak fel.

Ezen Grundgesetz főbb vonásai a következők: a hitközség feladata, hogy tagjainak vallásos szükségletét elégítse ki (1). Minden törvényesen megállapított területen csak egy hitközség létezhetik, a melyhez azon a területen lakó minden zsidónak tartoznia kell (2). A terület-beosztást a községek meghallgatásával a minisztérium eszközli (3—7). Ha egy hitközség anyagi kötelezettségeinek nem tudna megfelelni, a kormány megvonhatja tőle az önálló hitközségi jelleget s bekebelezheti valamely szomszéd községbe (8). A hitközség ügyeit választott előljáróság vezeti, melynek tagjai az állami hatóságnak bejelentendőek (9). Vallásszolgálatra csak osztrák állampolgárok alkalmazhatók (10). Minden községben rabbit kell alkalmazni, kinek képesítését, az egyes tartományok különleges viszonyait véve tekintetbe, későbbi rendeletek fogják meghatározni (11). Az előljáróság kötelessége bejelenteni a hatóságnál a rabbiállásra pályázókat (12), valamint üresedés esetén a helyettest megnevezni (13). Csak az állami hatóság által megerősített rabbik végezhetnek államérvényes házasságkötést (17). A községi kiadások fedezésére ál-

lami jóváhagyás mellett szabályzatot készítenek a helyi községek (19—24). A községek által alkotandó szabályzatnak ki kell terjednie: 1. a terület meghatározására, 2. az előljáróság hatáskörének megállapítására, 3. rabbi s más hivatalnokok választására s kötelességeire, 4. tagok jogai s kötelmeire, 5. a hitoktatásra, 6. a magánimaházak engedélyezésének módozataira, 7. adó-kivetésre, 8. viszálykodások elhárítási módjára és 9. a szabályzat változtatási mikéntjére (28). A szabályzatot az állam hagyja jóvá (29).

Ezen törvénynek megfelelően az 1891 deczember 27. kultuszminiszteri rendelet Csehországra nézve kimondja, hogy rabbiállásra csak olyanok pályázhatnak, kik főgymnáziumi tanulmányokat jó eredménynyel végeztek, hogy a működésben levő rabbik hat hónapon belül kötelesek ezen tanulmányukról szóló bizonyítványt bemutatni, de egyszersmind felhatalmazza a cseh helytartót, hogy különös méltánylást érdemlő esetekben az utóbbiaknál elengedheti a gymnáziumi képesítési bizonyítványt. A kultuszminisztérium 1893 márczius 10-iki rendelete Csehországban 197 hitközség területét állapította meg.

Bukovinában az 1891 június 26-iki miniszteri rendelet 15 község területét, Dalmáciában az 1892 február 8-iki rendelet Spalato és Ragusa községek területét, Görz és Gradiska, valamint Istria és Triest községeket az 1893 márczius 18-iki rendelet, Morvaországban ¹⁾

¹⁾ Nem hagyható említés nélkül az a figyelemreméltó körülmény, hogy a morva hitközségek még ma is önálló politikai községek jellegével is bírnak. Midőn az 1849-iki

az 1891 június 15-iki rendelet 50 község területét, Alsó-Ausztriában az 1891 deczember 4-iki rendelet 13 község területét, Felső-Ausztria és Salzburgban az 1892 június 12-iki rendelet egészben csak Linz és Steyr községek területét, Steier-Krajna és Karinthiában az 1893 márczius 18-iki rendelettel az egyetlen graz-i község, végre Tirol és Vorarlbergben az egyetlen Hohenems község területét határozta meg az 1892 július 9-iki miniszteri rendelet, mely területbeosztásokat mindenütt a rabbiképesítésre vonatkozó rendelet egé-

sztrák községi törvény életbe lépett, megszűntek természet-szerűen a zsidó községek mint politikai testületek, de már néhány hónappal később, s utóbb az 1862. törvény által megerősítve, ismét 27 politikai községi kerületté alakították a zsidó községek, mind olyan jogokkal, kötelességekkel s hatóságokkal, a melyekkel egyáltalán politikai jellegű községek vannak felruházva. 1880-ig egy volt a politikai és a hitközség, úgy a vezetésben, mint a vagyonkezelésben, de akkor — arra való tekintettel, hogy a zsidó polit. község területén keresztények is laknak, kik a polit. község tagjai, de nem a hitközségnek is — teljesen ketté választatott. A morva zsidók már több ízben kérelmezték ezen — nagyon is a középkori jognélküliségre emlékeztető — felemás állapot megszüntetését, de a kormány szükségesnek tartja fenmaradását, minthogy Morvaország *cseh* lakosságának ellensúlyozását látja a zsidó hatóságok magatartásában. A morva zsidó polit. községek a következők: Lomnitz, Pieslivitz, Trebitsch, Eibenschütz, Kanitz, Misslitz, Nikolsburg, Pohrlitz, Schaffa, Bisenz, Gaya, Kostl, Lundenburg, Strassnitz, U.-Brod, U.-Ostrau, Holleschau, Leipnik, Prerau, Prossnitz, M.-Weisskirchen, Austerlitz, Boskowitz, Gewitsch, N.-Rausnitz, Eisgrub és Wessely. Jellemző, hogy a két utóbbinak az 1893-iki rendelet alapján — mint-hogy nagyon csekély számú — mint hitközségnek fel kellett oszolnia, de mint zsidó polit. község továbbra is fenmaradt.

szíti ki, mely szerint rabbiállást csak főgymnáziumot végzett osztrák állampolgárok tölthetnek be, de az illető helytartók a már működésben levő rabbiknál kivételt alkothatnak.

De az osztrák birodalom zsidó községeinek külső viszonyait rendező eme széles keretben sem lehetett teljes egyöntetűséget létrehozni. Kivételt kellett alkotni Galicziával, hol az 1891 április 1-iki rendelet 252 község területét határolta meg s már egy 1892 június 7-iki rendelettel különbséget kellett tenni a rabbiképesítésre vonatkozólag,¹⁾ oly módon, hogy főgymnáziumi tanulókat kimutatása csak Brody, Brzerany, Drohobycz, Jaroslau, Jaslo, Kolomea, Krakó, Lemberg, Uj-Sandez, Podgorze, Przemysl, Rzeszow, Sambor, Sanok, Stanislau, Stryj, Tarnopol, Tarnow, Zloczow és Zolkiew rabbijaitól követeltetett meg, holott Galiczia összes többi községeinek rabbijainál kénytelen csupán négy osztályú elemi iskolai bizonyítvánnyal megelégedni a kormány. A galicziai különleges viszonyok jellemzésének legfeltűnőbb példája különben az, hogy az 1894 július 6-iki rendelettel a kultuszminisztérium kénytelen volt egy Minta-alapszabályt közrebocsátani Galiczia községei részére, hogy «megkönnyítse a kormányjövahagyásra alkalmas alapszabályok megszerkesztését.»

Az anyakönyvek vezetésére vonatkozólag megjegy-

¹⁾ Az 1837-iki udvari rendelet kimondotta Galicziára, hogy 1846. szeptember 1-től kezdve csak olyan rabbi erősíthet meg hivatalában a Kreisamt, a ki bölcsészeti s pædagogiai tanulmányokat végzett. (Allg. Z. d. Jud. II. évf. 24. l.)

zendő, hogy az 1868 július 10-iki törvény megszüntette még II. Józsefnek azon intézkedését, hogy az anyakönyvelés ellenőrzését és a kivonatok láttamozását az illető helység katolikus lelkésze végezze s hogy maga az anyakönyvelés, mely az egész osztrák birodalomban a felekezetek kezében van, nem föltétlenül a rabbihivatal teendői közé tartozik. A ma is érvényben levő 1837 deczember 22-iki udvari rendelet, mely Cseh- és Morvaországra, valamint Sziléziára adatott, csak azt követeli meg, hogy az anyakönyveléssel megbízott ismerje hit-sorsosainak viszonyait, ne legyen olyan foglalkozása, mely lakóhelyéről gyakori távozásra kényszeríti, becsületes, művelt, közbizalomra érdemes ember legyen, ki szóban s írásban ismeri a német nyelvet; egyszersmind azonban elrendeli, hogy első sorban a rabbi, másod-sorban a tanító, rabbihelyettes, kántor bizandó meg, s csak ezek hiányában valamely községi tag. Az anyakönyvvezetőt a kerületi hatóság nevezi ki, mely esküvel kötelezi a pontos hivataloskodásra. Ettől eltérő a Galicziára és Bukovinára 1875 márczius 15-én kiadott miniszteri rendelet, mely szerint pályázat hirdetendő minden anyakönyvvezetői állás üresedése esetén s a pályázatok a kerületi főnökségnél nyújtandók be, a mely alkalommal az illető helység rabbija előnyben részesíttetik.

Az osztrák községsszervezet ismertetésének teljessége céljából megemlítendő a bécsi külvárosok politikai egyesítése alkalmából egyesült külvárosi községek viszonya, melyről már az 1891 deczember 4-iki miniszteri rendelet ideiglenesen akként intézkedett, hogy a központi előljáróság tagjai közé Ottakring, Währing és

Sechshaus elnöke és alelnöke is lépjen be. A jelenlegi központi fővezetést a 24 tagú előljáróság (Cultusvorstand) intézi, mely az egyes templomok látogatóinak meghallgatásával templom-előljárókat (Bethausvorstände) nevez ki az illető templomokhoz.

Az osztrák községek teljes széttagoltsága, mely lehetlenné tette az egész osztrák zsidóság egyetemleges s hathatós fellépését a mult évi zsidózavargások megszüntetése érdekében, egy Allgemeiner Israelitischer Bund létesítésére adta meg az indító okot, mely célból 1899 október 31-én gyültek össze Bécsben a községek küldöttei, de még ez idő szerint nem lépett életbe.

VIII.

Magyarország.

A franczia forradalom hatása csakhamar mutatkozott hazánkban is, hol 1791 óta nem tartatott országgyűlés, mely ne foglalkozott volna a zsidók polgári egyenjogúságának kérdésével, de az országos bizottság javaslat-tételénél előbbre soh' se került az ügy. Ennek okát nem a Rendek szűkkeblűségében vagy előítéletében kell keresnünk, hanem inkább a zsidók közállapotaiban. Mert ha a negyvenes években az országos közvélemény hatása alatt vallásos reformmozgalom indult meg hazánk zsidósága körében, hogy ezáltal mutatkozzék alkalmasnak az egyenjogusításra, úgy már az 1791-iki pozsonyi országgyűlés is jogokat adott volna a magyar zsidóknak, ha legalább is a katonaszolgálatot készek magukra vállalni. Erre azonban egy Rohonczban megtartott

zsidó küldöttek gyűlését nem lehetett rávenni,¹⁾ minek folytán az országgyűlés sem volt hajlandó a polgári jogok megszorításának elengedésére. Ujabb nagyobb szabású mozgalom a jogok megadásának kérelmezésére az 1825-iki országgyűlés megnyitásakor indult meg a magyar zsidók körében, a midőn Bács, Baranya, Csongrád, Fehér, Esztergom, Sopron, Pest, Pozsony, Somogy, Tolna, Torontál, Vas és Zalamegyék községeinek küldöttei gyűltek egybe Pozsonyban s megválasztottak egy nyolcztagú állandó bizottságot, mely a kérvényt kidolgozta, benyújtotta s információkkal szolgált az országgyűlés tagjainak.²⁾

Ezen állandó bizottsághoz nyújtott be Rapoch Arje Leb veszprémi elnök egy országos község szervezeti szabályzatot 1826 augusztus 26-án,³⁾ melynek oly módon való keresztülvitelét ajánlotta, hogy a kormányhatalom erőszakolja rá a községekre. Rapoch, ki elnöki hivatala révén sokat járt a veszprémi püspöki udvarba, látta «más nemzetek szép rendjét», a mit a zsidóknál is szeretett volna látni s azt ajánlotta, hogy : 1. választassék két okos, becsületes s népszerű ember, kik az ország zsidóinak élén álljanak s javukra a kellő lépéseket tegyék ; 2. választassék továbbá három igazságos, önzetlen talmudtudós, kiket az országos zsidóság fizetne, kik a központban székelnének s kiknek kötelessége volna a rabbikat, rabbi helyetteseket, metszőket, előimádkozókat és tanítókat képesíteni ; 3. ne lehessen

¹⁾ Bergl, A magyarországi zsidók története. 74. l.

²⁾ Löw, Zur neueren Geschichte stb. 83. l.

³⁾ U. o. 92. l.

olyan kántort, előimádkozót és metszőt alkalmazni, a ki nem istenfélő; 4. ne alkalmazzanak a községek olyan tanítót, a ki nem ismeri a tanítás módszerét és nem istenfélő; 5. a hivatalnokok a község pénztárából húzzanak rendes fizetést s ne legyenek egyesek ajándékaira utalva; 6. minden községben legyen az új tanmód szerint osztályokba beosztott iskola; 7. nagyközségekben talmudiskolák legyenek, miket az országos zsidóság tartana fenn; 8. hogy rabbit alkalmazhasson valamely község, alapot kell teremtenie, hogy gond nélkül el is tarthassa majd rabbiját; 9. rabbi, kántor és prédikátor ne utazzék ide-oda az ország terhére; 10. minden szegény a saját megyéjében találjon segílyt s megyéjén kívül ne szabadjon koldulnia; 11. a zsidó szolgák bizonyítványait a községi elnök írja alá; 12. minden megyének egy árvagyámja legyen, a ki az árvapénzt kezeli s kinek vezetése alatt három árvaatya gondoskodjék az özvegyek és árvák ellátásáról; 13. rabbiságnak és előljáróságnak legyen meg a hatalma, hogy a vallás megszegői megbüntessenek; 14. a három országos rabbi, egymás közt felosztva az országot, évenként utazza be kerületét s személyes meggyőződést szerezzen a hivatalnokok viselkedéséről; 15. ha valamely községnek kifogása volna hivatalnokai ellen, úgy panaszát a három országos rabbihoz nyújtsa be, kik kellő vizsgálat alapján el is mozdíthatják az illetőket állásukból; 16. ha valaki úgy tönkremegy, hogy saját megyéje nem segítheti, akkor az előljáróság forduljon támogatásért a többi megyéhez, de az illető maga ne menjen másfelé koldulni.

Rapoch tervezetével egyidejűleg Chorin Áron aradi

rabbi is fellépett egy szervezeti javaslattal,¹⁾ mely anynyiban egyezik az előbbivel, hogy Chorin is központi egyházi vezetésre alapítja a szervezetet s hogy az ő nézete szerint is csak állami kényszer hozhatná létre a szervezkedést. Chorin a következőket ajánlotta: 1. a kormány védelme alatt synodus hivassék egybe; 2. hagyatékok és hozományok után meghatározott százalékokból vallásalap létesüljön; minden községben, illetőleg megyében legyen egy biztos, ki beszedi a százalékokat, vagy a vallásalap számára juttatott ajándékokat és továbbítja a központi bizottsághoz. Ebből az alapból, melyet a synodus által kinevezett konzisztórium kezelne állami felügyelet alatt, fedeztetnék: a) egy Naszi, orsz. főrabbi, két egyházi és két világi tagból s egy titkárból álló konzisztórium fizetése; b) egy főiskola fentartási költségei s csak annak növendékei közül választhassanak a községek rabbit; c) földműveléssel foglalkozó ifjak segélyezése; d) olyanok jutalmazása, kik a tudományban vagy művészetben kiválnak. A konzisztórium évenként jelentést terjeszt föl működéséről a kormányhoz s közjóra irányuló javaslatokat tesz illetékes helyen.

Rapoch és Chorin javaslatán, ugyancsak központi egyházi vezetés alapján, még túltett Breuer Lipót, ki 1831-ben azt ajánlotta,²⁾ hogy az ország négy kerületre (Dunán és Tiszán innen és túlra) osztassék s mindegyik felett egy főrabbi álljon, ki felügyeljen a rabbikra, iskolákra és templomokra, de főrabbi csak az lehessen, ki

¹⁾ Chorin, Igereth Ellassaph, Prag, 1826. 44. l.

²⁾ Löw, i. m. 127. l.

gymnáziumot és bölcsészetet végzett; azonfelül központi bizottság létesüljön és egy főegyháztanács, mely felügyel a főrabbikra és velök együtt intézi az országos vallásügyeket.

Mindezen javaslatok csak jámbor óhajtások maradtak ugyan, de eléggé megvilágítják az akkori községi állapotokat, a melyeknek javulását remélték a tervbe vett szervezettől. De már ekkor éles ellentét uralkodott a községek közt, mely ellentét az 1832-ben megnyílt országgyűlést megelőzőtt s a legközelebbi teendők megbeszélése céljából Pesten egybegyűlt zsidó küldöttek tanácskozásán vált nyilvánvalóvá.¹⁾ Itt ugyanis a pesti elnök, Ullmann Gábor, ki a vallásreform híve volt, azt javasolta, hogy egy szűkkörű bizottság képviselje teljhatalommal a parlament előtt a magyar zsidóságot, mely javaslat — tudva azt, hogy a regnikoláris bizottság a rabbik tudományos képesítését ajánlja az országgyűlésnek — nagy ellenkezést szült a konzervatív irányzatúak körében, kik Lemberger Ábrahám Hirsch pozsonyi elnök köré csoportosultak. Két pártra szakadtak az ország községei; az egyik, élén a pozsonyi községgel, a valláskényszert írta zászlajára s Szófer Mózes pozsonyi rabbival 1832 deczember 11-én felségfolyamodást is iratott, melyben denuncziálva a szabadabb gondolkozásúakat, a legszélesebb körű hatalmat kérte a rabbik és előljárók részére a vallás megszegői ellen;²⁾

¹⁾ U. o. 148. kk. l.

²⁾ Allg. Z. d. J. XI. évf. 570. l. Minthogy e folyamodásra nem érkezett hamarosan válasz, Szófer Mózes 1833 ápr. 21-én újabb sürgős beadványt intézett a kabinetirodához, «da diese

a másik párt a lelkiismereti kényszer ellen küzdött. Ettől az időtől kezdve bénította a nyílt szakadás az ország községeinek fejlődését. Az ellentét a kétféle törekvés közt mindnyomasztóbbá vált, minél inkább érezték a községek, hogy az emanczipáció érdekében közös megegyezéssel kellene működniök.

Igaz ugyan, hogy Kossuth Lajosnak a Pesti hirlap 1844 május 13-iki számában közzétett nyilatkozata, mely bár elismeri az emanczipáció idejének elérését, de szükségesnek tartja, hogy előbb egy összehívandó zsinat reformálja a vallásgyakorlatot, azt eredményezte, hogy a pozsonyi rabbinárus nyíltan az emanczipáció

öffentlichen Skandale nicht allein für die israelitische, sondern auch für die christliche Religion die verderblichsten Folgen nach sich ziehen müssen». Ugyanily denuncziálás volt 1859-ben is, midőn az osztrák kormány újból kihirdette a páduai szeminárium részére az engedményt, hogy t. i. növendékei fel vannak mentve a tényleges katonaszolgálat alól, akkor húsz magyar rabbi emlékiratot nyújtott be a kormánynál, kifejtve azt, hogy «a kedvezmény nagy baj, mert minden bócher majd Olaszországba megy s így meg fognak szünni a magyar Jesibák, a vallásosságnak ezen mentsvárai; mert a páduai intézet olyan tanokat terjeszt, «die den echten, wahren Judenthum ebenso gefährlich, wie dem Staate und seinen Intentionen schädlich sind». (Neuzeit, II. évf. 385. l.) De nemcsak nálunk, Ausztriában is voltak olyan elemek, kik denuncziálástól s felbujtástól sem riadtak vissza, minek legszomorúbb példáját nyújtja Kohn Izrael Levi, Beitrag zur Geschichte der jüdischen Tartuffe; Eingabe an das ehemalige k. k. Kultusministerium in Wien über die religiösen Zustände der Juden in Österreich. Leipzig, 1864. cz. munkája, melyben a zsidók vallástalanságát s a rabbik hatalomnélküliségét úgy tüntetik fel, mint óriási veszélyt a katolikus vallásra.

ellen lépett fel, ¹⁾ s tulajdonképen ez vált mozgató erejévé az ellentét nagyobbitásának, de talán még mindig el lehetett volna simítani az ellentéteket, ha mindkét párton nem hozták volna egymással szoros kapcsolatba az emanczipáció és a vallásreform ügyét. A községek egyesítésének s az ellentétek kiegyenlítésének szép munkája talán sikerült is volna az ugyancsak 1844-ben, augusztus 21-én megtartott paksi rabbigyűlésen, ha Schwab pesti rabbi kellő tapintattal, vagy mondjuk diplomáciával elő nem hozakodik olyan javaslattal, mely a mi korunk szempontjából nemcsak helyes és szükséges, hanem föltétlenül meg is követelhető, de az akkori tudatlan sötét állapotot véve tekintetbe, újabb üszköt dobott a községeket felizgató rabbik közé; Schwab jóhiszeműségét nem vonhatja kétségbe senki, de számolnia kellett volna azokkal a tényezőkkel, a melyek képtelenek voltak megérteni őt s legnemesebb intenczióit.

Oly ellentétek állottak már ekkor egymással szemben, hogy kiegyenlítésükre csakis a műveltebb s a polgáriasodásra törekvő magyar zsidóság teljes megalázkodásával lehetett gondolni. Egyik részről nem tudták megérteni a kulturális haladást az ősi vallásosság épségben tartása mellett, a másik részen pedig — ha az utóbbit nem is akarták feláldozni az előbbi kedvéért — egymástól egészen függetlennek tartották a művelődést a zsidóság megóvásától. A vallásosság zászló-

¹⁾ Épügy az 1864 december 6-án Nagy-Mihályon összegyűlt 20 zelótából álló rabbigyűlés, hogy mozgalmat indítson az emanczipáció ellen. (Neuzeit, IV. évf. 583. l.)

vivői előtt elriasztó példa gyanánt Németország lebegett, melynek erőteljes reform-áramlata már érezhető hatással volt hazánkban is; mindennemű reformmozgalmat még csirájában elfojtani, az volt a cél, melyet a vallásosság védelmezői el akartak érni; a laikus elemeket minél távolabb tartani, vagy őket egyenest kizárni a vallásos életet irányító tényezőkre való befolyásból, az látszott az egyedül üdvözítő útnak, mely célhoz vezethet. Pápa, S.-A.-Ujhely és Ungvár rabbijai álltak a mozgalom élére,¹⁾ mely Ferdinánd császárnál tilalmat akart kieszközölni németországi rabbiknak behozatala ellen, s megbízták Friedländer Emánuel búr-szt.-györgyi rabbit, hogy utazza be az országot, hangulatot keltendő egy összehívandó rabbigyűlés érdekében, melynek célja volna «a legelismertebb rabbik közül tizenkettőt választani, kik egyedül volnának jogosítva rabbikat képesíteni.» Friedländer nagy buzgalmat fejtett ki küldetésében, 85 rabbit tudott már megnyerni az ügynek, már Trebitsch N. morva főrabbit és Meisels B. krakói rabbit is rá tudta venni, hogy közbenjárásukkal hangulatot keltsenek a kormánykörökben e kérdés iránt, midőn egyszerre csak Horovitz F. pápai rabbi új irányba terelte az egész tervet. Hogy Horovitz eljárásában mennyi volt az őszinteség s mennyi a politika, azt el nem lehet dönteni, tény az, hogy Horovitz — bekés kiegyenlítés czímén — Holländer Leóval bocsátkozott tárgyalásba, kit országszerte a hitközségi mozgalmak vezetőjének ismertek el. Magyar levélben²⁾ fordult 1844 május havában Hollän-

¹⁾ Neuzeit, IV. évf. 271., 283. és 293. l.

²⁾ Allg. Z. d. Jud. IX. évf. 320. kk. l.

derhez, kérve közreműködését a két párt kiengesztelésében; «hithű vagyok — mondja Horovitz — de nem fanatikus, s elismerem a tudomány s a hazafiság jogait», s egyben találkát kér tőle, hogy inkognitóban beszélhessék meg a továbbiakat. Balatonfüreden találkoztak s a titkos beszélgetésnek csak Fischer Móricz herendi porcellángyáros volt tanúja. Horovitz most szóval is kifejtette levelének tartalmát; kijelentette, hogy a két párt között nincs oly nagy ellentét, mely ne volna kiegyenlíthető; tudják ők jól, hogy a haladás feltartóztathatatlan, de azt szabályozni kell; ezért szükségesnek vélik egy synodus egybehívását, mely rabbik és laikusokból álló vegyes konzisztoriumot létesítene, hogy ezen hatóság intézné a rabbik alkalmazása, az iskola és a liturgia összes ügyeit. Holländer nem volt ilyen kijelentésre elkészülve s őszinte kétkedéssel fogadta az ajánlatot, mondván: «timeo Danaos et dona ferentes; sokat tapasztaltam, nem hiszek egy felekezet lelkészének sem, ha reformról beszél, hacsak tényleg nem tett már ily irányban valamit; legyen synodus, de ne támadjon belőle hierarchia, mely despotizmus-szal jár; beszéljen előbb hasongondolkozású társaival s majd határozataikat veszem további tárgyalásom alapjául.»

Erre Horovitz újból beutaztatta Friedländerrel az országot, s a körözött felhívásban — melyet kivüle még Perls Mózes bonyhádi rabbi is aláírt — egy Pakson egybegyűlő rabbitanács létesülését hozta javaslatba. Mindenfelé helyesléssel találkozott a felhívás, minthogy Horovitz gondoskodott arról, hogy köztudomású legyen, hogy Holländer tudta és pártolásával tartatik majd

meg a rabbigyűlés, csak Eisenstadt M. ungvári rabbi volt az, a ki — ép a Holländerrel való paktálás miatt — már előre ellenezte a gyűlés határozatait.

1844 augusztus 20-án 75 rabbi gyült egybe Pakson: ¹⁾ Horovitz nyitotta meg a gyűlést, melyen a józan meg-gondoltságot Schwab pesti és Götz Schwerin bajai rabbi képviselte — kik egyáltalán nem is vettek volna részt e gyűlésen, ha kellően értesültek volna Holländer tartózkodó s bizalmatlan álláspontjáról, — s a következő szervezkedést javasolta: 1. az egész ország négy kerületre osztassék fel, minden kerület élén háromtagú rabbikollégium álljon, melyet a kerület összes rabbijai által kiküldött bizottság választ meg; ezen bizottság évenként gyűlést tart, a melyen azonban más rabbi is részt vehet szólási és szervezési joggal; három évenként az ország központjában közgyűlés volna tartandó, melybe minden megye 1—3 rabbit küldene, de azonkívül bármely rabbinak is szabadságában állna azon részt venni; 2. rabbidiplomát csak a kerületi kollégium adhat s a rabbi helyettes (Móré Czedek) is csak a kerület három rabbija autorizálhat; 3. rabbi és község közti vita a kerületi kollégium elé tartozik, de ítélete ellen a közgyűléshez lehet fölebbezni; 4. minden rabbi kötelessége a metszőt, szófért és tanítót ellenőrizni, de a tantervet a közgyűlés állapítja meg; 5. a rabbi helyettes (Móré Czedek) csak

¹⁾ Löw, u. o. 300. l.; Jost, Neuere Geschichte, III. k. 75. l. Neuzeit, IV. évf. 293. l.; Allg. Z. d. Jud. IX. évf. 320. l. A gyűlés határozatait közölte Kohn Sámuel a Magyar Zsidó Szemle XV. évf. 373. l.

a rabbi engedélyével eskethet; 6. a metszőnek folyton a rabbi ellenőrzése alatt kellvén állania, rabbi soha ne végezzen metszői teendőket; 7. a közgyűlés fogja megállapítani a ritust, imákat, tantervet, figyelemmel lesz az ifjúságnak tudomány, ipar és földművelésre való neveltetésére, a népet pedig az eskü szentségére, becsületességre, hazaszeretetre s alattvalói hűségre igyekszik majd tanítani.

Evvel a javaslattal szemben Schwab — perhorreszkálva a zsidó inkvizíciót s főfigyelmet a nevelésre és a zsidóságnak kifelé való méltó képviseltetésre irányítva — azt ajánlotta, hogy az egész ország fölött legyen ugyan központi főhatóság, de a mely ne csupán rabbikból, hanem laikusokból is álljon, a mely főhatóság gondoskodjék a rabbik képesítéséről, iskolák s metszők felügyeletéről, valamint rabbik és községek közti perek elintézéséről; legyen minden községben jó iskola, hol a gyermekek nemcsak vallásos emberekké, de jó polgárokká is neveltessenek; legyen minden községben iparterjesztő egyesület; a rabbik approbációjával vállaltankönyvek szerkesztessenek, a melyek a zsidóság őszinte és nyílt konfesszióját tartalmazzák; mondja ki a gyűlés, hogy a zsidó szereti hazáját, melynek nyelvét anyanyelve gyanánt tekinti a zsidó; hogy az ember-szeretetet felekezeti különbség nélkül kell a zsidónak gyakorolnia; hogy Isten nevének már csak a megemlítése is kötelező eskü s végre, hogy minden zsidó hasznos iparra taníttassa a fiát.

Legnagyobb tisztelettel adózhatunk Schwab föllépésének; nem volt javaslatában egyetlen szó sem, melyet nyugodt lelkiismerettel ne írhattak volna alá az összes

egybegyültek, de rejtett célzatoktól félve — a mint-hogy később is, mint látni fogjuk, meggyanusították Meiselt — javaslatát tárgyalás alá sem vették, hanem kétnapi együttlét után minden eredmény nélkül való-sággal szétrebbent a gyűlés. Mindegyik érezte, hogy Schwabnak van igaza, de nyiltan egy se mert pártjára állni s így a legjellemzőbb módon egyszerűen elszeleltek Paksról a jámborok.¹⁾

¹⁾ Horovitz a gyűlés után négy hétig nem adott magáról életjelt s csak Holländer egyenes felszólítására küldte el a gyűlés jegyzőkönyvét, a nélkül, hogy saját nézetének is adott volna kifejezést. Midőn végre Holländer már meguntta Horovitz bujkálását s kiugrasztotta a bokorból, az utóbbi nyiltan bevallotta (most már német nyelvű levélben): «igenis, kell hierarchia, s csak ott működhetik vegyes bizottság, hol a politikával kell összeegyeztetni a vallásosságot; a rabbik soh'se lépték át jogos hatáskörüket, de kell, hogy a vallásnak védelmezői legyenek. Csak a zsidók politikai érdekét képviseljék a laikusok, de itt is bele kell avatkozniok a rabbiknak, mert ők hivatottak a rágalmak eloszlatására, melyet a vallás ellen intéznek. Az intelligens laikus csak egyéni nézetének tűnhetik fel s nem látják benne a *zsidóság* képviselőjét s ép a zsidóság helytelen védelme a laikusok részéről teszik szükségessé a rabbik beavatkozását. Nem törekszünk hierarchikus despotizmuszra, de hát laikusok adjanak rabbiképesítést? Laikusok döntsenek vallási vitákban, liturgiai ügyekben?» Ezen védelemmel szemben jellemző Holländer válasza: «... Gern wollen wir die Rabbinen aufnehmen in die Reihen ächter Verfechter des Wohls, des Rechtes des Judenthums. Aber sollen wir jedem Rabbinen diese Reihen öffnen? Wir appelliren an Sie, Sie sind selbst einer der bedeutendsten, sind Ihre Amtsbrüder fähig heute, sind sie gestimmt für Israels materielles Glück zu kämpfen? Sie selbst müssen mit «Nein» antworten. Und das Befähigen der Rab-

Ezen eredménytelen gyűlés után természetesen nem vonulhattak vissza azok, kik csakugyan szivükön hordták az emanczipáció ügyét, hanem meg nem riadva a már úgy is nyilvánvalóvá vált ellentétek mindjobban fenyegető kiélesedésétől, egymás után tettek rabbik és községek nyilatkozatokat közzé, hogy megváltoztassák a zsidó vallás iránt táplált elfogultságot. Legelső volt Löw Lipót, ki országos mozgalmat indítva meg, 1847 június 22-én a következő nyilatkozat aláírására szólította fel a rabbikat: «Mi alulirt magyar rabbik, szent vallásunkkal összehangzólag, ezennel ünnepélyesen nyilatkoztatjuk: 1. Minden felebaráti kötelességek, melyek szent irományainkban taníttatnak, nemcsak izraeliták, hanem egyenlőképen minden nem izraelita

binen soll nach dem Protocoll doch allein diesen Rabbinen, wie sie heute sind, zustehen? Das ist keine Entschuldigung, «dass sie sie nur befähigen, die Gemeinden aber anstellen werden»; wird und kann eine Gemeinde einen Rabbiner anstellen, der keine Befähigung hat? ... Nie würden Laien sich herausnehmen, über Befähigung eines Rabbinen entscheiden zu wollen, wenn man ihnen nur die Aussicht liesse, dass sie Lehrer des Wortes Gottes bekämen, denen auch der Mensch etwas gilt.» (Allg. Z. d. J. IX. évf. 320. l.) — Ezen sikertelen paksi gyűlés különben sok gúnynak is volt kitéve; Pesten közkézen forgott egy nagyon szatirikus kép a lengyel rabbik karrikaturájával; Schwab úgy van feltüntetve, hogy egyik kezével a fülét dugja be, a másikkal pedig az orrát; tizenkét gúnyos határozatot is hirdet a kép; többek közt: megmutatandó, hogy az egybegyűlt rabbiknak van érzékük az újítás iránt, elrendelik, hogy a páska azontúl ne legyen kerek, hanem négyszögletű, s hogy a Schulklopfen — a monotheistikus elveknek megfelelően — azontúl ne három, hanem csak egy ütés legyen. (Allg. Z. d. J. IX. 363. l.)

íránt is szentül teljesítendő; mert mi minden embert, akármi vallást kövessen, valódi felebarátunknak tartunk. 2. Magyarországot valóságos és egyedüli hazánknak elismervén, azon leszünk, hogy irántai szeretetet s nemzetiségeérti buzgalmat becsepegtessünk hiveink szivébe. 3. A népmívelődés becsét méltányolván, minden lelkészi befolyásunkat arra fordítandjuk, hogy községünk kebelében jó és czélszerű népiskolák alakuljanak. 4. Mindent, a mi casuisticai munkáinkban a *mondottakkal* meg nem egyezik, elavultnak és érvénytelennek nyilatkoztatván, minden tőlünk kitelhető módon törekedendünk, hogy előadott elveink mind élő szó, mind irandó s általunk helybenhagyandó tankönyvek által terjesztessenek népünk között. E javaslatok valósulása nyomán mindenki nyer. Nyer a kormány értelmes s mivelt alattvalókat; nyer a haza becsületes fiaikat; nyert a nemzetiség lelkes s buzgó ápolókat; s nyerjük mi magunk lelkiismeretünk békéjét, istenünk tetszését s azon méltánylást, minélfogva a zsidókérdés nem lesz többé hasonló Penelope ruhájához, mely ma szövetik, hogy holnap fölbontassék!»¹⁾

Ugyanazon év szeptember 23-án Kunewalder Jónás, pesti elnök «a magyarországi s kapcsolt részekbeli izraeliták nevében» körlevelet²⁾ küldött szét, mellékelve Schwab pesti rabbi által megírt «Emlékeztetések a vallástanban nyert oktatásra» cz. dolgozatot, mely «a magyarországi és kapcsolt részekbeli izraeliták összes

¹⁾ Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika 1847—1894. Budapest, 1894. I. köt. 3. l.

²⁾ U. o. 4. l.

képviselőinek egyetemes gyűlésében egyértelemmel jóváhagyott» és «méltán tekinthető sajátképeni hitvallásunk foglalatának.»

De Löw levele a rabbikhoz s Kunewalder körjegyzéke a községekhez nem ébresztette föl a kellő visszhangot sem a zsidóság kebelében, sem az országgyűlés körében; sőt az utóbbi részen továbbra is hangoztatott elfogultság következtében hitsorsosaink már túl is kezdtek löni a czélon, a mennyiben a pesti zsidók 1848 márczius havában a következő aláírási ívet közzétették egymás közt: «Mi alulírt mózesvallású magyarok, vallási szertartásainkban s a korigényelte változások életbeléptetése és mindazon szokások eltöröltetése iránt, mik a zsidalmon kívül elkülönzési vádakat támasztottak ellenünk, szivünk őszinte óhajtását ezennel nyilvánítjuk» s április 24-én az aradi zsidók már a képzelhető leggyökeresebb vallásreformra (a többek közt szombat helyett a vasárnap ünneplésére) irányuló felhívást bocsájtottak ki, «hogy azon ellenvetés és nem minden alap nélküli vád, miszerint a zsidók magukat vallási szertartásaikban a többi hitfelekezetektől makacsul elkülönzik, elenyésztessek»,¹⁾ és 1848 július 8-án már meg is alakult Pesten az első zsidó reform «radical» egylet, melynek közvetlen hatása az volt, hogy már július 12-én az országgyűlésen Kállay Ödön meginterpellálta a minisztert, hogy: «van-e akarat a minisztériumnak ez ülés alkalmával a zsidók emancipációja iránt törvényjavaslattal fellépni?» s midőn Szemere Bertalan belügyminiszter azt vála-

¹⁾ U. o. 8. l.

szolta, hogy: «Elvben természetesen elfogadjuk, de idő rá ez ülés alatt nem lévén, nem fogunk törvényjavaslatot benyújtani a háznak», maga Kállay nyújtott be törvényjavaslatot, a melynek tárgyalására azonban a forradalmi zavarok folytán csakugyan nem jutott idő.¹⁾ De a következő évben a Szegedre menekült országgyűlésen Szemere miniszterelnök és belügyminiszter újból fölvette az emanczipáció ügyének fonalát s 1849 július 28-án a nemzetgyűlés csakugyan emancipálta is a magyar zsidóságot. Ez volt a nemzetgyűlés legutolsó ülése.²⁾

Mindebből világosan tűnik ki az, hogy mire vezető vissz a magyar zsidóság kettészakadása. Tagadhatatlan, hogy mindkét párt hibázott: az egyik féltette az emanczipációtól az ősi vallást, a másik pedig mindent kész volt feláldozni az egyenjogúsításért; természetes, hogy egyik irányt sem tudná helyeselni az utókor, de megérti a szakadás szülőokát, mely végelemzésében az emanczipációra való törekvésben rejlett. A közvélemény, mely a vallásgyakorlat akkomodizálásától tette függővé az egyenjogúsítást, nyomasztó hatással volt a zsidókra, s ha az egyik rész a legcsekélyebb dolgokban is az ősi vallást látta fenyegetve, inkább nem is vágyott emanczipációra, úgy a másik rész talán épen az ellenpárt merevsége által ösztönözve átcsapott a tulsó végletbe.

A szegedi emanczipációból persze nem lett semmi, azt is elfojtotta az osztrák rémuralom. De annál komo-

¹⁾ U. o. 172. l.

²⁾ U. o. 177. l.

lyabban fogott az osztrák kormány a magyar zsidók községeknek szervezéséhez. Ugyanis Geringer fő-polgáribiztos 1850 február 6-án körrendeletet intézett a kerületi biztosokhoz, hogy zsidó bizalmi férfiak véleményeit gyűjtsék egybe s terjeszszék fel az iskolai és egyházi ügyre, valamint a rabbiállást és a valláspártokat illető ügyekre vonatkozólag.¹⁾ E rendeletből kifolyólag a legellentétebb irányú óhajtasokat volt alkalma megismerni a kormányzó polgári főbiztosnak, a ki már 1851 szeptember 23-ára bizalmas értekezletre hívott magához Budára négy rabbit (Schwab Pest, Freyer Győr, Löw Szeged, Zipser Sz.-Fehérvár) és három laikust (Kassowitz, dr. Löblin és dr. Schwimmer); később Barnay pesti titkárt is bevonták a tanácskozásba. E gyűlés, melyben Sacher kormányzótanácsos elnökölt, Löwöt bizta meg egy községi szervezeti szabályzat kidolgozásával, melynek szorosán vett szervezeti része a következő:²⁾ A helytartóság öt kerületi bizottságot szervezzen, mely bizottság egy fizetett referensből és három tiszteletbeli bizalmi férfiból álljon; az előadó a kerületi kormány székhelyén lakjék s a bizottságban legfőlegkét rabbi lehessen, de egy mindenestre legyen;

¹⁾ Ezen körrendelet, mely még alig jutott el a községekhez, már oly félelmet gerjesztett a konzervatívek körében a reformtörekvés elől, hogy 1850 szeptember 2-án rabbikból álló küldöttség járt Bécsben, mely legfelsőbb kihallgatásban kérte a császár engedélyét egy rabbisynodus egybehívására, mely rendezze a vallási zürzavart s hogy olyan héttagú bizottságot választhasson, mely egyedül legyen jogosítva rabbikat képesíteni az országban. (Allg. Z. d. J. XIV. évf. 539. l.)

²⁾ Löw, i. m. 223. kk. l.

az előadó intézi a kormány által kiadott folyó ügyeket s évenként legalább egyszer beutazza a kerületet, mely alkalommal jogában áll felülvizsgálni a községek összes hivatalos könyveit, fontos ügyekben, mint rabbi és község közt fölmerült differenciákban, vagy kultusz miatti egyenetlenségben az előadó köteles gyűlésbe hívni a bizalmi férfiakat, kiknek kötelessége minden, a kultusz- vagy iskolaügy körül tapasztalt rendetlenséget feljelenteni s a kormány utasításához képest eljárni. A bizalmi férfiak három évre neveztetnek ki. Az előadó nem tölthet be rabbiállást. Rabbinak csak az választható, ki: 1. főelemi iskolát végzett, de 1860-tól kezdve már főgymnáziumi érettségi bizonyítvány követeltessék meg, valamint a rabbiképző hat évi fennállása után csak annak végzett növendékei lehessenek anyahitközségek rabbijai, de addig is héber nyelvtan, bibliafordítás, népszerű hit- és erkölcsstan, zsidótörténet ismeretét és egy valláserkölcsei tartalmú írásbeli dolgozatra való képességet kell bizonyítania; 2. hatósági bizonyítványt kell felmutatnia politikai és erkölcsi viselkedéséről; 3. három rabbi által kell képesítettnek lennie; a rabbi-vizsgáló bizottságot a kormány nevezi ki, mely öt tagból áll, kik közül egynek rabbinak kell lennie. A bizottság, mely három évre neveztetik ki, évenként egyszer összegyűl Pesten, megejti a vizsgálatot s aláírja a bizonyítványokat, miután a vizsga eredményéről jelentést tett a helytartóságnál.

Ebből a szervezeti tervből sem lett semmi; még az erős kezű osztrák kormány sem tudta megtörni a rabbik képesítésétől való idegenkedést. Szerte hangzott már az országban a konzervatívek és haladók jelszava

s bárminő mozgalom indult meg a zsidóság közérdekében, szinte lehetetlenné vált az összműködés, minthogy rejtett célzatokkal gyanúsítgatta az egyik párt a másikat. E gyanúsítgatás végzetessé is válhatott volna a magyar zsidóságra 1861-ben, a midőn márczius 20-án a pesti község előljárósága körlevelet küldött a községekhez, hogy képviselőket küldjenek annak megbeszélése céljából, hogy a zsidók helyzetének javítása érdekében minő lépéseket tegyenek az április 15-én megnyiló országgyűlésnél.¹⁾ Összesen húsz megye és város küldött képviselőket, kik április 16-án avval a kérdéssel foglalkoztak, hogy kérelmezzék-e az emanczipációt, vagy nem, s *egyhangúlag* azt határozták, hogy *nem* kérik.

Mi volt ezen feltűnő elhatározás oka? Talán a lüszke önérzet sugalmazta a képviselőknek, hogy ne könyörögjenek olyasmiért, a mire már jóval előbb rászolgált a magyar zsidóság? Távolról sem. Az igazi ok a következő volt.

Holländer Leó, Meisel pesti és Löw szegedi rabbi az iránt tett előterjesztést, hogy Pesten egy állandó bizottság székeljen, mely eljárjon az emanczipáció ügyében, de javaslatukat nem vihették keresztül, minthogy a képviselők nagy bizalmatlansággal viseltettek mindaz iránt, a mi Meiseltől és Löwtől eredt, kiknek — különben ellenlábások lévén — ebben az ügyben kifejtett buzgó együttműködése azt a gyanút ébreszté fel, hogy bizonyára reformálni akarnak. Javaslatuk meg-

¹⁾ Die Pesther Deputirtenversammlung im Jahre 1861 und ihre Leiter. Frankfurt a/M. 1862.

buktatása után közvetlenül Meisel, Holländer Leó és Gyula, Adler L. (Eperjesről), dr. Ligeti József (Sz.-Fehérvárról) és Fischer János (Pápáról) titkos tárgyalást folytattak gróf Károlyi Edével, de másnap már a Magyar Sajtó kikürtölte a titkot, mely szerint gróf Károlyi abban egyezett volna meg a vele tanácskozók-
kal, hogy a parlament többsége ki fogja mondani az emanczipációt, de csak az intelligens, földbirtokos és iparos zsidókra, a többi műveletlen elemre nézve pedig határidőt fog megszabni, míg nem asszimilálódik a magyar nemzettel. A konferencia végül Meiselt megbizta, hogy a tanácskozás eredményéről tegyen jelentést előljáráóságának s teljes emlékiratba foglalva a pontozatokat nyujtsa be gróf Károlyinál, a ki majd a parlamenthez fogja továbbítani.

Ma még nem érkezett el az ideje annak, hogy teljes elfogulatlansággal ítélje meg a történet ezt a titkos konferenciát s állítólagos megállapodásait, de ha egyrészt képtelenség Meiselről föltételezni, hogy csak ily parciális emanczipáció érdekében emelte volna fel szavát, úgy másrészt tény az, hogy a különben szintén gyanúba fogott Löw *nem* vett részt a titkos tanácskozáson, hogy továbbá Meisel szükségesnek látta a védekezést, mely szerint «csak mint magán ember volt jelen a grófnál», s végül hogy ily előzmények után elejtették a képviselők az emanczipációért való folyamodást.

Villamos feszültséggel volt tehát telítve a légkör, midőn 1861 április 17-én 20602. sz. rendeletével a m. kir. helytartótanács jóváhagyta a magyar zsidók kulturális haladása iránt lelkesülő férfiak által alapított «Izraelita Magyar Egylet» alapszabályait, mely egylet —

dr. Rózsay József elnökkel és Mezei Mór titkárral az élén — még alapítása évében megindított és egy évig dr. Rokonstein Lipót, utóbb Mezei Mór által szerkesztett Magyar Izraelita cz. hetilap útján középpontját alkotta mindazon törekvéseknek, a melyek a magyar zsidóság békéjét, a művelődés terjesztését, s a politikai jogok kivívását czélozták. De hiábavaló volt a legnemesebb buzgalom is: a magyar zsidók konzervatív irányt követő és követelő része nem értette meg, vagy nem akarta megérteni az idők szavát. A pártoskodás szenvedélye megrázkódtatta a hitközségeket, mindenfelől a kettészakadás veszélye fenyegetett, mely végre a székesfehérvári község különválásában 1862. év 78993. sz. rendelettel nyerte el a magyar udvari kanczellária szentesítését. «Azon elvből kiindulva — mondja a rendelet ¹⁾ — hogy egyrészt a vallás szabad gyakorolhatása és minden vallási és lelkiismereti aggályok lehetőleges megnyugtató végett a vallási szertartás tekintetében azon feltétel alatt, hogy új vallás felállítása nem czéloztatik, a különféle zsidó felekezeteknek szétválása ugyan megengedhető, de másrészt az izr. hitközségek egysége közkormányzati szempontból mindenkor fentartandó s egyes ügyekbeni szétválása csak annyiban eszközölhető, a mennyiben a töredék a közkormányzat érdekeinek megfelelő kívánalmakat teljesíteni képes», ketté válhatnak, külön választmány által igazgathatnak, de hatóságok vagy harmadik személy irányában való képviseltetésre közös előljárót kell választaniok, kinek azonban vallási- vagy iskolai dolgokba nem szabad beleavatkoznia.

¹⁾ Magyar Izraelita III. évf. 79. l.

A konzervatív irányzat evvel elérte első diadalát, melynek mámorában a vakbuzgóság terrorizáló fegyvereivel indult harczba a művelődés és jobb ízlés hívei ellen. 1864 márczius 1-én R. Hillél, szikszói Rebbe izgatására harmincz rabbi gyült egybe S.-A.-Ujhelyen s a Cherem átkával sújtotta a miskolczi rabbit s mindazokat, kik a miskolczi templomba énekkart alkalmaztak.¹⁾ 1866. kisleve hó 14-én Nagy-Mihályon gyült össze 24 rabbi, kik aláírták s azután még más 45 rabbi által is elfogadtatták a következő határozatokat; ²⁾ Cherem átkával sújtván azt: 1. a ki a zsargonon kívül más nyelven prédikál s a ki nem hagyja el rögtön azt a templomot, hol más, tiszta nyelven hirdetik Isten szavát; 2. a ki olyan templomba jár, hol az emelvény nem a középben van; 3. a ki hozzájárúl, hogy templomot tornyokkal építsenek; 4. aki ornátusban lép az előimádkozó asztalhoz; 5. a ki olyan templomba jár, hol a női karzat elkülönítő rácsozata átlátszó; 6. a ki meghallgat templomi énekkart s vele imádkozik; 7. a ki ha egyáltalán csak be is megy olyan templomba, hol énekkar működik; 8. a ki házasságkötést templomban végez s végre 9. a ki abbahagyja akár csak a legkisebb ősi szokást.

Ezen jelenségek, melyek a községek teljes széttagoltságára vezethettek s a melyek épen az emanczipációt megelőző esztendőben a zsidóság hátrányára hangolhatták a közvéleményt, megérlelték a pesti hitközség ³⁾

¹⁾ Ben Chananja VII. évf. 226. l.

²⁾ Neuzeit VI. évf. és Széfer LéB Haibri. Lemberg, 1868 II. köt. 59. l.

³⁾ Magyar Zsidó Szemle XIV. évf. 97. l.

vezető férfiakban a végleges elhatározást, s 1867 márczius havában emlékiratot nyújtottak át Eötvös József bárónak, melyben egy egyetemes kongresszus összehívását javasolták. A pesti előljáróság egyszersmind valamennyi megyei főhitközségnek is megküldte ezen emlékiratot azon kérelem kapcsán, hogy véleményt mondjanak s esetleges javaslatokat tegyenek. A legtöbb hitközség föltétlenül helyeselte a pesti emlékiratot s csak egynéhány fejezte ki azt az óhajtást, hogy a kongresszus csak az emancipáció után hívassék egybe. Ezen általános helyesléssel szemben jellemző az, hogy még a kongresszus és az emancipáció előtt már 1867 év nyarán megalakult a Hitőr egyesület, mely már eleve a legelkeseredettebb hangulattal indult a harczba. Kik voltak a Hitőr megalapítói és toborzói? Rabbik. Mi tüzelte fel őket oly heves küzdelemre? Semmi egyéb, mint a pesti emlékirat azon nyílt vallomása, hogy «a rabbik hivataluk körét túllépve a reájuk nem tartozó ügyekbe avatkoztak» s tisztán községi adminisztráció szervezéséről lévén szó, rabbik befolyása nélkül jussanak eredményhez. A Hitőr egyesület Trebitsch M. elnök, Abeles S. pénztáros és Farkas A. titkár (ki egyszersmind a Hitőr által kiadott Magyar Zsidó cz. hetilap szerkesztője volt s ezen állásért hagyta el a haladópart taborát, melynek azelőtt lelkes híve volt) aláírásával, valamint Schreiber S. W. pozsonyi, Löw Jeremiás s.-a.-ujhelyi és Eisenstädter M. ungvári rabbik ajánlatával felhívást bocsátott a magyar zsidósághoz s ismer-teti az egyesület célját s szabályzatát.¹⁾ «Az írásbeli és

¹⁾ Neuzeit VIII. évf. 203. l.

szóbeli tant, mely a Sulchan Arukhban foglaltatik s melyet apáink követtek, kiknek nyomában akarunk mi is járni, hogy utódainknak csorbítatlanul adhassuk át, akarjuk védeni s fentartani.» Ezért: I) Célul tűzte ki az egyesület *a)* minden törvényes eszközzel megvédeni Magyarország orthodox zsidóságát jogtalan támadások ellen; *b)* segítséget nyújtani mindazon orthodox közösségeknek és egyéneknek, kik hitük miatt szenvednek; *c)* terjeszteni s otthonossá tenni hitsorsosaink közt a magyar nyelvet (ezt ugyanazok mondják, a kik egy évvel előbb a nagy-mihályi synodusban átokkal sújtották mindazokat, kik nem zsargónban mernek prédikálni!) mely célból *d)* kiadja a Magyar Zsidó cz. folyóiratot. Az egyesület tagjává jelentkezés által válhatni, de végleges föl vétel a rabbikollégium, mint felügyelő bizottság jóváhagyásától függ (III). Ezen rabbikollégium feladata vallási ügyekben utasítást adni az egyesületnek (VII) s jogában áll végérvényes határozatot hozni minden vallásos s felekezeti kérdésben (VIII). Első ízben a központi vezetőség választja meg az 5 tagú rabbikollégiomot (X), utóbb azonban — kiválás esetén — önmagát fogja kiegészíteni (XI). A központi vezetőség Pesten székel (XIII) s 21 tagja folytonos érintkezésben áll a közösségekkel (XIV). Az alapszabály a központi vezetőség ajánlatára, de kétszeri — még pedig egy havi idő közbeesésével — szavazás után változtatható, mely javaslatot azonban még az országos gyűlésnek is meg kell szavaznia (39). Az egyesület egyáltalán föl nem oszlatható, minthogy hivatása az örök vallástörvényen alapul (40); ha azonban előre nem látható okok folytán mégis feloszlanék, úgy a vagyon soha nem fordítható egyéb

czélra, mint a melyet az egyesület megalapításakor kitűzött (41). Ezen szabályzatot Eötvös József miniszter nem erősítette meg, mert szerinte ezen statutumok nem vezethettek autonómiához, hanem ahhoz, hogy a gyülekezet egészen a rabbik, a vezetők kényének legyen kiszolgáltatva, de később Pauler közoktatásügyi minisztersége alatt megerősítettet, ¹⁾ mi által törvényes keretet nyert az orthodoxia aknamunkája, melyre éles világosságot vet Krauss Zsigmond, a Hitör körös-ladányi oszlopos tagjának «Sendschreiben an meine Glaubensgenossen in der Stadt und auf dem Lande» című felszólítása, melyben a leghevesebb izgatás mellett minden hithű zsidónak lelkére köttetik az, hogy az egybehivandó kongresszusra csak olyan képviselőjelöltet válaszszanak, ki: 1. a szombatot s ünnepeket megtartja, 2. tiltott eledelt nem eszik, 3. naponta tallisz és tefilinnel imádkozik, 4. ki tiszteli Izraél tudósait, 5. ki hisz a Messiásban, 6. hisz Czión templomának helyreállításában, 7. hiszi a holtak feltámadását, 8. hiszi a Sulchán Arukh kötelező voltát, 9. hiszi a tóra és talmud örök kötelező erejét, 10. s híven megtartja Izrael valamennyi szokását.

Ilyen harcias hangulat uralkodott a konzervatív irány köreibben, midőn gróf Andrássy Gyula 1867 október 25-én benyújtotta az országgyűlésnek a zsidók egyenjogúsításáról szóló törvényjavaslatot, ²⁾ melyet a főrendek deczember 22-én fogtak tárgyalás alá, s mely mint 1867: XVII. törvényczikk nyert királyi szentesí-

¹⁾ Molnár Aladár országgyűlési képviselő beszédei. Budapest. Athenaeum r. társ. könyvnyomdája. 1880.

²⁾ Zeller, i. m. I. k. 260 l.

tést. Az emanczipáció teljes keresztülvitele érdekében a községi és iskolai ügyek rendezése céljából már 1868 február 16-ára bizalmi férfiakat hívott meg Eötvös báró Budára, hogy velük tanácskozzék az összehívandó kongresszus ügyében. A bizalmi férfiak, kiknek névsorát dr. Hirschler Ignác állította össze, a következők¹⁾ voltak: Adler Leó Eperjes, Baumgarten Fülöp

¹⁾ Leon da Modena Redivivus (Löw Lipót), Die jüdischen Wirren in Ungarn. Leipzig und Pest, 1868. 7. l. Hirschler Ignác, ki nagy tudománya, kiváló szelleme és magas összeköttetései révén vezérlő szerepet vitt a magyar zsidóság körében, néhány évi nyilvános működéstől eltekintve, a háttérből igazgatta a pesti és az országos zsidó ügyeket. A pesti hitközségnél viselt elnöki tisztsége alkalmával, mely tisztségre 1861-ben választatott meg, de a melyből Meisel és Schossberger S. W. áskálódásai folytán, a kik hiú ambícióik kielégítésének akadályát látták Hirschlerben, a helytartóság által elmozdított, oly sok kellemetlenséget tapasztalt, hogy azontúl nyilvános szereplésre csak nagyritkán volt rávehető, de a háttérben ő képezte a nyilvánosság előtt szereplő férfiak középpontját és mozgató erejét. A hatvanas években a Váci-utczában volt Ráth-féle könyvkereskedés képezte a magyar közélet s különösen az irodalom művelőinek mindennapos találkozóhelyét, úgyszólván kaszinóját; ennek a társaságnak volt mint irodalmi férfiú Eötvös báró is tagja, ki ugyancsak itt ismerkedett meg a társaság egyetlen zsidó tagjával, ki szintén mint orvostudományi író jutott a társaságba, Hirschlerrel. Midőn azután Eötvös miniszter lett, a napirendre került zsidó ügyekben természetesen régi ismerősével folytatott bizalmas tanácskozásokat. A sok éven át szövődött benső ismeretség folytán Eötvös egészen Hirschler hatása alatt állt a fejlődő zsidó ügyekben, még pedig, mint a fejlemények bizonyítják, a magyar zsidóság hátrányára. Hirschler, bármily kiváló volt is mint ember s mint tudós, alig volt

Pest, Diner Mór L.-Sz.-Miklós, Fischer Leó Herend, dr. Fischer Lajos Kolozsvár, Fleischmann Mór Pest, Friedlieber Albert S.-A. Ujhely, Goldberger Károly Ó-Buda, Grün Izrael Marosujvár, Hirschl Lipót Gyöngyös, dr. Hirschler Ignác Pest, Holländer Leó Eperjes, dr. Kain Eperjes, Kohen J. J. Pest, Krauss Zsigmond Körösladány, Lányi Jakab Pest, Löwy József N.-Kani-za, dr. Mezei Mór Pest, Neumann Fülöp Buda, Pappenheim Kálmán Pozsony, dr. Pollák Henrik Pest, Polatschek N. Károly, dr. Popper József Miskolcz, Popper L. Hlinik, dr. Rózsay József Pest, Schapringer Joachim Pécs, Scharmann Sámuel Temesvár, Schlesinger J. Vágujhely, Schossberger S. W. Pest, Singer Vilmos Szeged, Steiner Lipót Nagyvárad, Ullmann Károly Pest, Wahrmann Mór Pest és Wallfisch Pál Arad.

Egyetlen egy rabbi sem volt tehát méltó arra, hogy részt vegyen e bizalmas tanácskozáson, a mi azonban kizárólagosan annak tulajdonítandó, hogy már eleve ki akartak zárni a tanácskozás keretéből minden szorosán vett vallásügyi kérdést. De miután február 16-án azzal a megjegyzéssel nyitotta meg a miniszter a tanácskozást, hogy gyorsabb és célszerűbb volna ugyan, ha a kormány az oktroyát alkalmazná, ám jobbnak véli, hogy azok alkossák meg szervezési szabályzatukat, kiket legközelebbről érdekel — már február 17-én ki is ütött a háború.

A konzervatív bizalmi férfiak ugyanis azzal a javaslattal léptek fel, hogy ők a «reformerektől» különváltan

hivatva vezérlő szerepet vinni a zsidóságban, mert nem ismerte eléggé a zsidóságot sem történetében, sem intézményeiben.

tanácskozhassanak, de a miniszter nem is engedte a kérdést tárgyalni, kijelentvén azt, hogy «a törvény csak egy izraelita vallást ismer.»¹⁾ Képzeltető ezekután a hangulat, mely a bizalmi tanácskozáson uralkodott s mely előkészíté a kongresszusi választási szabályzatot s az egyetemesen tárgyalandó szervezet előmunkálatait.

A szervezeti terv főelvei e tanácskozáson a következőkben jutottak kifejezésre:²⁾ Magyarország zsidósága egy testületet képez, Pesten székelő központi képvisellel, s feloszlik öt kerületre Pest, Pozsony, Kassa, Nagyvárad és Kolozsvár székhelyekkel; a kerület megyékre s ezek ismét községekre oszlanak. Minden község istentiszteleti ritusa a többség akaratához alkalmaztatik, de 20 adófizető külön templomot kérhet, melyet az anyaközség tartozik fenntartani. A megyeiképvisellet melybe minden helyi község választ 2—4 tagot örökösök a megye zsidóságának iskolai s községi ügyei felett s minden hat hónapban gyűlést tart. A kerületi képvisellet, melybe a megyék választanak 2—4 tagot, évenként egyszer tart gyűlést s intézi az illető kerület ügyeit. Az országos képvisellet tagjai a kerületi képviselők s közvetíti a községek ügyeit a kormánynál.³⁾

¹⁾ Löw, Zur neueren Geschichte, 281. l.

²⁾ Neuzeit VIII. 98. l.

³⁾ A bizalmi férfiak tanácskozására, hangulatára és szellemére, valamint az általuk képviselt ügy kifejtésére jellemző világosságot vet a következő levél, melyet Hirschler Ignác írt 1868 márczius 6-án Löw Lipótnak, s melyet Löw Immanuel főrabbi bocsátott rendelkezésemre: «... Abgesehen von dem Tabaksqualme, in welchem die Sitzungen der Vertrauens-

A választási szabályzatnál, melynek alapján lesznek a kongresszusi képviselők választandók, különös említést érdemel az, hogy a rabbiknak nem adatott meg sem a cselekvő, sem a szenvedő választói jog, amit az 1868 február 23-án közzétett jelentés avval okolt meg, hogy a kongresszus még a lehetőségét is el akarja kerülni a vallásügyek tárgyalásának. Azonban épen ebből kifolyólag a legmagasabb fokra hágott a kedélyek ingerültsége s dr. Hildesheimer, akkor még kismartoni rabbi megfutta a harcziriadót,¹⁾ végső elkeseredéssel

männer abgehalten werden, ist es fürwahr keine Kleinigkeit Berathungen beizuwohnen, für welche ein Theil der Anwesenden nicht genug Verständniss, der andere aber keine ehrliche Absicht mitbringt. Die Arbeiten, die wir geliefert haben, sind auch danach, und *bedauere ich nur lebhaft, dass Ben Chananja nicht da ist, die Mängel derselben ad oculos zu demonstriren. Es ist ganz so gekommen, wie Sie vorausgesagt haben.* Alle Concessionen von unserer Seite sind in den Wind geschehen; das Ende vom Liede ist doch immer ein Separatvotum, mit dem man gegen das Werk der Vereinigung zu Felde zieht . . . Nun wollen wir . . . jedes erlaubte Mittel in Anwendung bringen, um ein glückliches Congressergebniss zu ermöglichen. Von dem Resultate der Wahlen hängt Alles ab . . . Sehr zu bedauern wäre es allerdings, wenn gekränkte Eitelkeit, oder sonstige Nebenrücksichten eine Spaltung im eigenen Lager herbeiführten. Hiezu — ich gestehe es ohne Rückhalt — kann insbesondere die Ausschliessung der Rabbiner einen Anlass geben. Sie begreifen, dass ich diese Bemerkung nicht an Ihre Adresse richte, *der Sie ja ohnehin erklärten, sich in den Congress nicht wählen zu lassen.* Es war das eine der Concessionen an die Orthodoxen, die sich nichtsdestoweniger jetzt zu Vertheidigern der Rabbiner aufwerfen . . . .»

¹⁾ Hildesheimer, Zum Congresse. Prag, 1868.

küzdve a rabbik kizárása ellen, kiket a választási szabályzat «egy sorba helyezett a vagyonbukottakkal és erkölcsileg megbélyegzettekkel.» Mozgalmat indított, melynek eredménye az lön, hogy 30 rabbi aláírásával június 15-én erélyes s önérzetes hangú beadványt juttattak a miniszterhez, kérve a szabályzat e pontjának megváltoztatását.¹⁾ Daczára ezen beadványnak július 30-án keltezett királyi leirat alapján a miniszter már augusztus 5-én oly rendelet kapcsán küldötte meg a szabályzatot az összes főispánoknak, hogy intézkedjenek a választások megejtése iránt.²⁾ De már augusztus 6-án dr. Pollák Henrik szükségét látta annak, hogy az összes községekhez intézett körlevélben kifejezést adjon a bizalmi férfiak tanácskozásán elkövetett hibának s hogy immár belátják, hogy nem szabad nélkülözniök a rabbik tekintélyes támogatását s egyben meg is igéri, hogy a minisztert rá fogják venni a rabbikat kizáró passzusnak a választási szabályzatból való kihagyására.³⁾

De ha konzervativ részről a rabbik óhajtották a választási szabályzat megváltoztatását, úgy a haladás hiveinek táborában is megindult ez iránt oly mozgalom, mely lelkesültsége miatt rászolgált a közfigyelemre. Ugyanis a nyitrai hitközség fiatalsága nevében dr. Schiller Frigyes lelkes felhívást intézett Magyarország és Erdély ifjúságához 1868 szeptember 28-án, hogy az ifjúság is befolyással lehessen a kongresszusi válasz-

¹⁾ Neuzeit, VIII. 321. l.

²⁾ Zeller, i. m. 945. l.

³⁾ Löw, i. m. 276. l.

tásokra s hogy biztosítsák azoknak szabadelvű irányban való keresztülvitele, intézzenek kérvényt a miniszterhez a választási szabályzat olyatén megváltoztatása érdekében, hogy minden 24 éves ifjúnak, ki megfizet két évi hitközségi adót, adassék meg a cselekvő választási jog.¹⁾

De Pollák Henrik levele s a rabbikat illető pont megváltoztatása már nem tudta lecsillapítani a kedélyeket, hiszen tulajdonképen a rabbik távoltage a kongresszustól csak újabb és alkalomszerű titulus volt, melyen kapva kaptak a konzervatívok, hogy izgatásuk szelével ismét lángra lobbantsák a czivódás parazsát s megakadályozzák a polgáriasodás követelte felekezeti rendet, de sőt még magának a kongresszusnak létrejövetelét is. Országszerte megindult már a kongresszusi képviselők választási mozgalma, mely izgatottságával, korteskedéseivel, zászlóerdőivel és megvesztegetéseivel méltán vetekedett az országgyűlési választásokkal, midőn a Hitör egyesület utolsó erőfeszítéssel nov. 24-ére Budára gyűlésbe hívta a magyar és erdélyi rabbikat, hogy terrorizálva a községeket s közös körlevelet bocsátva ki, előre állapítsák meg elfoglalandó álláspontjukat.

Ezen gyűlés ellensúlyozására november 26-án Hirsch M. ó-budai főrabbi, Brill S. L. és dr. Kohn Sámuel pesti rabbi aláírásával körlevél bocsáttatott ki a községekhez, melyben leleplezik a Hitör egyesület vallásellenes, hazafiatlan és ártalmas üzenetét s a kongresszus tárgyalásainak eredményes volta érdekében

¹⁾ Neuzeit, VIII. 470. 1.

csatlakozásra szólítják fel a zsidó közügyeket igazán szívükön hordó hitközségeket.¹⁾

El volt vetve hát a koczka s harczra készen gyűlt egybe a pesti megyeházban 1868 december 14-én a 220 tagból álló kongresszus, melyet Eötvös József báró a következő beszéddel nyitott meg:²⁾ «Tisztelt egyetemes közgyűlés! Midőn ő felségének legmagasabb elhatározása folytán a kormány által e hó 10-ére egybehívott izraelita hitfelekezeti közgyűlést megnyitom, egyszersmind szívesen köszöntöm az összejött képviselő urakat s örömmel üdvözlöm az egész tanácskozó testületet, melyben most legelőször gyűltek egybe Magyarország izraelita vallású polgárainak választott képviselői, hogy mint önálló és szabad vallásos társulat, egyházi és iskolai ügyeiket önmaguk szervezzék és rendezzék. Önöknek, uraim, jutott azon szép feladat, már e legelső alkalommal bebizonyítani, hogy az ország izraelita polgárai saját ügyeiket helyesen és egyszersmind az ország állami s társadalmi viszonyainak megfelelőleg rendezni ép úgy képesek, mint a hazában létező bármily más egyházak és vallásos társulatok. Az 1867. XVII-ik törvényczikk az izraelita lakósokat az ország keresztény lakósaival egyenjogú polgárokká tette a polgári és politikai jogok gyakorlatában; e kongresszus feladata eszközölni, hogy a hazában létező izraelita hitfelekezet, mint vallásos társulat is, épen oly szabad, önálló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény autonom egyházak. E magasztos czél két-

¹⁾ U. o. 591. l.

²⁾ Zeller, i. m. 945. l.

ségen kívül csak nagy akadályok leküzdésével érhető el, melyeket a kezdet nehézségei, a jelenlegi állapot rendezetlensége és a minden új rendezkedés iránt keletkezni szokott előítéletek és félelmek még növelnek. De bizalommal várom, hogy önök szakismerete s eszélyessége feltalálандja a megoldásnak legalkalmasabb módozatait; és teljesen hiszem, hogy az akadályokat le fogja győzni ügyszeretetük, kitartásuk, tapintatosságuk és azon szívósság, melylyel Izrael fiai hagyományos létükhöz ragaszkodnak. Mert lehetnek önök között eltérő nézetek a zsidó testületek külső szervezétére nézve; lehet, hogy vannak, kik a vallásszertartásokról eltérően, talán épen ellentétesen gondolkoznak, de nem hiszem, hogy legyen valaki e gyülekezetben, ki mindnyájukkal egyenlő hévvel ne óhajtana az izraelita hitfelekezethez fennmaradását és biztosítását, ki ne óhajtana, hogy az izraeliták ne csak mint egyének, hanem összesített erővel mozdíthassák elő a közös haza érdekeit. Ez pedig úgy eszközölhető legbiztosabban, ha az izraelita polgárok összessége jelen szétszórtságából rendezett vallásos testületté szervezi magát s erőit egyesíti. Miután pedig önkormányzatot az állam bármely vallástársulatnak csak azon feltétel alatt engedhet, ha biztosítást nyer az iránt, hogy az illető vallásos társulat önmagát kormányozni s kebelében a kellő rendet fenntartani képes és hogy a kormány a szükséges főfelügyeletet nehézség nélkül gyakorolhassa; ennél fogva elkerülhetetlenül szükséges, hogy ha izraelita polgártársaink önállólag akarnak egyházi ügyeikben intézkedni, mindenek előtt az egyes hitközségek szervezetét állapítsák meg; azután állítsanak a hitközségek

föle — ezek önhatóságának tiszteletben tartása mellett — oly hatóságokat, melyek az egyes községek és iskolák felett öröködnék és a melyekkel az államkormány is a főfelügyelet gyakorlásában érintkezve, ne kénytelenítettessék közvetlenül avatkozni a vallástársulat belügyeibe. Az egyházi ügyekre nézve azonban meg kell jegyezniem, hogy e kongresszus a kormány által csupán az izraelita vallástestületek külső szervezetének és hatáskörének megállapítására és a közoktatás rendezésére hivatván össze, a hitelvek és vallástanok tanácskozásainak tárgyát nem képezik. Különösen igényli a hitközségek és egyházi hatóságok rendezését a közoktatás érdeke is. Az 1868-ik évi XXXVIII. t.-cz. III. fejezete minden a hazában létező hitfelekezetnek bizonyos feltételek alatt megengedi, hogy nyilvános népoktatási tanintézeteket és tanítóképezdéket állítsanak s azok felett önmaguk rendelkezzenek. A törvény kelteinek megfelelő közoktatási tanintézetek felállítása nemcsak több anyagi és szellemi erőt kíván, mint mennyivel a legtöbb izr. hitközség jelen rendezetlen állapotában és magárahagyottságában bír, hanem mind a törvény által a felekezet számára engedett jognak, mind az állami felügyeletnek gyakorolhatásáért szükséges rendezett iskolai hatóságokat állítani. Ezek szerint a jelen kongresszus főbb teendői lesznek: 1. az egyes hitközségek külső szervezetének s a szükséges felsőbb egyházi hatóságok szervezetének és hatáskörének megállapítása; 2. az izr. iskolák és iskolai hatóságok rendezése; 3. az izraelitákat közösen illető egyházi és iskolai alapnak kezelési, illetőleg ellenőrzési módjának megállapítása; végre 4. a jövőben tartandó kon-

gresszusok szervezetének, hatáskörének meghatározása és az összejövetelükre szükséges választási szabályzatnak, valamint a házi- és ügyrendnek megalkotása. Ez első kongresszus összejövetelére a dolog természeténél fogva kénytelen volt a kormány rendelet alakjában adni ki a legtágasabb alapokra fektetett ideiglenes választási szabályokat. Azonban nem mulasztotta el e szabályzat megállapítása előtt az ország különböző részeiből e célra egybehívott bizalmi férfiaknak véleményét meghallgatni. Hasonlólag nem várhatta meg, hogy maga az egyetemes közgyűlés készítse el házi- és ügyrendjét, mert hisz az ügyrend alapján kell a közgyűlésnek megalakulnia és tanácskozásait elkezdenie. Ezért gondoskodnia kellett egy ideiglenes házi- és ügyrendről, melyet ezennel átadok azon kijelentéssel, hogy ez is csak a jelen kongresszus tartamára leendő érvényes. Egyszersmind a tanácskozásoknál leendő figyelembevétel végett át fogom adni a közgyűlés elnökségének mindazon munkálatokat, melyeket az ezen ügyben általam felhívott izraelita bizalmi férfiak hozzám benyújtottak. Az állam tért nyit önök előtt, hogy összes hitfelekezeti ügyekben is teljesen önmaguk rendelkezzenek s midőn önökre bízza, hogy önkormányzatuknak szervezetét is saját elveik és belátásuk szerint önmaguk állapítsák meg, ez által oly szabadságot ad, minőt más államokban nem élveztek hitsorsosaik. Bizton reményelem, hogy azon hatás által, melyet a szabadság minden nemes emberi törekvések sikerére mindig gyakorol, gyors fejlődésnek fognak indulni mind intézményeik, mind összes szellemi életük. És mert a szabadság áldásait bizonyosan fokozott mértékben érzik azok, kik

majd két ezredéven át az elnyomatás nyomorait túrték, meg vagyok győződve, hogy épen e szabadság a leg-erősebb kötelék leend, mely a hon izraelita polgárait minden viszonyok közt azon hazához köti, melynek alkotmánya nekik e szabadságot biztosítja. És ezzel az egyetemi közgyűlés tanácskozásait megnyitottaknak nyilvánítom.»

A szünni nem akaró lelkes éljenzés és taps után, mely a beszédet kísérte, a kongresszus hozzá fogott tanácskozásaihoz, melyek 1869. év február 23-ig húzódtak.¹⁾ Ezen idő alatt a bizottságok előkészítették, a tel-

¹⁾ Elnöke volt dr. Hirschler Ignác, alelnökei Popper Lipót és Wahrmann Mór, jegyzői pedig: Weinberger Adolf, Oblath Jakab, Kohut Sándor, Mezei Mór, Simon József és Rosenberg Izidor (várhelyi Rósa Izsó). Minden képviselő 5 frt napidijat és 30 frt havi lakáspénzt kapott; az összes kongresszusi költségek 120,000 frtra rúgtak, melyek a közalapról lőnek előlegezve s azután a községek közt arányosan szétosztva. A tárgyalási napló szomorú képét nyújtja a pártoskodásnak és a «minden áron» való czivódásoknak. December 16-ától január 28-ig tartott, míg a kongresszus végleg megalakulhatott, s hozzáfoghatott a rendszeres tárgyaláshoz; január 28-án terjesztette elő Popper József, mint bizottsági előadó, a község szervezeti javaslatot; a kitörni készülő nyugtalanság ott kezdett erősebben mozgolódni, midőn előadói beszédében a rabbikat illető paragrafusok megokolásáról szólva, azt mondotta, hogy célja a szabályzatnak «dass auch etwaige Ein- und Uebergriffe der Rabbiner, wodurch zuweilen die Ruhe und der Friede einer Gemeinde arg erschüttert wird, unmöglich gemacht werde». Utána Krauss Zsigmond a bizottság kisebbségének előadója terjesztette elő a különvéleményt, melynek elvi álláspontja az volt, hogy központi főhatóság abszolúte mellőzendő, a szervezet célja nem az ország össz-

jes ülések hevesen megvitatták és végre a többség elfogadta a következő, ma is érvényben levő hitközségi szervezetet, iskolai szabályzatot, egy jövő kongresszus választási eljárását s az országos iskolai pénzalap kezelésére irányuló határozatot.

E szervezet alapját a hitközség képezi, mely a szokásos istentiszteleti, szertartási, oktatási és jótékonyági intézményeket s a megfelelő hivatali személyzetet fenntartani képes (1). A mely hitközség ezen intézményeket fenntartani nem tudja, járásközséggé alakul a legközelebb eső hitközséggel (2), melynek intézményei és sze-

zsidósága, hanem az egyes község, teljes autonomia legyen, községi vitákat maga a község intézzen el békésen, ne nyuljon községi belügyekbe semmi idegen hatóság. Ezen előadói beszédek után, mielőtt még a szervezeti javaslat általános tárgyalásához fogtak volna, 88 képviselő — valamennyi Hitór egyleti tag — sürgősségi indítványt adott be: «Der löbl. Congress wolle beschliessen, dass kein auf Gemeinde und Schulorganisation bezughabendes Statut vom Congresse in Verhandlung und Berathung gezogen werde, in welchem nicht im Prinzipte festgestellt erscheint, dass die Satzungen der Bibel, des Talmuds, wie sie im Schulchan Arukh kodifizirt sind, allein zur Grundlage dienen sollen und müssen». Az indítványt az elnök nem is bocsátotta tárgyalásra, mint-hogy akkor előbb magát a vallásdogmát kellett volna megállapítani, a mi felett pedig a kongresszus egyáltalán nem volt hivatva tárgyalni. Megindult tehát az általános vita Steinhardt Jakab beszédével, ki erősen nekivág az orthodox erőszakoskodásnak s midőn még vallásosságuk őszinteségét is meggyanusította, sokan közülök tiltakozva s lármázva elhagyták a termet. De az igazi vihar február 5-én tört ki, midőn Holländer Leó beszéde folyamán arra a kijelentésre ragadtatta el magát, hogy «die Herren . . . wirklich die Arro-

mélyzete költségeihez hozzájárulni tartozik (3). Az ilyen hitközség teljesen autonom s más hitközségtől független testületet képez (6). Minden zsidó köteles valamely hitközséghez tartozni (7—9) (mely rendelkezés az 1895. évi törvénnyel a felekezetenélküliségről hatályon kívül helyeztetett, valamint a 10. §-ban kimondott «egy és ugyanazon helységben csak egy izraelita hitközség állhat fenn» szintén módosítást szenvedett, a mennyiben már egy évvel a kongresszus után nem «egy izrae-

ganz haben, zu behaupten, dass nur ihnen der Väter Glauben heilig sei». Erre még a gyűlés folyamán 48 aláírással ellátott levél adatott át az elnöknek, melyben az aláírók kijelentik, hogy nem fognak részt venni a tárgyalásokban s előre tiltakoznak a határozatok ellen. Az általános vita után Krauss Zsigmond, a kisebbség véleményének előadója, ismét kifejtette figyelemre méltó elveit, mondván: «Wissen Sie, vor welchen Gespenstern wir so sehr zurückbeben? Vor dem misstönenden Geläute der 18 Präsidenten-Glocken, von denen eine auch in Ihre Hand (Holländer) gelangen könnte; wir schrecken zurück vor dem schwarzen Schatten der 18 Tribunale im Lande mit den Präsidenten und Schriftführern an der Spitze, die drei Jahre ihre herrschende Gewalt uns fühlen lassen werden. Von jenen Tribunalen, wo die besten Kräfte unseres Volkes durch die parlamentarische Taktik und raffiniert angewendete Hausordnung lahm gelegt werden. Vor jenen Tribunalen, wo die Ehre unserer ergrauten Religionsanwälte in Koth getreten wird. Vor jenen Tribunalen, wo man unseren Gemeinden ihre Autonomie rauben wird.» Ezen beszéd után a 220 igazolt, de csak 116 jelenvolt képviselő közül 103 szavazattal fogadtatott el a javaslat részletes tárgyalás alapjául, mely tárgyalás február 16-ig tartott. Február 17—19. tárgyalatott a választási szabályzat általánosságban s részleteiben, február 20. és 21-én pedig az iskolaszervezet tárgyalatott le.

lita hitközség, hanem csak egy kongresszusi vagy egy orthodox» stb. értelemben vétetett).

A hitközség igazgatását előljáróság és képviselő-testület intézi (18), mely megválasztja a hivatalnokokat és megállapítja a szolgálati szabályzatukat (29). A rabbi az összes választóképes tagok választják, vele szerződésre lépnek, mely szerződés nem állhat ellenmondásban a következő határozatokkal; a rabbi jogosult és kötelezett: felügyelni az istentiszteletre, szónoklatokat tartani, az előljáróság felszólítására s vele egyetértőleg rendkívüli istentisztelet rendjét megállapítani, ifjakat talmudra oktatni, vallásbeli kérdésekre esetleg írásban is felelni, a hitközségi személyzetet vallásos szempontból ellenőrizni, esketést, házasság felbontását és chalizát végezni, anyakönyveket vezetni. A rabbi csak a hitközség különös felhatalmazásával képviseli kifelé a községet s az előljáróság és közgyűlés tanácskozásaiban csak akkor vehet részt, ha erre különösen meghívatik. Rabbi és hitközség közti per esetén a kerületi bíróság dönt, de nincs kizárva az ügy rendes perútra való terelése sem (43—53).

Az összes hitközségek 26 községkerületbe osztatnak (55) s minden kerület élén előljáróság s képviselőlet áll (56). Az egyes kerületekben minden 100 hitközségi tag után egy képviselő választatik (57) s az így választott képviselők saját kebelükből választanak egy elnököt, egy alelnököt és kilencz előljárót (59); a kerületi képviselőlet hatásköréhez tartozik: közvetítés a kerület községei és az orsz. iroda útján a kormány közt, felügyelet a kerület tan- és jótékonyági intézetei felett, a fölmerült vitás ügyek elintézése a kerületben (60). A kerü-

leti képviselők közül évenként 24-en kisorsoltatnak, kik közül 12—12-en félévenként mint kerületi bírák működnek, kiknek ítélete teljes jogerővel bír (66 és 67). A kerületek elnökei külön testületet képeznek, mely évenként egyszer összegyül, hogy ellenőrizze az orsz. iskolai alapot, előkészítse az egyetemes gyűlést és indítványt tegyen az összes községeket érdeklő ügyekben (70).

A kerületi elnökök testülete választja meg évenként az országos iroda elnökét, ki Pesten tartozik lakni s ki átveszi s továbbítja a kormányrendeleteket (71). Az orsz. iroda költségei az orsz. iskolai alapból fedeztetnek (74).

Az egyetemes gyűlés, mely külön választási szabályzat szerint választott 86 képviselőből áll a melynek tanácskozásaiból vallásos kérdések ki vannak zárva, csak Ő Felsége megerősítésével hozhat érvényes határozatot (76—80).

Ő Felsége 1869 június 14-én szentesítette ezen szabályzatot, a mely ellen azonban már jóval előbb folyt országszerte az izgatás, úgy hogy már november hónapban kénytelen volt Eötvös miniszter oly értelmű rendeletet küldeni az összes törvényhatóságokhoz, hogy a rabbik és előljárók idéztessenek meg s magyaráztassék meg nekik az, hogy a kongresszusi szabályzat csak annyiban különbözik más *állami törvénytől*, hogy nem az egész országra, hanem csak lakóinak egy részére *kötelező*; hajoljanak meg tehát az előtt, a mit a király szentesített, mert hiszen a szabályzat csak a községek adminisztrációját illeti, holott vallásos intézményekben és hivatalnokok választásában teljesen szabad kezét

enged minden községnek.¹⁾ De a miniszter ezen fenyegetésbe burkolt csillapító rendelete mitsem használt; a rabbik hatáskörének feltűnő módon való megszorításába s a laikus kerületi bíróságokba sehogy sem tudtak belenyugodni a Hitőr tagjai, kik a lelkiismereti szabadság megóvása czímén a képviselőházhoz fordultak sérelmeiknek orvoslása czéljából. A képviselőház 1870 márczius 18-án, miután még Deák Ferencz is azt a nyilatkozatot tette, hogy az országgyűlés nem alkalmazhat lelkiismereti kényszert, s hogy a lelkiismereti szabadság ügyében készített törvényjavaslat úgyis legközelebb már tárgyalás alá kerül,²⁾ azt határozta, hogy tekintettel arra, hogy ellenkezik a vallásszabadság elvével, hogy egy vallásközösség tagjai a többség határozatával kényszerítessenek hozzájárulni egy elveikkel ellenkező szervezethez; tekintve továbbá, hogy a kongresszus határozatai a kérvényezők előterjesztése szerint ellenkezik a zsidó vallás alapelveivel: óhajtandó, hogy az ellentétek mielőbb kiegyenlítettessenek, a miért is utasíttatik a kultuszminiszter, hogy a törvényhozásnak tüzetes határozatáig eddig kiadott összes rendeleteit függeszse fel.³⁾ A miniszter már április 2-án eleget is tett a képviselőház utasításának, rendeletet bocsátván a hatóságokhoz, hogy miután senki sem kényszeríthető a kongresszusi szabályzat elfogadására, elkerülendő még a kényszer látszata is s így a kerületi bíróságok hatásköre csak

¹⁾ Löw, i. m. 293. l.

²⁾ Zeller, i. m. I. k. 936. l.

³⁾ U. o.

olyanra terjedjen ki, ki a maga részére illetékesnek tekinti e bíróságot.¹⁾

A Hitőr egyesület azonban ily negatív eredménynyel nem elégedett meg, hanem szintén szervezkedett, mire vonatkozólag Pauler miniszter 1871 november 15-én a következő rendeletet intézte a törvényhatóságokhoz: ²⁾

«26.915/71. sz. Ő csász. és apost. kir. Felségének f. évi október hó 22-én Schönbrunnban kelt legfelsőbb elhatározásával legkegyelmesebben felhatalmazást nyertem — egyetértőleg a miniszteri tanácscsal — a következő intézkedés megtételére. Az 1870. évi márczius 18-án hozott és a vármegye közönsége előtt eléggé ismeretes országgyűlési határozatban foglalt elvek szerint az 1868/9. évi izraelita kongresszusi szabályzatok és határozatok értelmében való szervezése keresztülvitelének kényszerrendszabályok alkalmazása ki lévén zárva, azoknak el vagy el nem fogadása az izraelita honpolgárok vallási és lelkiismereti meggyőződésén alapuló szabad akaratára hagyatott. Az 1871. évi márczius 30-án hozott országgyűlési határozattal pedig — a fentebbi elvek fentartása mellett — a minisztérium felhivatott, hogy a kongresszusi, valamint az orthodox izraelita párt részéről a képviselőház elé terjesztett és az izraelita hitügyet különböző nézetekből fejtegető kérvényeket tanulmányozza s esetleg az izraelita hitügy szervezkedésére vonatkozó intézkedéseinél figyelembe vegye. Ily körülmények közt, miután az orthodox izraeliták érdekeit képviselő Hitőr-egyesület részéről

¹⁾ Löw, 295. l.

²⁾ Zeller, i. m. I. köt. 975. l.

előleges bejelentés után egybehívott gyülekezetben közakarattal készített és tényleg jelentékeny számú hitközségek által elfogadott szervező alapszabályzat a minisztériumnak be lett mutatva és az közigazgatási és államfelügyeleti jog szempontjából kifogás alá nem esik; az abban hivatolt vallási tanok és szabványoknak pedig, mint kizárólag a lelkiismereti meggyőződésen nyugvó hittételeknek bírálatába a minisztérium nem bocsátkozhatik; a szervezkedés az említett és idezárt alapszabályzat értelmében azoknak, kik azt elfogadni akarják, ezennel megengedtetik és pedig a nélkül, hogy e tekintetben az illető izraelita hitközségeknek előleges engedélyre szükségük lenne. Miről a vármegye közönsége mihez tartás és további közlés végett oly megjegyzéssel tudósítatik, hogy a kormány és az említett alapszabályzat szerint szervezett hitközségek közt ideiglenes közvetítő közegül azon hét tagból álló s Budapesten székelő bizottság szolgálhat, melynek tagjai a fentebb nevezett gyülekezet által ily célból választattak meg.»

Ezen rendeletben említett s ma is érvényben levő orthodox szervező szabályzat a következő:

A Sulchan Arukha igtatott hittörvények alapján álló magyar- és erdélyországi zsidók önálló autonóm hitfelekezetté alakulnak (1). A hitközség minden vallási, hitgyakorlati és szertartási ügyeire nézve csak a Schulchan Arukha szolgálhat megcsonkíthatatlan zsinórmértékül (2). A hitközség célja oly intézményeket létrehozni s oly tisztviselőket alkalmazni, minőkre a Schulchan Arukha igtatott hittörvények értelmében szüksége van (4). Az ilyen hitközség teljesen autonom s

helyi viszonyainak megfelelően készíti szabályzatát (5). Az olyan hitközségi előjáró vagy tisztviselő, ki a hitközség intézményeinek vagy szokásainak a Schulchan Arukh-al össze nem egyeztethető megváltoztatását indítványozza nyilvánosan, ez által rögtön elveszti hivatalát (6). A hitközségek kebelében vagy között felmerülő hitközségi viszályok választott bíróság által döntetnek el végleg, mely bíróság csak orthodoxokból s a Sch. A. idevágó szabványai szerint állítandó össze (11). Közigazgatási vagy pénzügyi természetű ügyeknél a felek mindegyike két-két világi tagot választ bíróvá, a kik aztán együtt egy rabbit választanak magukhoz elnökül (12). E bíróság ítélete jogerős, ha a felek egyike sem nyújt be nyolcz napon belül fölebbezést az elnöknél (13). A fölebbezési bíróságba mindegyik fél egy-egy rabbit és világi tagot választ bíróvá, a kik aztán együtt egy rabbit választanak elnöknek maguk mellé; ezen választott fölebbezési bíróságban azonban a világi tagok csak informálnak s csak a rabbik döntenek (14). Vallási ügyekben fölmerült viszályoknál ily fölebbezési bíróság képezi az elsőbíróságot, de itt már fölebbezni nem lehet (16).

A szervezeti szabályzat további pontjai iskoláról, rabbi kötelességeiről s anyakönyvekről szólnak.

Visszapillantást vetve a magyar zsidóság különválásának bemutatott történetére, fölvehetjük azt a kérdést, hogy tulajdonképen mi volt hát a kettészakadás oka s föltétlenül oda kellett-e fejlődnie a magyar zsidók hitközségi viszonyainak, melyek — állami felügyelet s segédkezés mellett létesülve — páratlanul állanak az európai zsidóság történetében? Láttuk, hogy nem

a kongresszuson váltak nyilvánvalókká az ellentétek, hanem már negyedszázaddal azelőtt állott egymással szemben olyan két irányzat, melyet egymással kiegyenlíteni lehetetlenség volt. Az eredménytelen paksi gyűlés s annak előzményei világosan föltárják a helyzetet, melyben egyik oldalon a reformtörekvések s a velük járó «Parnassenthum», a másik oldalon pedig az ősi vallás csorbítatlan fentartása s az ennek nyomában kelő hierarchikus velleitások igyekeztek tért hódítani s végső győzelemre jutni. Az elkeseredett pártok között megteremteni a békét egyedül az államhatalom lett volna hivatva, mely hatalmi szavával rendezhette volna a hitközségek egyöntetű viszonyait, ép úgy, mint a hogy a külföldi államok nem bízták magukra a zsidókra szervezetük megalkotását. De oktroy alkalmazásától — mint Eötvös maga kijelentette — idegenkedett a kormány; Magyarországon, hol az összes felekezetek az ország történetével kapcsolatban jutottak törvényben gyökerező önrendelkezési jogokhoz, nem illett volna az alkotmányossági elvek keretébe, hogy valamely felekezet kormánykényszer útján rendezkedjék. S mégis, ha nem is kormánykényszerrel, de legalább is a kormány befolyását láthatjuk abban, hogy az egyik párt s épen a haladás pártja föltétlen híve volt a centralisációnak, míg a konzervatív párt a végletekig menő autonómiát írta zászlajára. Eötvös báró, ki nemcsak irodalmi téren, a Reform, a Falú jegyzője s a XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra (III. kötet) cz. műveiben, de egész politikai pályáján megmutatta, hogy a nemzeti haladás egyedüli feltételét a központosított állami hatalomban vélte, bizonyára a zsidó

felekezetben is eszméjének keresztülvitelét szeretne volna látni s megtartotta — a bizottság központosító javaslatával — a kongresszust. Pedig előre látták az ellenzékét, de bizonyára azt hitték, hogy elkeseredett hangulata daczára is majd csak belenyugszik, ha a többség leszavazza. Nem így történt, hanem külön szervezkedésért folyamodott — lelkiismereti szabadságra hivatkozva — a törvény őreihez. Más államban elutasították volna a kérvényezőket, érvényt szereztek volna kormány fenhatósága alatt munkálkodott kongresszusnak, de hazánkban, a lelkiismereti szabadság igazi talaján, figyelembe vették a folyamodást.

Figyelembe vették, mert mint Pauler akkori vallás-és közokt. miniszter a fent közölt 1871. évi körrendeletre vonatkozólag kijelentette, hogy «az orthodox szervezési szabályzatot közzétevő rendelet azon biztos reményben találtatott kibocsátandónak, hogy ezen intézkedés folytán a kongresszusi izraelita és az orthodox izraelita fél közt előforduló viszályok meg fognak szünni.»¹⁾ Ám ez a remény nem teljesült. A hitközségek megingattattak alapjaikban. Napirenden voltak a hitközség kötelékéből való kilépések, hol személyes okok, hol pedig adókötelezettség alól való kibúvás megbontotta a községek egységét s a szerteszakadás veszélyeztette a községek fennállását. A hitközségek egy része nem csatlakozott egyik szervezethez sem, hanem a belbéke érdekében megmaradtak régi helyi alapsza-

¹⁾ Az 1871. év 26915. sz. rendeletnek az Izraeliták Országos irodájához küldött példányával kapcsolatos miniszteri leiratból.

bályaik mellett s elnevezték magukat status quo ante-alapon állóknak, míg másrészt a szefard-ritust követő hitközségek egy része is külön állást foglalt el s «szefard izr. hitközség» nevet használtak. Az izr. községkerületi elnökök 1871. év márczius 2-án tartott alakuló gyűléséből kifolyólag felállított Országos Irodának sikerült a felekezeti méltóság megóvására s a községek létérdekének megvédésére irányuló szüntelen felfolyamodásaival kieszközölni az 1881. évi 32,339. sz. kultuszminiszteri rendeletet, mely a hitközségből kilépőket három évi adó megfizetésére kötelezi, valamint az 1885. évi 1924. sz. a. kiadott szabályrendeletet, mely megállapította a hitközségek területkörét anyakönyvi kerületekbe való beosztás alapján. Az utóbbi rendelet azonban, minthogy a hitközségi kerület és anyakönyvi kerület a legtöbb esetben nem fedte egymást, szükségessé tévé a kettő egymás viszonyának a megállapítását, melynek következménye volt Ő Felségének 1888 június 5-én kelt elhatározása alapján június 21-én 1191. sz. a. kiadott kultuszminiszteri rendelet, mely — annak alapján, hogy úgy a kongresszusi, mint az orthodox és status quo ante-alapon álló hitközségek úgy állampolitikai szempontból, valamint a zsidóság álláspontjából is egy és ugyanazon vallásfelekezethez tartozóknak tekintendők — kimondta, hogy az anyakönyvi kerület egyszersmind a hitközségi kerület s anyaközséggé csak azon hitközség alakulhat, melynek anyakönyvvezetési joggal felruházott rabbisága van. Ezen rendelet következménye pedig az volt, hogy az orthodoxok annak visszavonásáért folyamodtak, még pedig arra való hivatkozással, hogy ők nemcsak külön szer-

vezetet, de egészen más felekezetet is alkotnak. Miután kérelmükkel elutasítottak, ismételt folyamodással éltek, de Csáky Albin kultuszminiszter az Orsz. Iroda meghallgatása után 1890. évi 341. sz. a. rendeletével végleg elutasította őket, kimondván azt, hogy ha különböző szabályzatok alapján szervezkednek is a hazai izraelita hitközségek, de azért valamennyien összevéve egy és ugyanazon hitfelekezethez tartozóknak tekintendők.

Hála az Országos Iroda tevékenységének, melyet nem pusztán a kongresszusi hitközségek, de a hazai össz-zsidóság jól felfogott érdekében kifejt, hazánk vallásügyi kormánya nem tudta szankcionálni az orthodoxok felekezeti szakadárságra irányuló törekvését. De ha az állam el is ismeri hazánkban a zsidóknak, mint felekezetnek egységét, úgyde nem képeznek egységet maguk a községek, melyek kongresszusi, orthodox, status quo ante és szefard csoportokra oszlanak, mely szétkülönbözés nemcsak gyakori surlódásoknak kútfeje, de egyszersmind hátráltatja a hazai hitközségek autonóm jogkörének rendezését az állammal szemben. Igaz, hogy az Orsz. Iroda tevékenységének némi egyöntetűség is köszönhető, a mennyiben kieszközölte, hogy a hitközségek — elnevezésükre való tekintet nélkül — egy és ugyanazon rendszabálynak vannak alávetve, hogy mindegyik hitközség tartozik alapszabályait a kultuszminiszterium jóváhagyása alá bocsátani, hogy minden zsidó köteles a lakóhelye területén levő hitközség adózó tagja lenni, de mindez nem elegendő ahhoz, hogy megszüntesse a pártok közötti villogásokat, valaminthogy mindegyik párt szervezési

szabályzata sem nyújt elég biztosítékot arra, hogy vitás ügyeiket autonom hatáskörükben intézzék el, a mennyiben ha a status quo és szefard községek vitás ügyei föltétlenül a közigazgatási hatóságok elé tartoznak is, úgy a kongresszusi kerületi bíróság és az orthodox választott bíróság is mellőzhető a közigazgatási hatóság igénybevételével.

Ezen kettős szervezet keretében működő hitközségek, de hozzájuk véve azon közös szervezet nélkül szükölködő és status quo ante néven ismert hitközségeket is, melyek nem csatlakoztak egyik szervezethez sem — közös vagyonuknak tekintik az úgynevezett izraelita országos iskolai pénzalapot. Ezen alapot illetőleg oly téves nézetek uralkodnak, hogy czélszerű lesz e helyen úgy történetét, mint rendeltetését megismertetni, a mint azt maga a miniszteri jelentés feltárta, midőn az országgyűlés 1874 május 2-án tárgyalás alá vette az orthodox községek kérvényeit a rabbiszemináriumnak a közös zsidó iskola-alapból való felépítése ellen,¹⁾ s a mint a kérvényi bizottság jelentése előadta, midőn az országgyűlés 1880 márczius 9-én tárgyalni kezdte az orthodox közvetítő bizottság kérvényét az országos iskola-alap felosztása iránt.²⁾

Haynau főparancsnok 1849 július 19-én katonai szükségletek természetben való beszolgáltatására hadi sarcot vetett ki a zsidókra, melyet október 17-én 2.300,000 pfrtnyi összegben való megváltásra változtatott át. A forradalom leveretése után a zsidók kérel-

¹⁾ Zeller, i. m. II. köt. 244—364. l.

²⁾ U. o. 975—1109. l.

mére a cs. kir. belügyminiszter 1850-ben hajlandónak nyilatkozott a sarcz elengedését Ő felségének tanácsolni, ha a zsidók legalább egy millió frtot készek befizetni a budai kamarapénztárba, hogy ezen összegből egy izraelita vallási alap képeztessek. A meghívott bizalmi férfiak a leghálásabban nyilvánították egyetértésüket ily iskola-alap létesítése iránt, de azon óhajtasuknak adtak kifejezést, hogy az csak oktatási célra szolgáljon, nem pedig vallásra is, minthogy a zsidó vallási ügy nagyon zilált állapotban van s az alap vallási célra fordítása ellen nagy ellenszenv uralkodnék. Ezen tanácskozás eredménye az volt, hogy az uralkodó 1850 szeptember 20-án a hadisarczot elengedte, de egyben elrendelte, hogy a magyarországi zsidó oktatásügy előmozdítására egy saját alap képeztessek oly módon, hogy minden zsidó jövedelmének arányában tartozik hozzá járulni mindaddig, míg az összeg egy millió frtig föl nem rúg.

Tehát az iskola-alap nem azonos a Haynau által kivetett hadisarczczal.

Midőn már néhány részlet befizettetett, a budai helytartó bizalmi férfiakat hallgatott meg, még pedig orthodox árnyalatuakat is, az alap jövedelmének hova fordítása iránt és Sacher kormánybiztos 1851 szeptember 26-án már azt jelenthette a bécsi minisztertanácsnak, hogy az összehívott férfiak valamennyien úgy nyilatkoztak, hogy a monarchia minden zsidójára üdvös volna egy Bécsben felállítandó rabbi-képző. Ily értelmű előterjesztés után Ő felsége 1852 december 1-én elrendelte, hogy az iskola-alap állami alapul tekintendő és kezelendő, céljául pedig 1856 márczius

29-én a következőket tűzte ki : 1. első sorban egy rabbiképző felállítása, a hely iránti intézkedés fentartásával ; 2. minta-iskolák nyitása, tanítóképzővel kapcsolatban ; 3. szegény zsidó népiskolák segélyezése ; 4. siketnéma és vak zsidó gyermekek részére alapítványi helyek dotációja.

Tehát Ő felsége rendelte el, hogy az iskola-alap oszthatatlan állami alapnak tekintendő s a közalapokra érvényes szabályok szerint kezelendő, és hogy mire fordítandó.

Az 1868-iki kongresszus ezen iskola-alap ügyét is tárgyalván, elhatározta, hogy : 1. míg az egyetemes gyűlés nem intézkedik másként, az alap a kultuszminisztérium kezelése alatt marad ; 2. a kezelés ellenőrzése a kerületi elnökök gyűlését, illetőleg az egyetemes gyűlést illeti ; 3. az alap hova fordítása iránti intézkedés jogát az egyetemes gyűlés gyakorolja.

Ámde Ő felsége 1871 nov. 2-án kelt elhatározásával megengedett az orthodoxok külön szervezkedése s így a kongresszusi határozatok végrehajtása nem eszközölhető oly módon, hogy valóságos egyetemes gyűlés, mely az összes magyar zsidóságot képviselhetné, jöhetne össze, azonban iskola-alap rendeltetésére nézve mind eddig legfelsőbb elhatározás nem tett semmiféle módosítást.

Mindezeket tekintetbe véve, a képviselőház megtagadta az alap felosztását, hanem az alapító levélben — t. i. királyi rendeletben — kitűzött célok elősegítését rendelte el továbbra is, figyelem nélkül a magyar össz-zsidóság kebelében létező pártokra.

A magyarországi zsidó községeket ismeretése-

hez tartoznék még az 1885. évi november 13-án kiadott miniszteri szabályrendelet az izraelita anyakönyvek vezetése tárgyában is, de az már az 1895. évi anyakönyvvezetésre vonatkozó törvény következtében ma nem képezheti hitközségi szervezkedés alapját. De a fennálló állapotok tekintetében annyiban bir fontossággal, hogy a rendeletben megszabott 465 hitközségkerület csorbíttatlanul maradt az 1895-iki törvény után is, a mennyiben a régi anyakönyvek a felekezeti kezelés alatt maradván, jogérvényes kivonatok kiadása céljából csak olyan rabbit alkalmazhatnak a hitközségek, kinek meg van az 1884. évi 5047. sz. rendeletben körülírt négy polgári vagy középiskolai és magyar honossági képesítése és fentartatik továbbra is az 1888. évi 1191. sz. rendelet, mely szerint egy város területén egyazon szervezettel két hitközség nem állhat fenn. Az 1868: LIII. t.-cz. azon rendelkezését, mely szerint minden bevett hitfelekezetnek kizárólagos jogát képezi új egyházi gyülekezetek alakítása s leányegyházaknak anyaegyházakká vagy viszont átalakítása, az 1895: XLII. t.-cz. a zsidókra nem terjeszti ki.¹⁾

IX.

Olaszország.

A mai egyesített olasz királyság alkotó részeiben: a szardíniai és lombard-velencei királyságban, a toscánai, pármái és modenai herczegségekben, vala-

¹⁾ Kmety, A magyar közigazgatási jog kézikönyve. Budapest, 1898. 469. l.

mint az Egyházállamban mindenütt más-más törvények intézkedései szerint rendeződtek a zsidó községi viszonyok ; de még ma, az egyesítés után is három különböző törvény képezi az olasz zsidó községek szervezkedésének alapját : 1. a legfontosabb s a legtöbb község alapját képző törvény a Legge Piemontese, vagy Lex Rattazzi, mely 1857 július 4-én adatott a piemonti községek részére, s a melyet utóbb a szomszédos herczegségek is magukévá tettek ; 2. a toscánai nagyherczegség törvénye 1814 deczember 17-éről, mely a nagyherczegség területén ma is fennáll ; 3. a lombardiai-velencei részben pedig ma is az egyesítés előtti osztrák törvények vannak érvényben.

A piemonti herczegségben,¹⁾ mely tulajdonképeni magvát képezte a szardíniai királyságnak, már 1715-ben rendezett községi viszonyok voltak, állami fenhatóság alatt kerületekbe beosztva az állami adó könnyebb kezelhetősége céljából. 1727-től fogva, midőn egybekapcsoltatott a szavojai házzal, négy kerületet (universita) alkottak a községek : 1. Piemont, Turin székhellyel ; 2. Monferrato, Casale székhellyel ; 3. Alessandria és 4. Nizza. Minden universita fölött főrabbi állt, kinek hatásköréhez a kerület kultuszügye és az adófelügyelet tartozott, s biráskodott a kerület rabbijai felett. A községek adminisztratív ügyeit a helyi hatóságok által megerősített választott előljárók (agens, massari, syndici névvel) vezették, s ezen előljárókon kívül kerületi bizottság intézte az egész kerületet érdeklő adóügyet. A turini kerületi bizottság 13 tagból állt, a főrabbival

¹⁾ Jost, Neuere Geschichte II. k. 240. kk. s 297. kk. II.

együtt vetette ki az adókat és közvetlenül érintkezett a belügyi kormánylyal. E szervezet rövid ideig a francia uralom alatt meg volt változtatva, a mennyiben Turin és Casale székhelylyel két konzisztórium fenhatósága alá osztattak be francia mintára a községek, de 1815-ben ismét a régi szervezet lépett életbe.

A szardíniai királyságban, hol 1849 márczius 29-én emanczipálták a zsidóságot,¹⁾ még ugyanazon évben község-szervezeti szabályzatot dolgozott ki Lelio Cantoni piemonti főrabbi, mely javaslat szerint központi s kerületi konzisztóriumok mellett azok ellenőrzése céljából három évenként összegyűlő konzisztoriális közgyűlés és rabbisynodus létesítettett volna.²⁾ Valószínűleg ezen javaslat hatása alatt 1851-ben a szardíniai kormány a zsidókat illető összes törvényeket revideáló bizottságot küldött ki, melynek Cantoni főrabbi is tagja volt.³⁾ A bizottság, úgy látszik nem működött eredménnyel, mert 1853. év április havában Siracco képviselő meginterpellálta a belügyminisztert, hogy miért nem terjeszt már elő javaslatot a zsidó község-szervezet ügyében; ⁴⁾ a miniszter ígéretet tett *legközelebbre*, de csak 1856 január 1-én jöttek össze Vercelliben a piemonti községek küldöttei, kik nyolcz napi tanácskozás után megállapították a községi szabályzatot,⁵⁾ mely alapját képezi a képviselőház által a szardi-

¹⁾ Allg. Zeit. d. Jud. XIV. évf. 272. l.

²⁾ U. o. XIII. évf. 107. l.

³⁾ U. o. XV. évf. 622. l.

⁴⁾ U. o. XVII. évf. 323. l.

⁵⁾ U. o. XX. évf. 107. l.

niai királyság területére 1857-ben egyhangúlag elfogadott zsidó községi szabályzatnak.¹⁾

A községek viszonzossága, mely legfőképen az adózás miatt volt állami érdek, a zsidók emanczipációjával megszűnt s Victor Emánuel 1857-iki törvénye (*Legge organica per le universita israelitiche piemontesi*) teljes autonom jogkörrel ruházta fel — az állami törvényes felügyeleti jog fentartásával — községeket (1), melyhez a helyi területen lakó minden zsidónak tartoznia kell (2), s mely szabadon választja a község lélekszámához arányítva előljáróit (9), s hivatalnokait (14), s önállóan kezeli a község vagyonát és adóügyeit.

A toscánai nagyherczegség területén fennálló Livorno, Florencz, Pisa és Pizzigliano községek III. Ferdinand nagyherczeg 1814-ki törvényével nyertek teljes szabadságot a független szervezkedésre.

Az Egyházállamban a pápai közvetlen fenhatóságot rövid időre megszakította a franczia uralom, mely 1811-ben létesített Rómában egy «Consistoro degli Israeliti dei dipartimenti di Roma e Trasimeno» hatóságot,²⁾ végleg azonban 1870 szeptember 20-án szüntette meg Victor Emánuel Rómába való bevonulása. A zsidók emanczipáltattak s községüket teljesen függetlenül szervezhették, melynek szabályzata 1883 szeptember 27-én nyert királyi megerősítést.

A lombardiai-velencei részekre sincs külön község-szervezeti olasz törvény, mindegyik önállóan szervezkedett a régi osztrák rendeletek alapján, csak egyszer,

¹⁾ U. o. XXI. évf. 438. l.

²⁾ Berliner, *Gesch. d. Juden in Rom*. II. k. 131. l.

1826-ban szövetkeztek a főbb községek a páduai rabbi-szeminárium létesítése céljából, de különben egymástól függetlenek s mint a többi olasz részekben fennálló községek mindennemű viszonylagosság nélkül szűkölködve egészen autonóm szervezkedési joggal vannak felruházva, épúgy, mint a szardíniai királyságban, melynek 1857. évi községtörvényét elfogadták,¹⁾ valamint a toscánai nagyhercezség területén is, hol — Szardíniához való csatoltatáskor — a községszabályzat törvény gyanánt hirdettetett ki.²⁾

A községek — teljes autonómiájuk mellett — több ízben kísérelték meg közös érdekek hathatós támogatása céljából az országos egyesülést. Az 1857. törvény életbeléptetése után 1863 április 15-én a ferrarai község elnöksége körlevelet intézett az összes olasz községekhez, melyben május 12-én Ferrarában tartandó gyűlésbe hívja össze az olasz zsidóságot, hogy tanácskozzanak: 1. iskola, templom és temető céljaira kieszközölni az államsegély felett, 2. kiskorúaknak a szülők, vagy gyámok beleegyezése nélkül történő megkereszteltetése ellen, 3. a nyilvános iskolákban a keresztényekkel egyenlően kötelező hitoktatás érdekében, 4. az 1857. törvénynek a község vezetésére vonatkozó változtatása ügyében, 5. rabbi-iskola miatt, 6. az angol Board of deputies mintájára központ létesítése céljából, továbbá 9. hogy a zsidó házassági törvény fölvéssék az olasz törvénykönyvbe, 10. hogy mennyiben volna szükséges egy olasz rabbi-consilium létesítése, s

¹⁾ Allg. Zeit. d. Jud. XXIII. évf. 613. l.

²⁾ U. o. XXIV. évf. 183. l.

11. hogy az olasz nemzeti ünnepek egyöntetűen tartassanak meg a templomokban. A meghívás folytán 36 község küldte képviselőit Ferrarába, hol öt napi tanácskozás után a következőket határozták: a keresztény missió ellen, a hitoktatás érdekében s segély ügyében folyamodást intéznek a kormányhoz; a nemzeti ünnepek egyöntetű megtartását, a községek saját hagyományaira való tekintettel, levették a napirendről; a rabbiiskola ügyét majd tanulmányozzák, a házassági törvény miatt pedig nem tartották szükségesnek a kormánynál közbenjárni; kívánatosnak mondták ki, hogy a községek képviselői évenként összejöjjenek, s választottak egy hattagú bizottságot, mely a közgyűlés határozatait végrehajtsa, az olasz-zsidó közérdekeket figyelemmel kísérje s előkészítse a jövő gyűlést.¹⁾

Miután e gyűlés tényleges eredményt nem tudott felmutatni, 1867 április 30-án Florenczben gyültek össze húsz község képviselői, kik elhatározták, hogy évi ezer lirát fognak fordítani vallás-erkölcsi könyvek terjesztésére s figyelemmel fogják kísérni a közügyeket, miket majd alkalmilag tartandó kongresszusokon beszélnek meg.²⁾

Hogy minő eredménnyel járt az olasz községek egyesülésre irányuló törekvése, jellemzően bizonyítja a mantuai község, melynek képviselői szintén résztvettek a florenczi gyűlésen. 1867 deczember 22-én ugyanis a mantuai község közgyűlése egyhangulag kimondta a község feloszlását s helyébe «a mantuai izraeliták ön-

¹⁾ U. o. XXVII. évf. 323. l.

²⁾ Die Neuzeit VII. (1867.) évf. 279. l.

kénytes egyesülete istentisztelet, oktatás és jótékony-
ság költségeinek fedezése céljából» való megalapítását
határozta el. 900 részvényt akartak kibocsátani, 30 lira
névértékkel; csak részvényes lehetett volna községi tag,
s mindenkinek annyi szavazata lett volna a közgyű-
lésen, a hány részvény fölött rendelkezik. Páratlan
eset a zsidóság történetében e törekvés, mely részvé-
nyekre akart hitközséget alapítani! ¹⁾

A községekhez tartozás kényszerre fennáll egész
Olaszországban s fölmerülő esetek megítélésénél irány-
adó a bolognai legfőbb ítélőszék 1872 szeptember 14-én
hozott határozata, mely szerint a községből csakis egy-
szersmind a vallás elhagyásával lehet kilépni. ²⁾

X.

Törökország.

A török zsidók teljes egyenjogúságot élveznek az or-
szág muzulmán lakosságával s hivatalos főnökük a
Hakham-basi, ki az össz-zsidóságot képviseli a por-
tánál, hivatalból tagja a divánnak és az 1876 deczem-
ber 11/23-iki alkotmány 62. pontja értelmében a ke-
resztény orthodox és örmény partriárkha után követ-
kezik rangban. ³⁾

Az összes spanyol és török honos német (askenáz)
községek ⁴⁾ teljhatalmu főnöke a Hakhambasi, a ki a

¹⁾ U. o. VIII. évf. 499. l.

²⁾ U. o. XII. évf. 540. l.

³⁾ J. Loeb, La situation des Israélites en Turquie, en Serbie
et en Roumanie. Paris, 1877. 16. l.

⁴⁾ Leitner H. konstantinápolyi tanító úr szives közlése

községek főelőjárója; ő nevezi ki s bocsátja el az egyes templomok rabbi-elnökeit (djuma-basi). Még röviddel ezelőtt egy 80 tagú nagyobb és egy 13 tagú kisebb bizottság működött adminisztracionális ügyekben a Hakham-basi mellett, de ezen bizottságokat pár éve felszolta s most egyedül uralkodik a községek felett. Vallási ügyekben egy 24 rabbiból álló tanács működik mellette, mely évenként közgyűlést tart, a midőn megválasztja a djuma-basikat s vallásügyeket tárgyal. E tanácsnak hat tagja képezi az állandó bíróságot (Beth Din), mely minden hétfőn és kedden ülésezik. A konstantinápolyi községek előjáróit (a betegsegélyzés, Szt. Egylet, helyi és idegen szegények gyámolítására) szintén a Hakham-basi nevezi ki.

A Konstantinápolyon kívüli községek önrendelkezési joggal szabadon kezelik belügyeiket, de a rabbikat és elnököket a Hakham-basi nevezi ki, valamint összes beadványaikat a kormányhoz általa kell felterjeszteniök.

Az idegen honos zsidók nincsenek alávetve a Hakham-basinak, de néhány év óta házasságkötési ügyekben a külföldi konzulátusok által hozzá utasítottak s így szokássá vált, hogy az idegen honos zsidók községének rabbija nem eskethet a H. basi engedélye nélkül.

Minden községnek van rabbija, elnöke, előjárói,

nyomán. A negyvenes évek állapotai — melyek csak csekélységekben térnek el a maiaktól — meg vannak írva az Allg. Zeit. d. Jud. V. évf. 98. l., XVIII. évf. 543. l. A zsidók iskoláztatására s főleg a török nyelv tanulására vonatkozó 1856 márcz. 7-iki körlevelét a Hakham Basinak közli az Allg. Zeit. d. Jud. XX. évf. 158. l.

szolgálattevő hivatalnoka és egy Kajah-ja, mely utóbbi hivatal egészen törökös s viselője egy személyben jegyző, titkár, tolmács, rendőr és kém. A konstantinápolyi központi főközségnél egy Kapi-Kajah van alkalmazva, a ki a főkém s a kinek mindent kell tudnia, a mi a községben s a községen kívül történik. Kevés fizetéssel, de annál nagyobb befolyással s annál több mellékjövedelemmel jár e hivatal, mely a községvezetésben Törökországban nélkülözhetetlen. Érdeemes volna közelebbről kutatni az összefüggést a középkori Kahija (Stadlan) és a mostani főkém közt, mert bizonyára annak fenmaradt emléke rejlik ebben a hivatalban.

Ha a Hakham-basi állása megüresedik, az új választás akként történik, hogy a konstantinápolyi község 80, a többi községek 40 szavazó által választanak mindenünnen 2 vagy három képviselőt, a kik a fővárosban összegyűlve megválasztják és a kormány elé terjesztik a jelöltet; ha ennek személye ellen a kormány nem emel kifogást, úgy a választás be van fejezve; de ha a kormány nem erősíti meg az illetőt, úgy vagy maga javasol egy jelöltet a képviselőknek, vagy rövid úton nevez ki a kormány egy Hakham-basit, a kit mindenkinél el kell ismernie.¹⁾

A Hakham basi-nak legfelsőbb és közvetlen ítélkezési joga van a községi alkalmazottak fölött, kiket pénzbüntetéssel, sőt börtönnel is sújthat. Házasságot illető perekben ma is ő legfőbb bíró; a minisztérium-

¹⁾ A kormányhatalom ily irányú intézkedésére vonatkozólag érdekes példákat közöl az Allg. Zeit. d. Jud. V. évf. 397. l., XVIII. évf. 497. l. Die Neuzeit II. évf. 272. és 296. ll.

hoz beadott illető panaszok ő hozzá, illetőleg a vezetése alatt álló Beth Dinhez küldetnek elintézés végett.

A Hakham basi havonta 50 lira fizetést húz a kormánytól, de mellékjövedelme nagyra rúg.

A fő mellékjövedelmek a következők:

1. Utlevelet egyik városból a másikba, vagy külföldre a kormány csak akkor ad ki, ha a djuma-basi által kiállított és a Hakham basi pecsétjével ellátott bizonyítványt mutatnak fel; ezért minden ily bizonyítvány (Elem-haber) után belföldre kap a dj. basi 5 piasztert, a H. basi pedig $5 \frac{1}{2}$ p. külföldre szólóért a dj. b. 5 p. a H. b. $12 \frac{1}{2}$ piasztert.

2. Ingatlanok eladása szintén nem telekkönyveltetik oly fentemlített Elem-haber nélkül, melyért a vételár 1000 lirájáig a H. basi 1 százalékot, minden további 100 lira után $\frac{1}{2}$ százalékot kap, a dj. basi pedig egészben 20 piasztert.

A községek jövedelmét egyenes adók, továbbá hozományszázalékok, temetési díjak, gabella és adományok képezik.

Községek szervezési és ügykezelési szabályzata nem létezik sehol (csak a konstantinápolyi idegen honos német községben) s mindenben a Hakham basi rendelkezik tetszése szerint.

XI.

Oroszország.

Az orosz birodalomban, hol 1886-ban négy millió ötszázezer zsidó lakott¹⁾ s a hol jelenleg csak a Német-

¹⁾ Léo Errera, Les Juifs Russes. Bruxelles, 1893. 27. l.

országgal, Ausztriával, Romániával határos és a fekete tenger melléki következő kormányzóságokban tartózkodhatik állandóan a zsidó: Lengyelország, Kovno, Vitebsk, Vilna, Grodno, Minsk, Mohilev, Volynia, Tchernigov, Podolia, Kiev, Poltava, Bessarabia, Kher-son, Jekaterinoslav, Tauris és Krim kormányzóságban, az állami felügyelettel és befolyással rendezett hitköz-ségi szervezkedés módja legnagyobbbrészt az 1835. év-ben kiadott törvényekre vezethető vissza.

Ezen törvények kiadására az I. Sándor és I. Miklós czár kolonizáló tervei következtében napfényre került szomorú zsidó községi állapotok adtak okot.

Ugyanis I. Sándor czár nemes érzületből fakadt azon terve, hogy a nyomorral küzdő zsidóknak új kereset-forrást nyisson a földművelésre való szoktatás által, megvalósult az 1806. évi rendeletével, mely nevezetes engedmények biztosításával számos orosz zsidót csábított Uj-Oroszországba (Bessarabia, Kherson, Tauris Jekaterinoslav), hol földmives gyarmatokat létesítettek; de csakhamar megcsappant a gyarmatokba vágyó zsidók kedve, minthogy az orosz hivatalnokok zsarolása gátolta a kolóniák föllendülését.¹⁾

Utódja I. Miklós (1825—55) előszeretettel karolta fel elődje tervét, de daczára a fokozódott kedvezményeknek sem lehetett a zsidókat rávenni a gyarmatosításra. A czár erre megbizta «a kereskedő és csavargó zsidók kevesbítésével foglalkozó bizottság»-ot, hogy derítse fel a zsidók kivándorlási idegenkedésének okát, s a bi-

¹⁾ J. Elk, Die jüdischen Kolonien in Russland. Frankfurt a/M. 1886, 27. l.

zottságnak sikerült elhíttetnie a csárral, hogy Új-Oroszország kedvezőtlen éghajlati viszonyai vették el a zsidók gyarmatosítási kedvét. Erre gróf Kankrin pénzügyminiszter Szibériát ajánlotta a csárnak, a ki azonnal el is rendelte Omsk és Twersk zsidókkal való betelepítését. S csodálatos; mintha varázserővel hatott volna a Szibéria szó a zsidókra, maguk a rabbik szóban s írásban buzdították hiveiket, kik közül meglepően sokan jelentkeztek a kivándorlásra. Ennek a nagy kedvnek a magyarázatát Drebusch tábornok a csárhoz benyújtott jelentésében abban találta, hogy: «Jótéteménynek tekintik a nyugoti oroszországi zsidók a szibériai gyarmatosítást, mert családjaik fentartásáról gondoskodhatnak s a rémes nyomortól vélnek megszabadulni. Ámde a Kahal-ok (községi előljáróságok) mindenféle akadályt gördítenek eléjük, mert félnek attól, hogy elveszítik az adófizető gazdagokat s a katonákat szolgáltató szegényeket; a szegényebbek vagyonát minden képzelhető okkal elveszik, hogy el ne mehessenek s megtagadják tőlük a jó erkölcsi bizonyítványt. A jobb érzelmű vagyonosok ezt tétlenül nézik, mert nem tehetnek az előljáróság ellen semmit, más gazdagok pedig még segédkezet nyújtanak az ilyen igazságtalansághoz.»¹⁾

A csár már meg akarta tenni intézkedéseit is az előljáróságok túlkapásai ellen, midőn egyszerre csak hirtelen fordulat! al Blüdown miniszter előterjesztése alapján, attól való félelmében, hogy a szabadon letelepülő zsidók szövetkezhetnének a Szibériába deportált go-

¹⁾ U. o. 47. l.

nosztevőkkel, beszüntette a kivándorlást, de egyszer-smind elrendelte, hogy bizonyos távolságra a keresztény helységektől, a zsidók által szabadon lakható kormányzóságokban bárhol létesíthetnek koloniákat. Ezen rendelet következménye már most az volt, hogy lithvánia gazdag zsidósága rendkívül nagy számban lépett ki a községek kötelékéből s magában Lithvániában alapított koloniákat.

E kiválás közvetlen oka az volt, hogy az 1830—32. lengyel fölkelés nagy szegénységet hozott az országra, melyet még növelt az általános erkölcsi romlás, valamint — minthogy faluhelyen zsidónak nem szabadott laknia — a szegény zsidóknak a városokban való oly méretű felszaporodása, hogy lehetetlenné volt téve a megélhetés s roppant terhek nehezedtek a gazdagokra. Mindehhez hozzájárult a községek szervezete is, mely 24 képviselőből állt, kiket az illető község minden nagykorú és önálló zsidó lakósa választott. A választás a városi tanácsteremben egy államhivatalnok elnöklete alatt tartatott meg, s a többség által megválasztottak azonnal esküt tettek az elnöklő hivatalnok előtt, hogy az állam és város érdekeit meg fogják óvni. E képviselők voltak a legfőbb zsidó hatóság s nem tartoztak sem egyeseknek, sem a községnek számot adni vezetésükről vagy pénzkezelésükről; ellenőrző joga csak az államhivatalnak volt, mely azonban belső ügyekbe nem avatkozott soha s csak azzal törődött, hogy az adó és ujonczjutalék folyjon be rendesen. A 30-as évek demoralizált idejében nem juthatott tisztességes ember képviselői tisztséghez; lelkiismeretlen, pénzsóvár egyének kiaknázták önös céljaikra befolyásos állásukat, de panaszcra

nem mehetett senki, minthogy mindennek a képviselők kezén kellett keresztülmennie, kiknek elkerülésével az államhivatal nem fogadott el zsidótól semmiféle beadványt. Ily módon Orosz-Lengyelország minden zsidója saját községi vezetőségének rabszolgája volt. Ettől akartak szabadulni a kolonizálás által az egyesek, a kik elé a képviselők folytonos denuncziálással gördítettek akadályt; azonban Drebusch tábornok jelentése feltárta a községi kezelés helyzetét s Blünow miniszter felszólította az összes lengyel kormányzókat, hogy tegyék meg javaslataikat a zsidó községek szervezetének helyes és korszerű reformálására.¹⁾

Ezen mozgalom következményeinek tekintendők a következő, ma is érvényben levő törvények.²⁾

A zsidók szabadon gyakorolhatják lakóhelyükön istentiszteletüket, melyet tíz felnőtt embernek «a szent tórárt tartalmazó Szent Oltár előtt» való jelenlétében tartanak meg (1835 április 13.).

Istentisztelet csak templomban (Béth Ha-knészeth) vagy imaszobában (Béth Hammidrás) tartható meg, de magánházban megtartandó nyilvános istentisztelethez a városi kormányzó engedélye szükséges, (ugyanakkor).³⁾

¹⁾ U. o. 91—117. ll.

²⁾ E törvények a «Svod Zakonov Rosszijszkoj Imperii Izdanija 1857 Goda» című törvénygyűjtemény II. kötete első részének 197. lapjától kezdve közölt «O upravlenii duchovnich djel Jevreev» cz. fejezetében foglaltatnak. Az 1835. évi alap-törvény közölve van az Allg. Zeit. d. Jud. IV. évf. 421. l. is.

³⁾ Jellemző, hogy 1893-ban húsz zsidót a hatóság szigoruan megbüntetett, mert az erdőben gyültek össze közös áhitatra; egy czári ukázra volt szükség, mely megmagyarázta a

Kormányzó engedélyével alapítható a templom, vagy imaszoba oly módon, hogy 30 zsidó családdal bíró városban csak imaszoba, 80 zsidó család részére templom engedélyeztetik; a hol azonban 80 családnál több zsidó lakik ott minden 30 család részére külön imaszoba, minden 80 család részére templom engedélyezhető (ugyanakkor).¹⁾

Ha valamely községben pártszakadás történik s minden párt külön templomot óhajt, az engedély a belügyminiszternél kérendő, mely csak akkor adatik meg, ha fontos vallásos okok forognak fenn s a közerkölcs s közrend biztosítva van (ugyanakkor).

A templomokban és imaszobákban szigorúan tiltva van: 1. oly összejövetel, mely nem kizárólagosan imádkozás vagy szertartás végzése céljából történt, 2. oly tárgyak megőrzése, melyek nem egyedül az istentisztelethez vagy anyakönyvvezetéshez szükségesek (1853 április 20).

A községek kiadásai, miket a kormányzat és istentiszteleti eszközök követelnek meg, csakis önkénytes adományokból fedezhetők (1851 deczember 31).

A kik rendszeren egy és ugyanazon templomba vagy imaszobába járnak, azok képezik azon templom vagy imaegyesület községét (1835 április 13).

Minden ily község választhat: 1. egy «Tudóst, az hatóságnak, hogy az erdő nem épület, tehát ott szabad imára összegyülniök (Voskhod 1893 aug. 15—27. számában), l. Errera, i. m. 89. l.

¹⁾ A Neuzeit 1866. évf. 137. l. közli a «Gazette Maradowa» azon jelentését, hogy egy császári ukáz elrendelte, hogy csak 300 családu község rendezhet be nagy zsinagógát, holott 80 családon aluli község csak kis imaszobát tarthat.

istentiszteletre és szertartásokra vonatkozó kételyek eloszlatása végett,» 2. egy vén-t és 3. egy pénztárost. Ezek hárman képezik előljáróságot, s ezek érintkeznek a hitközség nevében a hatóságokkal (1850 július 3).

Rabbikat az állam nevez ki a községekbe s azok szintén tagjai az előljáróságoknak; ha a községnek tetszik ezen államilag kinevezett rabbi, úgy a Tudósa is lehet egy személyben a községnek, vagy kivülről mást is választhat Tudósnak, a ki azonban mindig a rabbi ellenőrzése alatt áll.

Csekély számú községek a hatóság engedélyével melőzhetik a pénztárost, kinek teendőit a Vén végzi.

Az előljáróság három évenként újból választatik, de az államilag kinevezett rabbi örökös tagja az előljáróságnak. A választást a kormány megerősíti, melynek megtörténte után az előljáróság tagjai a rabbi és a rendőri hivatalnok előtt előirt módon esküt tesznek (1835 április 13).

Az előljárók kötelessége, azon felül hogy felügyelnek a hitközség épületeire s jótékonyági intézményeire, egyenként a következő; 1. a Tudós kötelessége előforduló esetekben istentiszteleti és szertartási vitákat s kételyeket eloszlatni; 2. a Vén köteles felügyelni a rendre, felelős mindenért a templomban, elfogadja az adományokat, ellátja a templomot az istentiszteleti kellékekkel, könyvet vezet a hitközségi tagokról s bejegyzi a távozó és ujonnan letelepülő tagokat és gondoskodik a rabbi mellé kirendelt hivatalnokok ellátásáról; 3. a Pénztárnok könyveli a kiadásokat s befolyó adományokat s könyveit felülvizsgálat végett évenként bemutatja a városi hatóságnak (1850 július 15.)

Ha az önkénytes adományok nem fedeznék a folyó költségeket és a hitközség érdeke is megköveteli, úgy a városi hatóság a zsidó előljárók előadása alapján s a kormányzóság engedélyével adót vethet ki a tagokra (1850 július 3).

A rabbi kötelessége: felügyelni az istentiszteletre, hogy az a zsidó törvény szerint legyen megtartva, továbbá magyarázni a vallás törvényeit, hirdetni az ország törvényei iránti tiszteletet, anyakönyveket vezetni és esketésekét végezni. Ha a község oly nagy, hogy mindezt egy Rabbi nem végezheti, úgy köteles a község minden ezer tag után segédrabbit alkalmazni; a segédrabbi szintén esküt tesz az állami hivatal előtt s ugyancsak a hitközségi előljáróság ajánlatára az állam által neveztetik ki.

A rabbi a zsidó vallás őre és tanítója. E tisztségre csak oly tudós zsidók választhatók hitsorsosaik által, kik valamely orosz iskolát végeztek, de belügyminiszteri engedéllyel Németországból is meghívható valamely zsidó tudós. A megválasztottat az előljáróság bejelenti a hatóságnál, mely előtt a hivatal átvételét megelőzőleg esküt tesz s átveszi kinevezési okmányát.

A rabbi hatásköre nemcsak lakóhelye községére, hanem az egész kerület templom vagy imaegyesület községeire is kiterjed, melyekben a tagok csekély száma miatt nincs rabbi.

A zsidó vallásmegkövetelteszertartásokat senki másnak nem szabad végezni, csak a rabbinak vagy segédjének. Házasság felbontását is csak rabbi vagy segédje eszközölhet törvényesen.

A rabbi a templomban a főszemély; ülése a legelső a frigyláda mellett.

A rabbi kötelessége felügyelni arra, hogy 18 éven aluli férfi és 16 éven aluli nő ne köthessenek házasságot, kivéve a kaukázusi vidéket, hol a férfi 15 éves, a nő 13 éves korában is köthet házasságot.

A rabbinak nem szabad megengednie, hogy a férjhez menő nők esküvő előtt lenyírják (leborotválják) hajukat.

A rabbi elsőizben 15 rubel, másodizben 30 r. bírsággal s harmadizben hivatala elvesztésével büntetik, ha a község valamely tagjára kiközösítési átkot mond, vagy megakadályozza a vallás gyakorlatában.

A rabbi, ki hitközségében három éven át kifogástalanul működött s újból megválasztatott, díszoklevelet kap s megadatnak neki mindazon kedvezmények, melyeket a zsidók első osztálya (Gilde) élvez s ha tiz évig viselték hivatalukat, aranyérmet kapnak.

A rabbi jogtalan eljárása vagy vallástalansága esetén az előljáróság által meghívott három elismert elsőrangú rabbi bírósága előtt tartozik megjelenni, de ítéletét megföllebbezheti a belügyminiszterhez, a ki általános rabbigyűlés véleményét kéri ki az ügyben, mely vélemény alapján a miniszter mondja ki a végleges ítéletet (1835 ápr. 18.).

A zsidó iskolák ellenőrzésére a közoktatásügyi miniszterium minden kormányzóságra kinevez egy zsidó tudóst s minden kormányzósághoz két-három zsidó tudósból álló bizottságot állandó informálás céljából (1850 június 15.). Ezen felügyelőktől a zsidó tudományon kívül egyetemi oklevél is kivántatik és a kor-

mányzóság székhelyén levő templomban a kormányzó jelenlétében hivatali esküt kötelesek tenni (1850 június 3.). Az iskolai felügyelők csak a kormányzóságtól függnnek, de fizetésüket a miniszterium által meghatározott összegben a hitközségektől húzzák; 15 évi hűszolgálat után nemességet is kapnak (ugyanakkor).

Az első iskolafelügyelő 1849-ben dr. Lilienthal rigai rabbi volt.¹⁾

A kormányzóságokhoz beosztott (kinevezett) informáló bizottság tagjai jogosítva vannak a belügyminiszterium 8. osztályú hivatalnokainak egyenruháját viselni.²⁾

¹⁾ Jost, Neuere Geschichte II. k. 282. kk. II.

²⁾ Wunderbar, Geschichte der Juden in den Provinzen Livland und Kurland. Mitau, 1853. 57. l. Ezen felügyelő, illetve informáló bizottság egy 1842 jul. 4-én kiadott czári ukáz alapján jött létre, mely elrendelte, hogy a kormányzók véleményes előterjesztése szerint négy rabbiból álló bizottság hivandó egybe, mely javaslatot tegyen az orosz zsidók szellemi reorganizálása ügyében. A bizottság tagjai gróf Uwaroff felügyelete alatt Worantschenko államtanácsos, Dukstadukschinski lovag, dr. Lilienthal rigai rabbi, R. Izsák Jizchaki walosoini rabbi, R. Mendel Schneiersohn lübawitzi rabbi, Bezalel Stern odessai iskolai előljáró és Izraél Heilzern berditschewi bankár voltak. (Allg. Zeit. d. Jud. VI. évf. 529. l. és VII. évf. 310. l.) Ezen állandó informáló bizottsággal, mely minden kormányzóság mellett működik, össze nem tévesztendő az időleges «Rabbi-bizottság», melyre vonatkozólag az államtanács javaslatára egy 1848 június 24-iki 29740. sz. a. ukáz először rendelte el, hogy: 1. zsidó vallásügyekre rabbi-bizottság alakíttassék, 2. mely elnök s 4 (most már 6) tagból áll; 3. e tagokat a községek választják, de csakis rabbik, kereskedők s tiszteletben álló egyének vehetnek részt a választásban; min-

Az orosz zsidók szomorú helyzetének jellemzésére megemlítendő, hogy ott a szombati és ünnepi gyertyaadó még manapság is fennáll és évi 230.000 rubelt jövedelmez az államnak.¹⁾

Déli Oroszországban létezik három-négy ezer karaita, kik teljesen izoláltan élnek a többi zsidóktól, olyany-

den kormányzáságban három jelölt választatik, kiket a kormányzó a belügyminiszterhez terjeszt fel; 4. a jelöltek közül a belügyminiszter nevezi ki a bizottság elnökét és tagjait, 5. kik a kormányzó jelenlétében a templomban hivatali esküt tesznek; 6. a szolgálati idő nem szabatik meg, 7. de az elnöki tisztség évenként változik. 10. Az elnök 500, a tagok 400 rubel tiszteletdíjat húznak. 12. A bizottság feladata: zsidó vallásügyekben és rabbikról véleményt mondani, bonyolult válási ügyekben dönteni, a belügyminiszter kérdéseire felelni; vallási dolgokban zsidó törvény szerint dönt ugyan a bizottság, de csakis a miniszter által hozzá utalt tárgyak felett tanácskozhatik. Véleményeltérés esetén végleg a miniszter dönt. (Allg. Zeit. d. Jud. XXII. évf. 9. l.) 1852-ben a rabbi-bizottságnak azt a kérdést kellett tárgyalnia, hogy mely helyeket törölje el a cenzura a Talmudból s hogy miként rövidíttessenek meg a héber imák; persze egyiket sem tanácsolta. (Allg. Zeit. d. Jud. XVI. évf. 625. l.) 1857-ben a zsidó leányneveléssel foglalkozott s ajánlotta, hogy a rabbik rendeletileg szoríttassanak arra, hogy eziránt nyilvános előadásban a szószékről világosítsák fel a népet; ajánlotta továbbá, hogy erkölcsi iratok terjesztessenek, valamint rabbik számára mintaprédikációkat gyűjtsenek. (Allg. Zeit. d. Jud. XXII. évf. 9. l., XXIII. évf. 50. l.) Az 1861 év novemberében egybehívott bizottságnak azt a kérdést kellett tárgyalnia, hogy miként volna lehetséges a kultusz-reform, melyek volnának a zsidó közművelődés hathatós eszközei s hogy mi által volnának az orosz zsidók megnyerhetőek a földművelésre. (Neuzeit II. évf. 76. lap.)

¹⁾ Errera, i. m. 91. l.

nyira, hogy államtörvény tiltja zsidóknak — kiket különben a törvény állandóan hébereknek nevez — a karaizmuszhoz való áttérését. A Novoje Vremja 1893 február 13—25. számában közölt egyik belügyminiszteri rendeletben egész határozottsággal nem zsidóknak tekintetnek.¹⁾

XII.

Svédország.

III. Gusztáv volt az első király, kinek uralma alatt jöttek a legelső zsidók 1772-ben Svédországba, hol Stockholm, Gothenburg, Norrköping és Karlskrona városokban nyertek szabad letelepülést s a franczia műveltségű s nagylelkű XIV. Károly János 1838 június 30-án nemcsak teljesen emanczipálta országa zsidóságát, de a zsidó rabbik által kiadott bizonyítványokat is époly közokirat érvényével ruházta fel, mint a svéd egyház papjainak bizonyítványait; egyszersmind elrendelte, hogy minden községnél, mely csak királyi engedélylyel alakulhat, vallástanító (rabbi) alkalmaztassék, kinek svéd, dán, franczia vagy német nyelven kell prédikálnia s hogy a községek vezetésére közgyűlések válasszanak hét választót, a kik három évi tartamra három előljárót választanak; a választást mindenkinek el kellett fogadnia s csak betegség vagy 65 éves életkor menthette fel az illetőt az elfogadás alól; az adókivető bizottságot a község összes szavazó tagjai választották s adózásra kötelezett volt minden zsidó, ki valamely svéd községben egy évig tartózkodott.²⁾

¹⁾ U. o. 8. l. — ²⁾ Jost, Neuere Geschichte II. k. 22. l., Allg. Zeit. d. Jud. II. évf. (1838.) 422. és 451. ll.

Ezen rendelet mintegy lázadásra ingerelte egész Svédországot, olyannyira, hogy a jó király már szeptember 31-én azt a megszorítást volt kénytelen elrendelni, hogy zsidók csak a fent említett négy városban lakhatnak s ha máshol akarnának letelepedni, úgy királyi engedélyért kell folyamodniok, de a király köteles a folyamodványt véleményadás végett az illető város hatóságához átszarmaztatni.¹⁾

A nép vallásos fanatizmusa hozta magát a királyt ezen kényszerhelyzetbe s ugyanezen fanatizmusz bélyege látszik ma is — a teljes emanczipáció után — mindazon törvényeken, melyek a zsidók községi viszonyait szabályozzák. De nem csupán a zsidókét; egy törvény alá esik zsidó és mindazon keresztény felekezet, mely nem a svéd egyházhoz tartozik; az mind csak idegen felekezet (medlem af swenska Kyrkan, främmande trosbekännare), gyűjtőnévvel illetetik.

Ily értelemben vonatkozik a zsidókra is Oszkár király 1873 október 31-én kiadott rendelete, mely szerint a községalakítást csak a hitelvek és szervezkedési alapszabály benyújtása után engedi meg a király (1) s hogy az ily gyülekezet szabadon választja elnökét, a kit azonban megerősítés végett be kell jelenteni a stockholmi helytartóságnál s hatósági jóváhagyás után foglalhatja el hivatalát; az elnöknek kell kezeskednie, hogy az Istentisztelet teljesen megegyezzzék a benyújtott hitelvekkel (2); de nem szabad (bizonyára az ellenőrzés gyakorlása végett) megakadályozni valamely hi-

¹⁾ Pinner, Offenes Sendschreiben an die Nationen Europa's und an die Stände Norwegens. Berlin, 1848. 215. l.

vatalos személyiség jelenlétét sem a nyilvános istentiszteleten (11).

Ezen alaptörvények figyelembe vételével alakult meg Svédországban a stockholmi és gothenburgi község; mindkettő a fentemlített pontok alapján és királyi jóváhagyást nyert szabályzat szerint teljesen autonóm községet képez, mely maga kezeli vagyonát, adót vet ki tagjaira, közgyűlés és előljáróság által intézván összes belügyeit. Közgyűlés, melyben a fizetéses hivatalnokok csak saját személyes érdekeikben nem szavazhatnak (7), kétszer tartatik évenként, tavasszal és ősszel, s határoz istentiszteleti, vallástanítási, temetési és szegényügyekben, megválasztja a 7—11 előljáróság-választót és adókivetőket, alkalmazza a hivatalnokokat, meghatározza a templomülések árát és költségvetést tárgyal (4). Istentiszteleti ügyeknél a rabbi hozzájárulása nélkül nem határozhatnak (3) s akkor is két harmad többség szükségeltetik (12).

Az előljáróság, melyet a közgyűlés által kiküldött 7—11-es bizottság választ négy évre (23) öt tagból áll (21), végrehajtja a közgyűlés határozatait, fentartja az istentiszteleti rendet és a rabbival kihirdetteti — svéd szokás szerint — a szószékről a kormányrendeleteket (20).

Községi határozatok ellen a kormányhoz lehet föllebbezni (36).

Norvégiában csak Christiániában és Drontheimban van nagyon csekély számú zsidóság, melynek községi viszonyai nincsenek állami törvénnyel rendezve.

XIII.

Svájcz.

Jelenleg egészben 10—12.000 zsidó lélek lakja, kik Basel, Bern, Chaux de fonds, Genf, St.-Gallen, Baden és Zürich városokra oszlanak, melyek közül a legnagyobb község (1800 lélek) Baselben van. Az állam teljesen ignorálja a községeket, eltekintve azon megszorító rendszabálytól, mely eltiltja az állatok rituális levágását s mely Baselben nem engedélyez a zsidóknak külön temetőt, a miért is a baseli zsidók a szomszéd Elzászba viszik halottaikat.

Az 1861 augusztus 27-én adott emanczipációig¹⁾ egész Svájcban csakis Aargau kanton két falujában, Endingen és Lengnauban lakhatott zsidó. Ezen kantonban a zsidó kultuszügy már 1852-ben a kantonális Erziehungsdirection felügyelete alá helyezett s 1853-ban tétetett közzé a aargai hivatalos lapban a Verordnung betreffend die Rabbinat der beiden israelitischen Gemeinden Endingen und Lengnau.²⁾ Ezen rendelet szerint a rabbi, kinek jámborságra és erkölcsre kell tanítania a községet, maga is erkölcsös, tudományosan képzett és vallásos legyen, hogy példát adhasson szóval és tettel (1); a ki tehát a kormánytanácsnál

¹⁾ Kayserling, Gesch. d. Jud. in der Schweiz (Monatsschrift XII. évf. 454. l.). — A svájci zsidók régibb történetét a XVIII. század közepéig Ulrichs Johann Caspar munkája: Sammlung jüdischer Geschichten bis auf 1760 aus der Schweiz. Basel, 1768. tárgyalja.

²⁾ Közölve van az Allg. Zeit. d. Jud. XVII. évf. 184. l.

rabbi állásért folyamodik, annak be kell terjesztenie: erkölcsi bizonyítványt elismert rabbiktól s hatóságoktól, a Kantonsschulrath részéről kiállított érettségi bizonyítványt, három évi főiskolai tanulmányokról tanúsítványt, rabbidiplomát és a kormánytanács bizonyítványát arról, hogy képes lesz az állást betölteni (2); a rabbit az előljáróság ajánlatára, a kormány megerősítése reményében, a község választja (5) s kötelessége az istentiszteletre felügyelni, imáit méltósággal végezni, a német templomi énekeket bevezetni s a tórának ritus szerinti accentuális felolvasásáról gondoskodni; a hatóság által megerősített istentiszteleti rendhez kell magát tartania s a liturgián önkényüleg nem változtathat (6); minden szombaton és ünnepkor legalább félórás beszédet tart németül s nyelvezete tiszta, egyszerű, de méltóságos legyen; minden beszédét le kell írnia s esetleges ellenőrzés céljából meg kell őriznie (8); a mennyiben a tanító nem teljesítheti, neki kell a vallásoktatást végeznie az iskolában (9) s minden szombaton délután egy óra hosszat a templomban katechizációt tartson, hogy az ifjúság 18 éves korig teljesen ismerhesse vallását (10); a vallásoktatást ünnepélyes konfirmációval fejezze be, a konfirmáltakról lajstromot vezessen (11) s az illetőket továbbra is szemmel kell kísérnie, hogy a gyakorlati élet terén is taníthassa őket (12); betegeket látogasson (13), szegényeket gyámolítson (14), rituális kérdésekben mindenkinek tanácsal szolgáljon (20) s minden szabad idejét tudományos és vallásos művek tanulmányozásával töltse el (21).

Dr. Kayserling pesti rabbi volt ezen egyesített két község első és utolsó rabbija. Távozása után mindin-

kább gyöngült a község, a mennyiben a tagok — az emancipáció adta jogokkal élve — Svájc más városaiba költöztek. Endingen 50 zsidó családjával Badenhez, Lengnau 30 zsidó családja pedig az utóbbi időben Zürich zsidó községéhez csatlakozott. De ezen csatlakozás, épúgy, mint a svájci egyéb községek egyesülése — közös vallásos intézmények fenntartása céljából — teljesen önkéntes, minthogy az állam nem gyakorol semmiféle befolyást a községek alakulására, vagy az egyes zsidók községhez való tartozására. Minden község saját alkotta alapszabályok szerint létesül és — Endingen és Lengnau kivételével, hol papiron még meg van a régi szervezet¹⁾ — nincs semmiféle törvényes viszony községek és állam, vagy az egyes községek közt.

A párisban megjelenő *Annuaire Israélite* minden évfolyama úgy tünteti fel a svájci zsidóságot, mintha francia mintára konzisztoriális szervezettel bírna s mintha a genfi rabbi egész Svájc grand-rabbin-je volna. Tényleg nincsen Svájcban sem konzisztórium, sem közös szervezkedés s így legkevésbé grand rabbin. A genfi rabbi sok éven át egész Svájcban az egyetlen rabbi volt, természetesen az ő közbenjárását vették mindenütt vallásos funkcióknál igénybe s így — fő-

¹⁾ 1853-ban az aargai kormány Endingen és Lengnau zsidó községeire is elrendelte az «eidgenössischer Bettag»-ot, mely ma is megtartatik; az évenként megtartandó hivatalos istentisztelet elrendelt programja: német ének, a nap jelentőségének megfelelő (hála, bűnbánati s könyörgő) három zsoltár, prédikáció és befejezésül ismét egy német ének (Allg. Zeit. d. Jud. XVIII. évf. 481. l.),

leg a Franciaországból jött letelepülők, kik francia szervezeti képzeteket hoztak magukkal — könnyen támadhatott a svájci grand-rabbinátus téves képzete.

XIV.

Románia.

A Romániában lakó zsidók külső történetéről, valamint jelen állapotáról kellő felvilágosítást nyújt Cantarini, *Juden und Judenthum in den beiden Donaufürstenthümern Moldau und Walachei* (Ben Chanan-ja II. és III. évf.), J. Loeb, *La situation des Israélites en Turquie, en Serbie et en Roumanie* (Paris 1877), valamint Beck Mór bukaresti rabbinak az IMIT 1901. évkönyvében megjelent dolgozata a román zsidók jelen állapotáról. A mi a hitközségi szervezést illeti, annak jogos alapját képezhetné ugyan az 1878. évi berlini szerződés XLIV. cikke, mely szószerint azt mondja: «La liberté et le pratique extérieure de tous les cultes seront assurées à tous les ressortissants de l'Etat roumain, aussi bien qu'aux étrangers, et aucune entrave ne sera apportée soit à l'organisation hiérarchique des différentes communions, soit à leurs rapports avec leurs chefs spirituels», mely kijelentés tehát az «aussi bien qu'aux étrangers» kifejezéssel a hitközségi szervezkedés jogát az «idegeneknek» tekintett zsidókra is kiterjeszti, mindazonáltal a hitközségek jogállapota teljesen beleillik a zsidók külső jognélküliségének jelen keretébe. Hitközséget nem ismer az állam. Ha valamely helységben összeverődik több zsidó, egymás közt gyülekezetet létesítenek, iskolát, sőt kórházat, menedékhely-

lyet is tartanak fenn közös erővel, de minden állami beavatkozás vagy tudomásvétel nélkül. A zsidó hitközség nem jogi személy; ingatlant nem vásárolhat, adót nem vethet ki, adományokat vagy hagyatékot nem fogadhat el. Ingatlant a városokban csak egyesek vásárolhatnak s így ha templomot akarnak építeni, a hozzá szükséges telket egyikük nevére telekkönyvezik s bizony megesik, hogy az illető — ha valami miatt megharagszik a községre — kiűzeti az egész községet a nevére írt templomból. Magában Bukarestben történt nem rég ilyen eset, melyből kifolyólag hosszú czivódás után a bukaresti templomot, de nem a hitközséget, ismerte el a kormány jogi személynek. Ma tehát egész Romániában egyetlen elismert zsidó templom létezik, hitközség egy sem.

XV.

Bulgária.¹⁾

A bulgár zsidó községek rendezése ügyében Zankow külügy- és kultuszminiszter javaslatára I. Sándor fejedelemnek 1880 július 2-án «A keresztények, muzulmánok és zsidók egyházi igazgatásának ideiglenes szabályzata» czímen kiadott 321. sz. a. ukáza jelenti az első lépést. Jelzett szabályzat III. fejezetének 40—47. pontjai foglalkoznak a zsidó községekkel s meghatározzák, hogy minden község szabadon választ három-öt tagú előljáróságot a zsinagóga bevételeinek s kiadá-

¹⁾ Az adatokat Bulgária országos főrabbija, dr. Ehrenpreis úr volt szives rendelkezésemre bocsátani.

sainak kezelésére ; hogy az előljáróság választásának módja a községi tagok és az illető községi rabbi közt történt megállapodás szerint ejtessék meg ; hogy valamely zsinagóga kerületéhez azok a házak tartoznak, a melyeknek lakói az illető zsinagógát látogatják ; hogy a zsinagógának joga van költségei fedezésére körülméletési, házassági s temetési díjakon, valamint hús- és boradón kívül egyenes adót is kivetni, melyet közigazgatási úton hajthat be ; hogy az évi bevétel feleslegének csak $\frac{1}{3}$ -a maradhat a község birtokában, $\frac{2}{3}$ -a pedig a helyi iskola fentartásához csatolandó ; hogy a községek alkalmazottjait az illető községek fizetik saját jövedelmükből s kölcsönös megállapodás szerint, kivéve a főváros rabbiját, a ki 3000 frcnyi évi fizetését az államtól kapja.

Ezen szabályzattal nyertek törvényes alapot a községek, a melyek azonban egymástól teljesen függetlenek voltak egészen 1889-ig, a mikor dr. Dankovitsch országos főrabbivá történt kineveztetése által látható egységgé alakult az ország zsidósága. De tényleges összműködés, egybefüggő országos szervezettel csak az 1900. évben jött létre, a mely év április 11—16. közt Sophiában az ország összes községeit képviselő kiküldöttek szervező kongresszusa tartatott meg, melyből kifolyólag a következő országos szervezeti szabályzat lépett törvényerőre : Az országos zsidóság központi vezetését konzisztórium intézi, melynek négy tagja Sophiában lakik s permanens bizottságot alkot, többi öt tagja pedig a vidéki községek tagjai közül választatik ; mind a kilencz tagot az ország valamennyi községe választja három évi tartamra (1) ; a választást az

országos főrabbi írja ki (2), a sophiai templomi és iskolai előljárával hármás bizottságot alkotva felülvizsgálja a választást, melyről megerősítés végett jelentést tesz a kultuszminiszternek (3). A permanens bizottság végrehajtó közege (4) a központi konzisztóriumnak, mely évenként egyszer tart rendes gyűlést (5); a konzisztórium hatásköre: az országos zsidóság vallásos ügyei fölött való felügyelet, a községek s a kormány közti közvetítés, iskolák vallásügyi felügyelete (5). A konzisztórium állandó elnöke az országos főrabbi (11), kinek házasnak s legalább 30 évesnek, rabbiszemináriumot végzettnek s philosophiai doctornak kell lennie s köteleznie kell magát arra, hogy két éven belül megtanulja a bulgár és spanyol nyelveket (12), valamint hogy a bulgár állampolgári kötelékbe is felvéteti magát s alkalmazkodik az ország keleti zsidóinak rituális szokásaihoz (13). A főrabbit az ország összes községeinek képviselőiből álló kongresszus választja (15) s fejedelmi ukáz nevezi ki (16). A főrabbi hatásköréhez tartozik: a kormánynál képviselni az ország zsidóságát, elnökölni a konzisztóriumban, elnökölni a Beth-Din-Hagadol legfőbb egyházi törvényszékben, mely főleg házassági ügyekkel foglalkozik, vezetni az esetleg felállítandó rabbi- vagy tanítóképzőt s ezekben tetszése szerint választott tárgyakat előadni, évenként államköltségen beutazni az országot s ellenőrizni a községeket, felügyelni a hittközségek alkalmazottjaira s reájok a legfőbb törvényszékkel egyetértőleg fegyelmi büntetést szabni s végre megerősíteni a rabbik, sakterek, kántorok s vallástanítók választását (18). Az országos kongresszusra, melyet szükség esetén a konzisztórium

hív egybe, minden község 1—2, de Sophia, Philippopol és Rustsuk községek 2—4 képviselőt küldenek. (19—27).

Jelenleg az egész ország területén 34 hitközség van.

XVI.

Szerbia.

Obrenovics Milán fejedelem által 1869 június 29-én adott alkotmány értelmében, melynek 31. pontja szerint: «az uralkodó vallás Szerbiában az orthodox keleti vallás, de kivüle minden más elismert vallás gyakorlata szabad s a törvény oltalma alatt áll»,¹⁾ a zsidó vallásgyakorlat s így a községalakulás is törvényes védelemben részesül, a nélkül azonban, hogy külön törvény vagy rendelet intézkednék a községek egyöntetű szervezéséről. A községek önállóan s tetszés szerint alakulnak, de alapszabályaikat a kultuszminister erősíti meg. A vidéki községek rendszerint a belgrádi község alapszabályait alkalmazzák helyi viszonyaikhoz. A szerb zsidó községek spanyol ritusbeliek, csakis Belgrádban létezik egy külön német ritusjellegével bíró község, mely külön miniszteri engedéllyel alakulhatott községgé.

¹⁾ Lœb, La situation des Israélites en Turquie, en Serbie et en Roumanie. 25. l.

UTÓSZÓ.

Jelen munka már egészen ki volt szedve, midőn kezembe jutott *Scherer* prágai tudósnak az idei nyár derekán megjelent *Die Rechtsverhältnisse der Juden in den deutsch-österreichischen Ländern* (Leipzig 1901) című nagybecsű munkája, a melyre való utalásra már csak itt vehetek alkalmat. Egymásról természetesen mitsem tudtunk, külön fáradoztunk az anyag összegyűjtésén, de mégis egy csapáson járunk, ugyanazon adatokra támaszkodunk, egyazon eredményre jutottunk. Mindaz, a mit munkámban a zsidók község-szervezetének az államhatalomhoz való viszonyáról előadtam, feltalálható — ha nem is szerves összefüggésben, hanem csak szerteszórt megjegyzésekben — Scherernél is. A kamaraszolgaság s a vele összefüggően létesült intézmények, a bíróság és az adózás, mint a község-szervezet kifelé irányuló tényezői nemcsak összes adataikban, de ugyanazon megítélésben is részesülnek Scherernél, mint nálam. Hangsúlyoznom kell azonban azt, hogy Scherer munkájából halvány fogalmat sem alkothat magának az olvasó a zsidó község-szervezet történetéről, minthogy célja zsidó *jogtörténet* megírása volt s mint ilyenbe csak alkalmilag kerültek azokról a tényekről szóló adatok, a melyek alapját képezték

a községezervezet kialakulásának. Szól ugyan Scherer községezervezetről is, de ez a fejezete (113—116. ll.), valamint egyéb ide vonatkozó megjegyzései munkájának leggyengébb részeit képezik, minthogy előtte a zsidó-irodalom kincsestára zárva volt.

Megjegyzem végül, hogy az egyes országok szervezeti törvényei, szabályai és rendeletei, a mennyiben azokat nyomtatásban vagy hiteles másolatban megszereztem, mind együtt le vannak téve az *országos izr. tanító-képző* könyvtárában, a hol azok az érdeklődőnek rendelkezésre állanak.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A.

- Aargau 552.
 Ab Beth Din 126. 288.
 Abeles S. 500.
 Ábrahám Kreutzenach 266.
 Ábrahám rabbi 168.
 Adalbert 35.
 Adelantadosz 115.
 Adler chiefrabbi 455.
 Adler Leo 497. 503.
 Adó 76. k. 78. k. 82. 101. 103.
 205. 208.
 Adófizetők előjoga 139.
 Adókivető bizottság 90. k.
 208. k. 224.
 Adószabályzat 211. k.
 Adószedés 91. 266. 299.
 Ágnes hercegnő 173.
 Agobard 42. 43.
 Ágost 29.
 Alabarch 109.
 Alamizsnás 108.
 Albert 168. 325.
 Albrecht 24. 38. 49. 104. 161.
 241.
 Alexandria 108.
 Alénu ima 193.
 Alfonso 316. 324.
 Alkalmazottak 31.
 Allgemeiner isr. Bund 478.
 Allrabbi 301.
 Alphonse de Rouvrai 45.
 Altona 104. 118.
 Alumneum 85.
 Amsterdam 437. k.
 Andrade Ábrahám 348.
 Andrásy Gyula gr. 502.
 Angolország 55. 66.
 Anno 33.
 Ansbach 60. 269. 338.
 Anschel Halévi 301.
 Anselm von Cöln 301.
 Arad 492.
 Arany áldozati fillér 78.
 Arany bulla 40.
 Arcadius 127.
 Archiszynagogosz 108. 115.
 159.
 Archon 107. 114.
 Arensteiner Ádám 271.
 Arisztosz 127.
 Arles 64. 157.
 Áron Hofagent 336.
 Áron mester 123.
 Arrabi Moor dos Judeos 316.
 Aspania 290.
 Assessor 185.
 Astruc Jesaja 133.
 Áttérés a zsidó vallásra 16. 25.
 Átutazók 102.
 Auditeurs des juifs 46.
 Auditor 317.
 Auditori di Conti 187.
 Auerbach 199.
 Augsburg 67. 177. 262.
 Aurum coronarium 79.
 Avignon 36. 186.
 Avgodo Izsák 347.

B.

Babylónia 129.
 Bajor Lajos 24. 37. k. 78.
 Balio 188.
 Bamberg 72. 144. 156.
 Barcellona 324.
 Bardo 33.
 Barnay 494.
 Baruch Halévi 256. 272.
 Baruch Javan 259.
 Bartholdi 51.
 Basel 255.
 Bassewi-Treuenfels 267.
 Báthory István 29.
 Batlan 146.
 Baumeister 116.
 Baumgarten F. 503.
 Bayloni 45.
 Bayonne 184.
 Befehlshaber 273. 276.
 Bellermann 199.
 Bendix Lévi 278.
 Benedict M. 467.
 Ben Hair 101.
 Ben Saddi 302.
 Benveniste Ábrahám 292. 319.
 Berchtoldsdorf Áron 267.
 Bereniké 108.
 Berlin 51. 156. 178.
 Berlini községi szabályzat 184.
 Berlini szerződés 555.
 Bernstein Juda 310.
 Berr Izsák 348.
 Berr Mihály 348.
 Berr Ségre 448.
 Bertrand de Crépy 45.
 Beyfuss 168.
 Bezirksrabbinat 396.
 Bécs 28. 31. 50. 116. 132. 195.
 Bécsi kongresszus 373. 411.
 Bécsujhely 194.
 Békebiróság 68.
 Béla 29. 52.
 Bingen 59. 241.
 Birák kinevezése 64. 123.

Birák tulajdonsága 120.
 Birák választása 63. k.
 Biróság 27.
 Biróság hatásköre 123.
 Birósági fórumok 66.
 Birósági fölebbezés 59. 65.
 71. 73.
 Birtokszerzés joga 35.
 Bizalmi férfiak 494.
 Blünow 540. k.
 Bne Zion 202.
 Board of Deputies 460.
 Board of Management 457.
 Bolesláv 29. 54. 66.
 Bolko 29.
 Bonfils de Beaucaire 45.
 Bonjour de Beaucaire 91.
 Bonnet de Lunel 91.
 Boroszló 31. 51.
 Bouilloni Gottfried 34.
 Buda 235.
 Budai gyűlés 508.
 Bukarest 165.
 Burgau 169.
 Bülow 200.
 Büntetéspénzek 73.
 Bürgermeister 116. 264.
 Brand 378.
 Brandenburg 50. 376.
 Brandenburgi Albert 23. 79.
 Breuer Lipót 481.
 Brill S. L. 508.
 Bród 114.
 Brünn 304.

C.

Cagliari 154.
 Calcariensek temploma 114.
 Callixtus 229.
 Candia 245.
 Capitano 188.
 Castilia 323.
 Castigliana templom 114.
 Catalana templom 114.
 Centrale Commissie 446.

Central-Kirchenkassa 423.
 Censurcommission 178.
 Cerf Berr Baruch 348.
 Chaber 118. 120. 140. 225.
 Chagis Mózes 253.
 R. Chajim 170.
 Chakham 120. 131.
 Chakhmé Lothar 231. 236.
 Chamorra 293.
 Charity Commissioners 455.
 Chazan 115. 142.
 Cherem 31. 37. 103. 148. k.
 185. 194. 223. 226. 232. 248.
 297. 300.
 Chezkath Jisuv 104.
 Chiefrabbi 455.
 Chijja bar Abba 127.
 Chirographum 70.
 R. Chisdaj b. Selomoh 130.
 Chorin Árón 480.
 Chukké Ha-Tóra 239.
 Clermonti Gallus 33.
 Coblenz 172.
 Códé Napoléon 373.
 Congrega 145.
 Congreganten 443.
 Conrád érsek 85.
 Conrad von Weinsberg 92.
 Conservadori degliatti 188.
 Conservateur des juifs 47.
 Consilium 159.
 Consistoire 349. k. 410. k.
 426. 447.
 Consistoire centrale 350. k. 449.
 Consistoro degli Israeliti 532.
 Consistorium 528. 558.
 Constantin 16.
 Corrigierer 168.
 Cortada Regis Judæorum 294.
 Cranack Ulrik 194.
 Cremieux Adolf 356.
 Crescas de Berieus 68.
 Crescent de Corbeil 91.
 Creveld 447.
 Cromwell 453.
 Családok nyilvántartása 180.

Cseh községek kongresszusa
 470.
 Czedaka gabbaj 206.
 Czibbur 100.

D.

Dagobert 266.
 Dajan 120.
 Dániel da Pisa 327.
 Dr. Dankovitsch 557.
 Don Dávid Jachja 292.
 Deák Ferencz 517.
 Deed of Foundation 455.
 Defensori 327.
 Degolador 318.
 Denclares Chajim 297.
 St. Denis 266.
 Denis Quinon 91.
 Deutsch Isr. Gemeindebund
 384.
 Dienchelele 188.
 Diessenhofen 24.
 Diner M. 503.
 Djuma-bási 536.
 Doctor 132.
 Dortmund 38.
 Drebusch 535. k.
 Drézda 385.
 Dukstadukschinski 547.

E.

École cent. rabb. 354. 370.
 Edah 100.
 Edict betr. d. bürg. Verh. in
 Pr. 377.
 I. Edward 295. 297.
 Egeno gróf 77.
 Eger 26.
 Egyetemes kongresszus 500.
 509. k.
 Egyházfejedelmek védelme
 34. k. 38.
 Egyházi állam 164.
 Egyházi fenytő hatalom 62.
 384.

- Egyiptom 237.
 Ehrung 79.
 Eidgenössischer Bettag 554.
 Eisenstadt M. 487. 500.
 Elem-haber 538.
 Eletti 187.
 Eliezer b. Nathan 236.
 Eliezer b. Simson 236.
 Elija Misrachi 312.
 Elköltözés 121. 176. 214.
 Elnök 108.
 Elöljárók választása 112. 116.
 171. k. 381. 387. 388. 394.
 396. 398. 405. 410. 417. 420.
 466.
 Elöljáróság 108. 110.
 Előimádkozó 141. k. 223.
 Elsőszülöttek jogai 30.
 Elzász 169.
 Emich 38.
 Eötvös József báró 503.
 Episcopus Judæorum 160. 295.
 Erdélyi főrabbi 311.
 Erfurt 49. 163. 177. 241.
 Erzsébet 53.
 Eskeles B. 201.
 Étampes grófja 46.
 Ethnarchész 109.
 Ethrog-adó 86.
 Ettenheim 164.
 Evrardus 42.
 Exilarcha 128. 289. 294.
 Eybenschutz Jonathán 195.
 Ezüstszállítás 86.
- F.**
- Fano Elchanan 246.
 Farkas A. 500.
 Farkas Sopronból 325.
 Fekete halál 39. k. 77. 240.
 Fekete Oroszország 250.
 Felebbezés 123. 151.
 Felpozás hivatalból 83.
 Ferdinánd 52. 80. 168. 172.
 173. 308.
- I. Ferencz József 464.
 Ferrara 246. 533.
 Festenberg 31.
 Félskel adó 21. 78.
 Fényüzési tilalom 157. 323.
 Fischer János 497.
 Fischer Lajos 503.
 Fischer Leo 503.
 Fischer Móricz 486.
 Fiscus judaicus 21.
 Fixentriste 31.
 Fleischmann M. 503.
 Florencz 531.
 Földesúri joghatóság 41.
 Földesúri védelem 32. k.
 Földnélküli János 296.
 Főpapok 288.
 Főrabbi 285. k.
 Francia zsidók kongresszusa
 201. 261. 347.
 Francia nemzetgyűlés 344.
 Francia Szinhedrin 348.
 Francia tanácsstagok esküje
 353.
 Francia zsidó közs. hiv. fize-
 tése 355.
 Frankfurt 23. 36. 39. 116. 163.
 248.
 Fränkl Elkán 283.
 Fränkl Löbl 164.
 Freiburg 177.
 Freyer 494.
 Freizügigkeit 30.
 Friedländer Dávid 199. 337.
 Friedländer Emánuel 485.
 Friedburg 248.
 Friedlieber Albert 503.
 Frigyes 26. 28. 36. 63. 65. 67.
 72. 152. 168. 193. 269.
 Frigyes Ágost 184.
 Frigyes Vilmos 271. 337.
 Fulda 248.
 Furtado Ábrahám 347.
 Fülöp 437.
 Fülöp Ágost 44.
 Fürth 49. 119. 123. 157.

G.

Galiczia 88. 308.
 Gamaus János 161.
 Gaón 289.
 Gara Miklós 53.
 Gardien des juifs 47.
 Gardien du Languedoc 46.
 Gardien général 46.
 Gänsegeld 88.
 Geleitsbrief 30.
 Gemain der Juden 159.
 Gemeindegewang 383.
 Geistlicher 397. 417.
 General-Juden-Reglement 29.
 80. 86. 94. 185. 337. 376. k.
 General Polizei-Prozess etc.
 Ordnung 303.
 Generalprivilegirte 31.
 General-Schutz etc. Privilegium 30.
 Generalsteuerpächter 277.
 General-Versammlung israel.
 Abg. 402.
 Gerhard 38.
 Geringer 494.
 Gerlach 40.
 R. Gerson 230. 239.
 Gerúzia 107.
 Gerúziarchész 108. 114.
 Geschworene 159.
 Ghidiglia Sámuel 348.
 Giudici Spirituali 188.
 Gizbar 108. 207.
 Glogau 29. 183. 263. 314.
 Godchaux Jakab 348.
 Goldberger Károly 503.
 Goldener Opferpfennig 78.
 Gompertz Elija 271.
 Gottfried érsek 173.
 Gottfried von Hohenloch 38.
 Göding 119.
 Götz-Schwerin 487.
 Grammateusz 115.
 Grand rabbin 349. k. 449. 554.
 558.

Grosser Kirchenrath 442.
 Grossherzogliches Rabbinat
 406.
 Grün Izrael 503.
 Guidó 82.
 Gumpertz 379.
 Günsburg 199.
 Günther 67. 92.
 III. Gusztáv 547.
 Gustrov 335.
 Gyásznyilatkozatok 33.
 Gyertya-adó 89.
 II. György 179.

H.

Habsburgi Rudolf 51. 297.
 Hagenau 275.
 Hakham-bási 535.
 Halfan Elija 267.
 Haller gróf 62.
 Hamburg 104. 118. 154. 204.
 314.
 Hanko Weikersdorf 267.
 Hannovera 164.
 Három-ország szinódusa 250.
 252.
 Harun-al-Raschid 293.
 Hatósági felügyelet 158. k.
 Hatósági kinevezések 162. k.
 165. k. 171. k.
 Haym von Landshut 270.
 Haynau 524.
 Heilzern Izrael 547.
 Heller Lipman 303. 307.
 Helyi bíróság 120.
 Henrik 22. 25. 29. 34. 36. 55.
 63. 64. 66. 161. 176. 295.
 314. 344.
 Herbstanlagegeld 86.
 Heródes 127.
 Herold püspök 161.
 Héberék temploma 114.
 Hédervári nádor 53.
 Hélie de Vesou 91.
 Szt. Hilárius 33.

II: Hillél 128.
 R. Hillél 499.
 Hirsch M. 508.
 Hirsch S. R. 307.
 Hirschel Salamon 454.
 Hirschl Mayer 276.
 Hirschl Lipót 503.
 Hirschler Ignác 502. k.
 Hitközség 97. 124.
 Hitör-egylet 500.
 Hivatalnokok 108. 124. k. 146.
 Hivatalnokok fizetése 144. 209.
 Hochmeister 159. 173.
 Hofagent 265.
 Hoffactor 265.
 Hofjude 265.
 Hofmeister 168.
 Hof-Schach-Jude 265.
 Holdheim 422.
 Holländer Leo 485. k. 496. 512.
 Holleschau 175.
 Homburg Herz 89. 201. k.
 Homes boos 318.
 Hoofdcommissie 441.
 Horovitz F. 485. k.
 Hotzenplotz 259. 463.
 Humboldt Vilmos 378.
 Hundsfeld 31.
 Hüperétész 115.

I.

Idegenek 103. k. 176. k.
 Idegen bíróság 120. 236. 247.
 Idubi 188.
 Igereth Resuth 129.
 Imaegyesület 350.
 III. Incze 82. 229. 324.
 Inquisitio 55.
 Ir 100.
 Ischerlein 272.
 Isidore főrabbi 370.
 Iskola-alap 525.
 Iskolafők 129.
 Israel Áron 271.
 Israel Hochmeister 300.

Isserl 60.
 R. Isserlein 242.
 Italiani 327.
 Itzig Dániel 337.
 R. Izsák b. Eleázár 230.
 R. Izsák b. Jehúda 230.
 R. Izsák Jiczchaki 547.
 Izsák Náthán 272.
 Izsák b. Séseth 166.

J.

Jakab országbiró 53.
 Jakob b. Gau 291.
 Jakob b. Jakar 230.
 Jakob Tam 228. 239.
 Jakobsohn Izrael 199. 413.
 Jámbor Lajos 19. 25. 42. 67.
 II. János 68.
 János érsek 49.
 János Kázmér 29.
 Jaroslaw 251.
 Jérôme 413.
 Jisuv 100.
 I. Joao 316.
 R. Jochanan 133.
 Jose de Pontoise 91.
 Josephus 21.
 Josse York 296.
 II. József 31. 61. 163. 187.
 188. 197. 198. 333. 387. 466.
 R. József Hacxadik 137.
 József nádor 62.
 II. Juan 319.
 Juez mayor 292.
 R. Juda Sabbatai 246.
 Judæos habere vagy tenere 40.
 Judaismi 55.
 Judenbischof 159. 163. 173.
 Judenbrunnenrohr 85.
 Judencommission 51.
 Juden-Contract 387.
 Judendarleiherzunft 69. 163.
 Judendirection 309.
 Judengänse 88.
 Judenmeister 43. 159. 167.

Judenordnung 309.
 Judenrath 159.
 Judenrichter 51. 64. k. 159.
 Judenschaft 159.
 Judenschulmeister 161.
 Juden-Stättigkeit 183. 411.
 Judex Judæorum 52. 64. k.
 Julius Cæsar 16.
 Jus cognoscendi 73.
 Jus recipiendi Judæos 30.
 Justitiarum Judæorum 55.
 Jüdisches Steuerpatent 95.
 Jüdische Polizei etc. Ordnung
 174.
 Jüdischheit 159. 167.

K.

Kahal 100. 117. 540.
 Kahjalik 284.
 Dr. Kain 503.
 Kaiser-Rabbiner 298.
 Kaja 533.
 Kalendáriumdíj 86.
 Kállay Ödön 492.
 Kalonymus 35.
 Kalonymus b. Todros 294.
 Kamaraszolgaság 18. k. 78.
 Kammergericht 51.
 Kandia 262.
 gróf Kankrin 540.
 Kántor 144.
 Kántorválasztás Kölnben 167.
 Kapi-Kajah 537.
 Kapsali Mózes 312.
 Karaiták 548.
 Károly 26. 40. 47. 69. 72. 95.
 133. 281. 295. 299. 301. 549.
 gróf Károlyi Ede 497.
 Kártyajáték tilalma 156.
 Kassowitz 494.
 Katzenellenbogen Méir 173.
 245.
 Kaufmannmeister 43.
 Dr. Kayserling 553.
 Kázmér 27. 29. 54. 66.

Kelemen 327.
 Kenésziya 100.
 Keresztes háború 22.
 Kesérim 117.
 Kincstáros 108.
 Királyi megbizottak 41. k.
 Királyi védelem 18. k. 25. k.
 Kirchenzucht 483.
 Kis Jakab 325.
 Kis Lengyelország 250.
 Kivándorlás Judæából 15.
 Kley 199.
 Koffler Salamon 89.
 Kóhén 161.
 Kohen J. J. 503.
 Kohn Sámuel 508.
 Koldusok elleni rendelet 179.
 Kollonits 276.
 Konrád 22. 23. 38. 90.
 Konstantin 222.
 Konstantinápoly 113.
 Konstanz 26.
 Koppelman Salamon 269.
 Kóré 192.
 Koreff Salamon 264.
 Koronázási adó 79.
 Koscher-Fleisch-Aufseher 203.
 Kossuth Lajos 403. 483.
 Kölsönügyletek 68. k.
 Köln 35. 60. 70. 261.
 Königsberg 248.
 Könyves Kálmán 25. 35.
 Község 97. 99.
 Községek adója 80.
 Községi alapszabály 183.
 Községi határozatok 147. k.
 Községi igazgatás 106.
 Községkényszer 383.
 Községi önrendelkezés 17.
 Községi tagság 101. 176.
 Községi szakadás 203.
 Községi szükségletek 206.
 Közvetett védelem 35.
 Krakó 468.
 Krausz Zsigmond 502. 514.
 Kremsier 303.

Ktesiphon 289.
Kunewalder Jónás 491.
Kyburg 24.

L.

Lajos 29. 44. 46. 91. 266. 344.
Lajos Fülöp 357.
Landau 49.
Landau Ezekiél 309.
Landesälteste 304.
Landesgemeinderath 429.
Landeshauptmann 51.
Landesherrschaft 40.
Landesmassafond 333. 470.
Landesrabbiner 407. 428.
Landjudenschaftlicher Ausschuss 433.
Landrabbiner 393. 418. 429.
Landrabbinat 416.
Lang képviselő 402.
Languedoc 45.
Lányi J. 503.
V. László 326.
Laurenzpfarre 70. 160.
Lazare Jakab 348.
Lecker Bünnem 88.
Lehmann Behrend 282.
Lelio Cantoni 528.
Lemaan Jirbeu 144.
Lemberg 258.
Lemberger Ábrahám 482.
Lengyelország 54. 136. 310.
Lengyelország szervezete 249.
Letelepedés 15. 30. k. 103. k. 214.
Letelepülők ellenőrzése 51.
Lewy Mózes 348.
Lex Piemontese 530.
Lichtanzündesteuer 89.
Liepmann Jobst 278.
Ligeti József 497.
Lilienthal 547.
Limosinieri 188.
Lindheim Jakab 369.
Lipcse 385.

II. Lipót 306. 447. k.
Lipót Frigyes 427.
Lithvánia 250. 310.
Livorno 115.
Lonovics püspök 195.
Lópénz 86.
Löbl Moyses 170.
Dr. Löblin 494.
Löw b. Bezalél 255. 328.
Löw Izrael 271.
Löw Jeremias 500.
Löw Lipót 490. k. 494. 496. 505.
Löwy József 503.
Lublin 251.
Lyon 42.

M.

R. Machid 294.
Magdeburg 43. 67.
Magister Judæorum 42. 132.
Magistratus 159.
Magyar Egylet 497.
Magyarország 52.
Magyar Sajtó 497.
Magyar Zsidó 500.
Maimuni 237.
Mainz 34. 39. 59. 64. 156. 236. 240.
Mainzi érsek főkancellársága 36. k. 48.
Mainzi Elijah 299.
Maitre des Juifs 43.
Majorenti 187.
Makó 195.
Malchin 335.
Malomhúzás 84.
Manhig 110. 275. 442.
Manigliori 188.
Mannheimer J. N. 202. 467.
Mantua 534.
Marburger Jakab és Mózes 267.
Mária Terézia 81. 175. 262. 271. 309. 466.
Mark 36.

Marks W. D. 460.
 Márkus Benedict 306.
 Marot 199.
 Marseille 115.
 Marx Lyon 348.
 Massa Melekh 210.
 Matatija b. József 133. 295.
 Mauchtner J. 88.
 R. Mayer 167.
 Mayer Jozefa 88.
 Mayer Kronenberg 299.
 Márton-nap 83. 87.
 Mátyás 54. 273.
 R. Meir Halévi 132.
 Meir b. Selomoh 292.
 Meisel A. 496.
 Meisels B. 485.
 Meissen 36.
 Memunim 110.
 Menasse b. Izrael 437.
 Menassier de Vesou 46. 91.
 133. 295.
 Mendel család 274.
 R. Mendel Frank 310.
 Merilhou 355.
 Merkel 414.
 Messiás 264.
 Metsző 144.
 Mezei Mór 498.
 Michel Brzecz 310.
 Michel Hinrichs 283.
 Michel Levi 270.
 I. Miklós 539.
 Miksa 52. 168. 275.
 Minhag 131. 227.
 Mise-olvasás 152.
 Miskolcz 499.
 Missi dominici 67.
 Missi Regii 44.
 Model Nax 283.
 II. Mohamed 312.
 Molé 347.
 Mordechaj Jáfe 252. 255.
 More d'Amboise 91.
 Moras 94.
 Morenu 132. k. 225. 304. 354.

Morteira Saul 438.
 Morvaországi főrabbiág 304.
 Morva községek kongresszusa
 469.
 Morva közalap 333.
 Morva politikai községek 475.
 Morva szervezet 329.
 Mózes Áron 171.
 Mózes Nürnberg 267.
 Mukdamim 110.
 Mundium 20.

N.

Nagid 291. 294.
 Nagy Frigyes 29. 80. 310. 377.
 Nagy Iskola 239.
 Nagy Károly 19. 43. 293.
 Nagy Lajos 26. 52. 71.
 Nagy-Lengyelország 29. 250.
 Nagy Mihály 484. 499.
 Nagy Ottó 49.
 Napóleón 343. k. 388.
 Napóleón 12 kérdése 347.
 Nassau Adolf 38.
 Nászi 126. k. 288. 481.
 Nathan Hannover 253.
 Naturalisations-Patent 30.
 Navarra 115.
 Neeman 145.
 Négy-Ország 118. 250. 252. 272.
 308.
 Népképviselő 106.
 Neumann Fülöp 503.
 Nibridius 42.
 Nidduj 148.
 Nikolsburg 303.
 Nimes 33.
 R. Nissim 130.
 Nolte 199.
 Nomini probi 187.
 Nomomathész 115.
 Norm f. d. Administration in
 Berlin 185.
 Nouveaux Chrétiens 344.
 Nördlingen 123. 269.

Nürnberg 26. 59. 157. 241. 242.
269.
Nyúl Budáról 326.

O.

Oberältester 94. 270.
Obergeistlicher 405.
Ober-Kirchenbehörde 423.
Oberlandesrabbi 94. 337.
Oberparnes 159.
Oberrath 420. 429.
Oberster Geistlicher 417.
Oberster Priester 451.
Oberster Rabbi 249. 298.
Oberster Richter 168.
Obrenovitsch Milán 557.
Oberster Vorgeher 274.
O-Buda 154.
Omár 289.
Oppenheim Dávid 308.
Oppenheim Izsák 267. 299.
R. Oppenheim Seligman 241.
Oppenheimer József Süss 283.
Oppenheimer Sámuel 279.
Orabuena József 292.
Ordináció 120. 125. k. 132. 289.
Ország Mihály 53.
Országos albiró 53.
Országos Iroda 520.
Országos zsidóbiró 53.
Ottó 35. 38.
Ottokár 29. 58.
Ouvidor 317.
Önálló bíróság 58.
Örökös községi tagság 106.

P.

Padua 533.
Paks 484.
IV. Pál 196.
Palermo 36.
Pálffy gróf 276.
Pál Frigyes 420.
Pápai diszpenzáció 193.

Pappenheim K. 503.
Parnesz 110. 117. 275.
Parnessessa 115.
Parnesz Ha-Váád 254.
Paschal 229.
Pasquier 347.
Passarovitzi béke 179.
Pateressa 115.
Pater Synagogész 115.
Patriárka 126. k.
Patrónus 115. 264.
Patzig 199.
Percettori 188.
R. Percz 130.
Périer Augusztin 355.
Périer Casimir 355.
Perlhefter Adolf 270.
Perls Mózes 486.
Pesti képviselőgyűlés 496.
Péter 36.
Philipson Márton 435.
Phrangia 290.
Pierre Arnaud 68.
Pinzerle József 267.
Pius 164.
Placzek B. 306.
Platz Ábrahám 194.
Polizei-Judenordnung 197.
Dr. Pollák Henrik 503.
Pollatschek N. 503.
Poncin de Bar 91.
Poniatovski Sztaniszló 259.
Pontifex 161.
Popper József 503.
Popper L. 503.
Poroszország 30.
Portalis 345. 347.
Porto Izsák 246.
Posen 26. 54. 61. 72. 117. 124.
137. 256.
Posner Ábrahám 194.
Pozsony 26. 71. 157.
Præfectura 54. 273. 326.
Præpositus 44.
Prága 25. 314. 466.
Presbyteratus 296.

Preszbüteroi 108.
 Prevôt 44.
 Primates 127. 159.
 Priester 451.
 Privilegienbewahrer 46.
 Privilegirte 31.
 Procuradores 318.
 Procureurs 45. 90
 Prosztatész 115.
 Proti 107. 187.
 Provence 45.

R.

Rab de la Corte 292.
 Raban 126.
 Rabbanim 131.
 Rabbi 124. k.
 Rabbiállás súlyedése 136. k.
 Rabbi-bizottság 547.
 Rabbi-hivatal 131.
 Rabbik békétlensége 136.
 Rabbik elbocsátása 140.
 Rabbik javadalma 140.
 Rabbik képesítése 354. 379.
 382. 394. 398. 400. 415. 418.
 421. 423. 425. 430. 443. 450.
 467. 473. k. 487. 495.
 Rabbik kinevezése 353. 393.
 396. 400. 406. 415. 423. 428.
 433. 450.
 Rabbik ornátusa 401.
 Rabbik szabad működése 136.
 Rabbi-választás 138.
 Rabbi-zsinatok 467.
 Radicál-egylet 492.
 Rapoch Arje 479.
 Rappaport Chajim 309.
 Raousset gróf 186.
 Raymond de Quarante 68.
 V. Raymund 266.
 Reformmozgalom 389. 402. 422.
 478.
 Regensburg 36. 49. 50. 60. 64.
 Regidores 115.

Réglement d. J. in Hamburg
 387.
 Règlement organique 349. 358.
 Regnaud d'Angely 345.
 Reichsjudenhochmeisteramt
 273. 299.
 Religionsedict 379.
 Rendeleték kihirdetése 183.
 551.
 Rendi képviselő 107.
 Repartirungs-Norma 93.
 Resident 265.
 Resuth 128.
 Retymo 262.
 Rhaban 49.
 Rhodos 262.
 Rikhárd 36. 70.
 Ries Áron 270.
 Rieti Mózes 95. 246.
 Riesser Gábor 390.
 Ring - Synagogen - Gemeinde
 441.
 Rodrigue 347.
 Rohoncz 87. 478.
 Rois des juifs 294.
 Rokonstein Lipót 498.
 Róma 55. 85. 104. 114. 156.
 164. 175.
 Római császárság 21. 23.
 Roser József 88.
 Ros Hakenészeth 111. 115. 142.
 Rosheim Josel 273.
 Rotelus de Olobrega 45.
 Rothenburg 38.
 Rothenburgi Jakab 168.
 Rothenburgi R. Méir 297.
 Rottal gróf 175.
 Rózsay József 498.
 I. Rudolf 36. 51.
 Ruprecht 37. 38. 49. 267. 273.
 Rüdiger 72.

S.

S.-A.-Ujhely 499.
 Sabbatäusok 258.

- Sacerdos 161.
 Sacher 494.
 Sachs M. 467.
 Sachsensgiegel 21. 36.
 Sacristani 188.
 Saj Takanoth 328.
 Salamanca 154.
 Salamon Fehérvárról 325.
 Salves de Digne 45.
 Sámuel Biscoph 161.
 Sámuel b. Méir 236.
 Sámuel Édels 255.
 Sámuel zum Drachen 267.
 Sámuel zum Straussen 267.
 Sándor 104. 229. 539. 551.
 Saul Budáról 325.
 Saul Pestről 325.
 Saragossa 130.
 Scaccarium Judæorum 55.
 Scello do Arrabi 317.
 Scriptor lit. jud. 44. 68.
 Schaffhausen 38.
 Schallum Lem 267.
 Schaltiél 284.
 Schapringer J. 503.
 Scharman S. 503.
 Schätzung der Gemeinden 80.
 Scheliach Zibbur 141.
 Schiller Frigyes 507.
 Schlesinger J. 503.
 Schlesinger Markus Jaffa 271.
 Schlomlein Heinpus 267.
 Schneyer Menachem 88.
 Schneyerson Mendel 547.
 Schossberger S. W. 503.
 Schreiber S. W. 500.
 Schrötter 378.
 Schulklopfer 172. 490.
 Schutzgenosse 31.
 Schutz-Jude 30.
 Schwab L. 467. 484. 487. 494.
 Schwabenspiegel 22.
 Schweidnitz 29.
 Schweinfurt 72.
 Schwersenz 257.
 Dr. Schwimmer 494.
 Secretrary 459.
 R. Seligman 72.
 Selomoh b. Jiczchak 236.
 Selomoh Lurja 311.
 Senior 159.
 Servi cameræ 20.
 Siciliana templom 114.
 Simon mester 53.
 Simon b. Zem. Duran 166. 243.
 Sindechi 188. 327.
 Singer Vilmos 503.
 Siracco 531.
 Sogetti 187.
 Spanyolország 69.
 Speyer 22. 34. 36. 38. 162.
 Spinoza 438.
 Spira Wolf 308.
 Stadlan 256. 263. k.
 Stammjude 30.
 Stanislaus Ágost 29.
 Steiner Lipót 503.
 Stern Beczalél 547.
 Strassburg 39.
 Sumeran báró 201.
 Summus Presbyter 295.
 Süsslin 37.
 Sydoknak elewthek yaroyok
 274.
 Syndicus 256.
 Syracuse 152.
 Szabadalomlevelek 17. 19. 20.
 27. 28. 48. 52. 54. 63. 240.
 255. 268. k.
 Szabad költözködés 30.
 Szabad vallásgyakorlat 15. 16.
 Szabályzat előimádkozó ré-
 szére 144.
 Szegan 108.
 Szegedi országgyűlés 493.
 Szegényügy 98. 102. 111. 206. k.
 Székesfehérvár 498.
 Szemere Bertalan 492.
 Személyi vám 30.
 Szép Fülöp 45. 46. 90.
 Szibéria 540.
 Sziczilia 167. 187.

Szinhedrin 107. 126. k. 288.
 Szófér 115. 223.
 Szófér Mózes 165. 482.
 Szolgák 146.
 Szuperintendens 248.

T.

Tallisz-adó 88.
 Talmud-cenzura 202.
 Tanító 145. 223.
 Temlinus gróf 53.
 Tempelverein 389.
 Tempio nuovo 114.
 Templomépítési engedély
 196. k.
 Templomfőnök 108.
 Templomkapitány 108.
 Tekanoth 231.
 Tekanoth de salos Kehilloth
 236.
 Tekanoth Súm 235. k.
 Tekanoth Tulejtula 243.
 Teschen 464.
 Testületi bíróság 57.
 Theodorich 58.
 Thesoureiros 318.
 Thüringia 36.
 Tiberiás 107.
 Titkár 145.
 Titus 21.
 Tizenkét határozat 243.
 Toledo 243.
 Toreláltak 31.
 Toulouse 45.
 Trebitsch M. 500.
 Trebitsch Nehemja 306. 485.
 Troyes 236. k.
 Tudela 157.
 Tudósok 222.
 Turin 85.
 Túvé Hair 110. 117.
 Türelmi adó 80. k. 208.

U.

Udvari főrabbi 292.
 Udvari zsidók 19.
 Uj-Oroszország 540.
 II. Ulászló 54. 176. 274.
 Ulm 69.
 Ullmann főrabbi 368.
 Ullmann Gábor 482.
 Ullmann Károly 503.
 Ulrich 49.
 Ultramontani 327.
 United Synagogue 452.
 Universi Judæi 159.
 Universita 530.
 Universitas Judæorum 159.
 Unvergleitet 31.
 Uri Mózes 437.
 Uriel von Gemmingen 168.
 Ussuf 293.
 Usurarii publici 69. k.
 Uwaroff 547.
 Überlingen 24.

V.

Vaad sel arba aracoth 250.
 Valladolid 319.
 Vallásgyakorlat megszorítása
 191. 407. k. 418.
 Varsó 259.
 Választási jog 113.
 Választott bíróság 120.
 Városi védelem 33. 39.
 Védelem decentralizálása 48.
 Védnöki bíróság 57.
 Védnökség átruházása 32. 49.
 Védnökség képvisellete 41. k.
 Vegyes bíróság 67. k.
 Veit Munk 270.
 Velence 262.
 Venczel 26. 50.
 Ventura Parente 267.
 Vének 106. 109.
 Verband deutscher Rabbinen
 385.

Vercelli 531.
 Vergleite Juden 30.
 Vespasian 21.
 Viceregens 55.
 Victor Emanuel 532.
 I. Vilmos 441.

W.

R. Wahl Meir 252.
 Wahrmann Mór 503.
 Walch József 267.
 Wallfisch Pál 503.
 Walthard 33.
 Wandsbeck 106.
 R. Webes 242.
 Weinheim Eliás 267.
 Weissenfels 241.
 Wentzel Ferencz 193.
 Wernher 22. 49.
 Wertheimer Sámson 279. 308.
 Westphália 261.
 Wilhelm Egon v. Fürstenberg
 74.
 Wisniowiecki Mihály 255.
 Wladislaus 29.
 Wolfram 37.
 Wolhynia 250. 311.
 Worantschenko 545.
 Worms 35 36. 84. 154. 157.
 162. 248. 297. k.

Würfelzoll 85.
 Würzburg 37. 49. 59.

Z.

Zakén 120.
 Zámbó Miklós 53.
 Zankow 556.
 Zilz 31. 259.
 Zinsheimer Dávid 348.
 Zipser 494.
 Zunz 199.
 Zsidóbiró 52. k.
 Zsidóbiróság 119. k.
 Zsidóbiróság hatásköre 60. 63.
 65. 66.
 Zsidóbiróság megszűnése 61.
 72.
 Zsidók adózása az egyházhoz
 82. k.
 Zsidók elajándékozása 36. k.
 Zsidók elzálogosítása 38.
 Zsidókönyv 71.
 Zsidók pecsétje 44.
 Zsidótartás 40. k. 78.
 Zsigmond 27. 66. 80. 84. 92.
 167. 252. 270. 301. 310. 325.
 Zsigmond Ágost 29. 61.
 Zsinagóga feje 111.
 Zsinatok 228. k.

LELTÁROZVA

2012 MÁRC 26.

